

Tartalomjegyzék

In memoriam Patócs László

- 3 **Harkai Vass Éva:** sem azé aki fut (vers)
- 5 **Antalovics Péter:** Halk eső (vers)
- 8 **Mohácsi Balázs:** nem beszélgettünk eleget patócs lacival (vers)
- 14 **Bakos Petra:** LACI (jegyzet)
- 21 **Faragó Kornélia:** „elfogytak a kérdéseim” (jegyzet)
- 25 **Balázs Attila:** Ironman & Én (jegyzet)
- 30 **Deczki Sarolta:** Szivárvány és traktorgumi (jegyzet)
- 35 **Szarvas Melinda:** Hívás (jegyzet)

- 38 **P. Nagy István:** sötét és tiszta; valami alig elviselhető; Hogyan halunk meg? (versek)
- 44 **Balogh István:** Gerard zenebohóc megtérése (prózavers)
- 47 **Juhász Zsuzsanna:** Három perc élet (novella)
- 51 **Szepesi Kornél:** A betolakodó (regényrészlet)

- 62 Theodor W. Adorno:** Kritika (tanulmány) (Tillmann Ármin fordítása)
- 73 Valastyán Tamás:** A megbocsátás regénye? – A szavak és a számok viszonya Borbély Szilárd *Nincstelenek (Már elment a Mesijás?)* című regényének narrációjában (tanulmány)
- 88 Bíró-Balogh Tamás:** Egy tízéves vita margójára – Kosztolányi Dezső Sarfatti-fordításáról, újra kiadása apropóján (tanulmány)

Kritikapályázat 2021

- 100 Baráth Tibor:** A próféták hangján (Orcsik Roland: *Legalja*) (kritika)
- 104 Kurucz Anikó:** Láthatárok, szemmértékek (Nagy Abonyi Árpád: *Hermész tenyerén*) (kritika)
- 109 Veszprémi Szilveszter:** A költő félelmeteset ír (Bíró Tímea: *Hosszú*) (kritika)
- 112 Makáry Sebestyén:** Isten elhagyja a tartományt (Bozsik Péter: *Behódolt tartomány*) (kritika)
- 116 Kiss Csaba:** Csáth-monológok (Lovas Ildikó: *Amikor Isten hasba rúg*) (kritika)

A fedőlapon és a számban **Sándor Laura** alkotásait közöljük.

HARKAI VASS ÉVA

sem azé aki fut

(megkésett vers)

három alapszín Patócs Lacinak

az út
nem azé aki járja
sem azé aki fut
a lomb a folyó (ha van)
azé aki nézi
– míg nézi s látja –
jelenidőben
a futás közben
egymást váltó képeket
a fű a fák a folyondár
zöldjére boruló égi kékeket

fönt a nap s az ég
a Nemes Nagy Ágnes-i sárga-kék

a Tisza éltető klorofillja
mégsem ezt – színkeveréküket
az áramló zöldet – tükrözi
tavasszal nyáron ősszel s télen is
amint – ha föntről megadatik –
mindent befed a hó

csak a panta rhei
a hosszú mondatként áramló folyó
marad s amint az évszakokat
egymásra másoló emlékezetben
a behavazott ösvény fehérjén
szétrobbant szívként átvérzik
egy piros futótrikó

2021. okt. 26.

ANTALOVICS PÉTER

Halk eső

április huszonkettedikén láttalak
utoljára a radnóti sarkán
találkoztunk futni mentünk
nyolc óra után néhány perccel
mindig kések rossz szokásom ez
cigizve vártál az iskola bejáratánál
kérdeztem jó kombó ez ugye
te csak rávágtad nyomjuk induljunk
hát nyomtuk indultunk és futottunk
együtt nyolc kilométert a számomra
még csak alig ismert város
útjain a folyó mellett süvített a szél
ahogy szívizmunk dolgozott mint
szikrázóra edzett acélnád suhogása
és bizonytalan fények úsztak az éjen
belőlem erőnek erejével kitörlődtek a
részletek megérted ugye bennem nincsenek
pontos emlékek erről a futásról
csak hogy olvastál egy hosszú regényt
magamban mondtam ez te vagy te nem változol
egy másik városban a folyó partján
egyszer kíméletlenül leittuk magunkat
biztosan én voltam részegebb
benned mindig volt egyfajta szolid tartás vagy

elővigyázat ugye megbocsátasz rosszkedvemben
merevségnek neveztem volna ahogy finom
mérlegeléssel kortyolsz egy újabbat a víz mellett
belenézel az alakunkat tükröző folyóba
vagy megfogalmazol valamit rendkívül kimerően
hogyan a befogadó csak később eszmél a szavak
jelentésére a másik helyen tágabb volt az élet
nincs már régóta az a bizsergés ami
akkor ott azt hiszem mindenki
érzi aki akkor ott
megjárhattad volna a zarándokok útját
azt hiszem te máshogy gondolkodtál
tudod vannak azok az emberek akiknél nem zavar hogy
más sínpáron járnak te is pont ilyen
nem írom le ezt a létigét megfelelő időben
a nád suhogása
olyan otthonos ebben az alig ismert városban
lenyomtunk nyolc kilométert
ki hitte volna hogy ez a nyolc
kilométer elvezet a város másik
pontjára egy ismeretlen részre néma márványkövek
meredeznek megcsillan rajtuk a nap fénye vagy
a halk eső áztatja őket nem tudom
ez túl sok felhő ez túl sok fény
hova futottál hogy ilyen messze kell jönnöm
egyetlen találkozáshoz még
hallom az iskola
bejáratánál mondod a nevem miközben
elnyomod a cigid túl sok a felhő túl
sok a fény miért
nem olvastad tovább azt a hosszú regényt
mi lesz a le nem futott kilométerekkel
milyen mély sötétségbe révedsz
ilyen szenvtelenül

miért olyan érthetetlen
ahogy jövőből
jelenből
múlttá
lettél

MOHÁCSI BALÁZS

nem beszélgettünk eleget patócs lacival

összesen talán háromszor találkoztunk
összesen talán tíz órát ha dumáltunk
üzeneteink mosócédulák
és most már csak ez a törmelék
maradt micsoda tragikus szavak
délvidéki folyosóim szökésvonalaim tüntető hiánya
artikulációs kísérletek a temetése napján ezen az afáziás csütörtökön
hogyan tanácstalan kedd délelőtt magyarázok a szerkesztőségben
félfigyelemmel valami korrektúrát
közben tekergetem a facebookot és akkor a szürke árnyalatossá
mi van?! könnybelábadt mondat közben
írok ennek-annak tehetetlen zsibbadással érdeklődve
baleset vagy korona két elgondolható opcióként

este

mielőtt körülölelt az éjszaka szótári alakja

a romokat próbáltam rekonstruálni

restaurálni a két év előtti emlékeket

azt beszélük

a szíve valószínűleg

mint amikor közelben becsapódó lövedék remegteti meg a házat

zárójelben eszembe jut a fibrillál szó carter doktor hangján

minden érzélem a selejtes szervből fakad

bár mit tudok én ezekről

dráván túli torkolattüzeken kívül semmit sem
láttam hallottam
néha ifor-járműveket harkányban sfor-katonákat pécsi kimenőn
a mellkasom tapogatom és a magas vérnyomásomra gondolk
mostanra már egészen sajátomnak érzem
és eszembe jut amikor a new jamon teraszán kikérte a harmadik neszskávét
talán szóvá is tettem szörnyülködve és talán azt válaszolta
már reggel és délelőtt is ivott és hogy napi valamennyi az adagja
közben láncdohányoztunk bár mindez talán már a legendárium része

mivel másnap sem tudtam szabadulni tőle
próbálok felidézni
miről beszélgettünk
mintha régi haverokként
rémlik valami a roamingról
előre bocsánatot kért ha egyszer csak számonkérő szerbül kezdene telefonálni
de beszéde van egy ígérető ügyfélszolgálatos kisasszonnyal
lehet hogy ennél valamivel keresetlenebbül fogalmazott
szájszegletében finom mosoly
aztán rögtön a pesti könyvhéten mi volt
futamok az előretolt helyőrség éppen alakuló helyi bugyráról
homlokára tolva villogott napszemüvegének tükre
szóval ahogy később is bizonyára pletykáltunk és politizáltunk
tulajdonképpen a decentrum irodalmi viszonyainak megvitatását végeztük
engem bizonyos tárgykörökben olykor gyorstalpalva
továbbá a kassák lajos-bori imre-levelezés és egy arról szóló cikk
idáig eljutni talán tíz percbe sem tellett
zárójelben ezért köszönetet mondtam neki a disszertációmban
azt hiszem megkérdeztem a neszskávéről is
hogy szerbiában miért mindenhol neszskávét találok
de lehet hogy ezt annától kérdeztem meg egészen máskor
annak kapcsán hogy még a komolynak tetsző kávézóknak is neszskávét adtak
és a színházban voltam-e
gondolatok az esterházy-darabról

milyen jó lenne ha megismerkednék valamelyik színésszel aki jó cimborája
ez végül nem jött össze

aztán pár nap múlva zenta
a piac sarkában a vajdasági kiadók könyvnapja
a rin-tin-tinben bemutatkozások aztán bemutatók
újságolom neki hogy jó itt végre
nem bort és ásványvizet kaptam hanem tényleg fröccsöt
két program között elkísér boltba
megvitatjuk hogy szerbiában érdekes módon nem hogy nem népszerű de
nincs kék lucky strike

zavarba ejtően sekélyesnek tűnik utólag
rémlik a papuli előtt dohányozva
megmosolyogta amikor későn eszmélve bocsánatot kérek hogy
különbséget tettem a magyarok és a vajdaságiak között akik természetesen
satöbbi

nyugi értette
ő is akcentus nélkül beszéli a franciát
a könyvtárusok és az egyetemisták jó szándékú bolondnak tartják

aztán egy hét belgrád
de ez nem tartozik ide
amikor pár napra még visszatértem
tulajdonképpen könyvet cserélni futottunk össze
ajánlanék-e könyvet a rádióműsorában
ha vinne olyan helyre ahol ehetek egy jó pljeskavicát
az otthonos sikhátorban található étterem emeletén ülve
dedikáltunk egymásnak
kedves balázs
mondjon bárki bármit is
ez a szöveg az újvidéki pljeskavicáról szól
barátsággal pl
újvidék 2019 június 29
emlékszem rögtön elszégyelltem magam amiért

ennél sokkal fantáziátlanabbat írtam neki
úgyhogy megígértem hogy legközelebb komolyabban veszem majd a feladatot
hát laci
nem egészen így képzeltem
aztán lőttem egy fotót a kajáról
látszik a keze a képen
esküdni mertem volna
hogy lefotóztam őt is
de nem
úgyhogy az a kép most már csak az emlékemben él
kint a nemzeti színház oldalában
egy árnyas padon
vagy valami padkán ülve beszéltek át
hogyan is kellene kinéznie az ajánlómnak
egy vén fickó
idős bácsi
alighanem a magyar szót hallva
beszölt
laci meg vissza
zárójelben ő az én hősöm
a szóváltás természetét illetően
nem bocsátkozott részletekbe
nem emlékszem
az öreg vagy mi mentünk arrébb
roberto bolaño szülőföldjéről beszéltem
sose hallgattam vissza
azt se tudom adásba került-e
végül mennie kellett
búcsúzkodás kötelező körrel
jönne pécsre
jönnék újvidékre vagy dombos festre
szeretnék
szeretne
baráti öleléssel váltunk el

nagyjából ennyi volt a kapcsolatunk
pár nap múlva hazautaztam
de ebben nem volt semmi végleges
akkor már tudtam hogy vissza akarok fogok menni
és szólok majd neki
neki szólok majd
hogy találkozzunk kávézni vagy vigyen el újra abba a kis étterembe
ehelyett eljött ez a nyirkos és taknyos hét
vállamat nyomja a pusztulás lehelete
észrevétlenül fogott körbe
nem ocsúdtam fel
képtelen vagyok figyelni a részletekre
aludni nem tudok és nem is akarok
patócs laci kísérleti alanyává váltam
ő fekvé is magasra emelte a lécet
próbálom megfogalmazni hogy
van bennem egy erős érzés hogy
otthon vagyok
a péterváradi hídnál
zentán
a bulváron
a sikátorban
a szabadság téren
és látom magam a napszemüvegében
miközben neszkaét iszik
miközben pljeskavicát eszem
közben a gondolataim piszlicsaré dolgok
körül forognak egyes mozdulatai
homályosan
beszélgetünk láncdohányzunk
és van bennem egy erős érzés hogy otthon vagyok
pontosabban hazaérek
ahogyan beszél mondja a magáét
mindegy is miről elhiteti velem

*és most dacos hallgatása mélyebb
mint a földre hullott szoborban nyílt átjáró
pedig meg kellene hálálnom mindazt a jót
amit tőle kaptam*

BAKOS PETRA

LACI

Nem halt meg egészen az, akit te siratsz.

Isztriáról hazafelé egy szeles, üres, vasárnap délutáni szlavóniai autópályán arra gondoltam, amint Zentára érek, átúszom a Tiszát, aztán felhívom. Akkor már tizenhét hete volt halott. Néhány másodpercig ennek semmi jelentősége. Néhány édes, mosolygós másodpercig csak azt érzem, milyen jó lesz így megérkezni.

Utolsó futásunkkor mesélte, a Tisza egyik évben annyi finom, kerek szemcséjű homokot terített hosszan, szélesen a kanyarodó partra, hogy Közép-Európa legjobb folyami strandja alighanem itt volt pár évig a Mákosban, Zentától délre. Hogy ilyen magától értetődően gondolkodott közép-európai léptékben, az a Tito emelte gátat, a városháza bürokrataszürke betontömegét, a kopott monarchiasárga hidat, az ezüstös fejszesuhogású ártéri nyárfást mind egybefogta, és ahogy zilált érzelmek összefésülődnek egy ölelésben, úgy rendeződött köröttünk a kietlen, elhanyagolt, kizsigerelt terep tájjá, amelyben a gondolat is élvezettel nyargal. Úgyhogy miközben hosszú, erőteljes léptei a töltés porát falták, én mosolyogva libegtem utána, mint acélpáncélú jégtörő mögött keskeny vitorlás, ami a szétfúzott táblák közt billegve inal, szinte erőfeszítés nélkül, belesimulva emez súlyos, széles farvizébe. Ilyen volt vele futni. Könnyű volt vele futni, de vele könnyű volt szinte minden. Közép-európai mértékkel is alighanem a teherhordó jégtörők élvonalába tartozott.

Nagyon nehéz könnyes szemmel vezetni.

Amikor arra készültem, hogy róla először nyilvánosan beszéljek, azt éreztem, a megszólalás előtti éjszakát a Tiszán kell töltenem egyedül egy hajón. Csak a Tiszán éreztem biztonságban a gondolataimat róla. Ott kellett megérlelnem a mondanivalóm, földi hely erre alkalmas nem lehetett, rögtön nem bírta ezt a gyászt, csak a feketén hömpölygő, halk folyó. A fájdalomtól úzótt, félelemtől terhelt gondolat hajlamos, mintegy nyugvópontot keresve, az emberre olyannyira jellemző, vagy tán csak az emberre jellemző egyneműségbe, egyhangúságba, monotóniába rendeződni. De nem a Tiszán, nem, nem ott. Csap egy hal, szétzúzza a csönd tükrét, egyszerre élesebben hallik, betör a gondolatok közé, ahogy locsban a folyó, ág verődik, nyikordul a hajótest, és ettől megélénkül, magára talál az elme, érzékenyebben ismeri fel útja mintáját, pályája gyakran kényszeredett rajzolatát.

Utolsó futásunkkor, ami neki nem az utolsó futása volt, mert halála előestéjén is futott még egyet, elmondta, kissé el van maradva, idén még nem volt meg a négyszáz se, és már itt a május, de ha belehúz, mondta, talán augusztusra meglesz az ezer. Lefutott kilométerekről beszélt és én nagyon figyeltem, mert tudtam, mennyire fontos neki ez, noha számomra a kilométerek kevésbé valóságos dolgok, a futást, akárcsak az úszást vagy a biciklizést inkább idővel, élménnyel, látvánnyal, belső képekkel és, ha van, a társaság, a társalkodás minőségével mérem, távolsággal esetleg csak az innen oda értelmében. Éppen ezért, ha kilométerekben beszélt, akkor a kettőnk közt megszokottnál is jobban figyeltem, hogy biztosan megértsem, azaz az ő rendszere szerint értsem a számok jelentőségét. Igyekeztem a lehető legjobb társa lenni ebben, de most már látom, értés helyett elvesztem a részletekben, és elszalasztottam a lényegét. Mi hajtotta ilyen erősen, mi izzott fel benne hajnalonta, vitte ki a tompa kisvárosi utcákra meg a metsző nagyvárosi szélbe, miért a rengeteg kilométer? Sokjegyű számok a futónaplóban, sok tucatszor ismételt sorozatok kimerítő gyakorlatokból, egyre hosszabb lehajtan-dó távok, mind kevesebb alvás, több cigi, még több kávé, még annál

is több elolvasandó oldal. És filmek, kívülálló, nonkonform, összeűzött szívű, torzonborz szuperhősökről szóló filmek, akár hajnali háromtól fél hatig, aztán kávé, futás, zuhany, kávé, cigi, a kocsiban újra kávé, megint cigi, láb a gázon, kéz a volánon, tekintet a hajnali horizonton, fél nyolckor csöngetnek a gimnáziumban, és a tanár úr nem késhet soha. Sem az újságíró, ahogy a szerkesztő sem, sem a kilencéves kislány sakkpartnere...

Felnyögött, és sírni szeretett volna, de idegen volt az arca, amelyen végigfolytak könnyei.

Azon töprengtem azon a tiszai hajón, miről is beszéljek másnap. Mi tartozik a nyilvánosságra, egyáltalán, minek lehet ez a bizonyos nyilvánosság számára, amely közösség is, talán, még, esetleg, jelentősége mindabból, ami nekem ez az ember. Eszerint, efelől boncolgattam, ami belőlem kívánczított, migrénhatáron vesződtem azzal, hogy felállítsak egy mérce-t, kidolgozzak egy eszközt, amellyel szétválaszthatók, elkülöníthetők a barátomat, azaz a magánembert és a közösségi, nyilvános figurát illető érzéseim, emlékeim és megfigyeléseim. Aztán csapott egy uszony, iszap buggyant, hullám kapott a hajó alá, a kajütbe betört a Tisza éjszakája, a gondolat pedig nekieredt, túlszaladt addigi medrén, kijózanodott görcséből, és megtermékenyült. Milyen erőltetett, mennyire mesterkéltség a szétválasztás, micsoda erőszak az emberen, ismertem fel. Szétdarabolnak minket gyerekként – a mamának meg ne mondd, illet az iskolában nem csinálsz –, aztán továbbbszilánkoljuk magunkat, így vagyunk a barátainkkal, a szeretőinkkel úgy, a kollégákkal amúgy, a főnökeinkkel máshogy megint. Tulajdonképpen sok kis koporsóban kéne a temetőbe kihordani minket. De nem Téged, nem, nem őt. Neki nem voltak arcai, változatai, verziói. Nem volt szüksége földi értelemben vett tekintélyre ahhoz, hogy tiszteletteljes legyen, nem kellett neki szakmai közeg, hogy sziporkázzon, és soha nem volt szüksége arra, hogy egy nő gyöngye legyen, hogy benne helytálljon a férfi. Ugyanazzal az élénk, szellemi és résztvevő figyelemmel fordult koszorús költőkhöz, címzetes egyetemi tanárokhoz és a nénihez, aki a művelődési házban a kávé-t rendezte.

Olykor szinte régimódinak tűnt az udvariassága, az előzékenysége, a kifogástalan jólneveltsége, de, mint azt a könyve maradandóan feltárta, mindez nem régimódiság volt, hanem abszolút, jövőbemutató korszerűség a maradiak, a nehézkesek, a begyöpösödöttek között, akik még mindig egyéni teljesítményt hajszolva csörtetnek. Ő már más tétikkel játszott.

Ahogy egy jégkásából tapasztott kis labda, ha legördül a lejtőn, sok hó ragad rája, egyre nő, és a sebessége is, gyorsul, már nemcsak havat, de leveleket, ágakat, sarat sodor, ahogy duzzad, egyre nő, kerítéseket szaggat, kerékpárokat hengerget, viszi, tépi a házakról a kéményt, a zsallut, repít, sodor magával hegyet-völgyet – úgy hasított végig regénye első lapjain egy nagyváros siralomvölgyén egy testetlen tekintet, majd a magával rántott lélek, hely meg hangulatörmeléből, ebből a siralomvölgyi lavinából lassanként kibontakozott egy alak, a könyv antihőse. Nem létezett a képaradás előtt, mert nem létezik mindazokon kívül, amit lát. Nem résztvevője, alakítója vagy megfigyelője az eseményeknek, hanem azok révén keletkezik, azokkal szerves egységet alkot, és csak annyira főszereplő ő, amennyire főszereplőnek nevezhetünk egy falevelet, melyet az emberi tekintet az őszi levelek kavargásából kiválaszt és követ, amint lebben és csapódik, siklik és tolul, mígnem a tekintet elbizonytalanodik, vajon még mindig ugyanazt a cikázó levelet követi-e. Vagy amikor figyelemmel kísérik a bolyban örvénylő hangyákat, a szolidaritás sorkatonáit, ugyanígy keressük és tévesztjük szem elől az egyedet, mert csak mi, emberek akarunk még az összefogásban is egyénit látni. El is hibázzuk, javarészt. De a figura a regényben, a kiválasztott falevél, a figyelemre méltatott hangya, ő nem hibázza el, nem is hibázhatja el, mert ő – a többiek, nem velük van, hanem nincs nélkülük, éppen ezért gyöngéd jóindulattal elnézi nekik, hogy rabjai annak az illúziónak, hogy vannak nélküle és egymás nélkül. A radikális együttérzés hőroza, aki felkínálja magát arra, hogy mások elektromos feszültségként kicsapó indulatainak gyűjtőjévé és gyűjtőpontjává váljon. *Vezeti a népet.*

Ki más írhatta volna meg a történetét egy olyan figurának, aki lemondott a történetéről? Ki más ismerte volna fel ebben a lemondásban a legradikálisabb emberi gesztust?

Csakis az, akinek ideálja a hős volt, akinek a szuperhősökbe rejtett önfeladói, akár önfelszámoló antik hérosz volt a mérce. Tulajdonképpen a futást sem kilométerekben kellett volna porciózza, hanem sztadionokban, mint elei, a görögök. De hiába volt mindenhol ott a totális figyelmével, a zavarbaejtő felkészültségével, a feltétel nélküli segítőkészségével, az elegánsan nagyvonalú jóindulatával, hős-mértékkel mérve ebben az egyre kisszerűbb, kicsinyesebb közegben nem talált, nem találhatott méltó kihívásra. Megvolt az erő, megvolt az akarat, megvolt a készség, de nem volt feladat.

Egy hős veszett el, de nem benne. Bennünk.

Utolsó futásunkkor, ahogy a lépteink nyomán omló, hasadó, a Tiszába szakadó parti ösvényről az ártéri nyárfás belseje és azon túl a töltés irányába fordultunk és a kiszélesedő csapáson megint egymás mellé kerültünk, ökölbe szorított jobbajával négyszer erőteljesen a mellkasára sújtott. A mozdulatsor lehetett a nyelőcsőben fickándozó légbuborék világra segítése, ő annak mondta, amikor megkérdeztem, mi az, jól vagy, és amit azelőtt soha, szorul a mellkasod? És persze, hogy most is azt válaszolta, ne aggódj miattam, minden oké, nó para. Én pedig eddigre leszoktam, leszoktattam magam arról, hogy újrapróbálkozzak.

A ravatalozótól a sírhelyig kettős élőláncot alkotva kellett volna kézről kézre adnunk a koporsót, hogy egy tört percre mindannyiunk markában ott legyen a súlya, amitől minket annyira kímélt. Úgysem tudtunk volna megegyezni, ki vigye, annyian, annyira szerettük.

Hátrahagyott tűhegynyi irodalmi életművének fontos része a *Na veslu priča*, azaz A történetek ladikjában című sorozat részeként leforgatott mindössze negyedórás kisfilm. A *Na veslu priča* műfaja szerint félig tájle-

író, félig portréfilmsorozat, amelynek epizódjaiban költők, írók beszélnek folyami, tavi vagy tengeri élményekről és életről. Neki persze sikerült ezt is áthangolnia, végtelenül szelíden magához idomítania, édesgetnie. A többi szerzővel ellentétben nem magából indul ki, magáról egy szót sem ejt, vagyis csak a film legvégén, akkor is csak azért, hogy életrajzi önmagának egy egészen sokadrangú, közvetett helyet szavatolva a történetben az utolsó kétséget is eloszlassa afelől, hogy az elbeszélés hőse netalán, akár áttételesen is, ő maga lenne. Egy száz évvel ezelőtt élt papnövendékről mesél, aki „lehetne Jovan, lehetne Radu, lehetne Géza”, mindenesetre bárhogyan is hívják ebben a közép-európai léptékű történetben, amelyben „a neveknek nincs jelentőségük”, precízen meg kell terveznie napjait, hogy jusson az Írás tanulmányozására, a futballra és a folyóra is, ugyanis „a nap akkor is huszonnégy órából állt.” Aztán egy gyanúra a legkevesebb okot sem adó, szabályos, huszonnégy órából álló napon a megnevezetlen kisváros megnevezetlen folyójának (monarchia)sárga hídjánál a szövegéhes, fociszomjas papnövendék mindörökké „hullámsírba merül”. Mindörökké, legalábbis azok számára, akik őt a parton, a városszéli szülői házban, a szemináriumban testi valójában visszavárják. De a történet tovább nyújtózik, mert a történet tovább él, mint a test. Az alámerült ifjú egyszercsak emelkedni kezd, előbb a víz felszínéig, majd a folyó felszínére, erre a szomorú, vizes síkra ér, ahol is a test súlyát és az idő szorítását levedlett alak hosszú, erőteljes lépteivel nekivág. Sétál tehát ez a testtől és időtől eloldódott figura, futballista lábujjai közül pereg a homok, talpai alatt lágyan és láthatatlanul fodrozódik a folyó, sétál és nincs benne megbánás, csak a szövegek lenyomata meg a fociemlékek, sétál és viszi mindazt magával, amibe az életét beleadta, és eközben felszabadultan élvezi, hogy végre nem kell percek présében vergődnie, hogy mindenütt és mindenben mindenestül ott legyen, hanem szabad, csakugyan szabad. A megkönnyebbülés végül magasba ragadja, felrepül az égbe, a csillagok közé, mint a félistenek, mint a szuperhősök, mint a *Mátrix* végén az elme korlátaiból kitört Neo.

Így repült fel ő is, eloldódva súlytól és szorítástól.

Mert mindaz, amit adhattál volna és nem adtál, húz vissza a földre, de aki annyit adott, mint Laci, az könnyen megy el – és közben el nem megy soha.

Utolsó futásunk után nem egészen egy héttel, május tizennyolcadik napjának reggelén találtak rá, *temetetlen holtteste ott fehérlett a kövön*, a kőnél ridegebb betonon, az acélpántoktól övezett kicsi balkonon, és nem tudom és kérem, ne mesélje el nekem soha senki, hogyan feküdt a teste, vagy mindegy is, hogyan feküdt, mert bárhogyan feküdt is, én tudom, hogy akkor is, az utolsó pillanatában is, ahogy egész életében, a szívével az ég felé fordult.

Köszönöm Radics Viktóriának a görög párhuzamot (*Minden futóban*, Családi Kör XXXII. 23.) és Trencsényi-Waldapfel Imrének a görög hősök hullásának érzéketes leírásait. Az ő ókori szerzőkön edzett veretes nyelve adta meg a kezdőritmust – és kölcsönzött töredékeket is néha –, Viktória megjegyzése Laciról, „adoniszi alkat”, pedig segített felismerni az archetípust, a hőroszt.

FARAGÓ KORNÉLIA

„elfogytak a kérdéseim...”

Patócs László emlékezete

A Híd Kör tagjai mintegy polifón szövetet alkotva kapcsolódtak egymáshoz, némely dolgokban összeértek a szálak. Így kerülhettek olyan pozíciókba, amelyekből könnyebb elérni az önreflektivitást. Itt mindenki elérhette a másikat és önmagát, és a pontosabb felmérését mindennek, ami megtörténik, megesik, lejátszódik. Annak titkát, hogy mi mely szögből érthető meg mélyebben. Hogy mely szövegekből értelmezhetők a történetek, amelyek létezésünket olykor úgy mutatják fel, mint zavarba hozó, kétesen egymás mellé sorolt dolgok rendezetlen egyvelegét. Amelyek hamisan indokolva is igaznak tűnhetnek. A fiatal irodalmi értelmiség ezen új kalandjához is szép és értékes hozzájárulást nyújtott Patócs László, aki egyszerre volt haszonélvezője és formálója ennek a közösségi felélésnek. Hogy számtalan irányban tágította ezt a kisformát, mert a köré szervezhető nagytörténet érdekelte – azt a halálát követő megnyilatkozások sora jelzi. A rengeteg fiatal megrendült búcsúja – ezekből egy koherens személyiségkép rajzolódik ki.

Hogy a kapcsolati motívum, az egymásra figyelés milyen fontos volt neki, hogy élménnyé tudta tenni a személyes találkozásokat, az ismeretéseket, azt látjuk az elvesztésének hatásait rögzítő szövegekben. Baráti, szakmai kötődései izgalmasan sokfélék, de közös nevezőre hozza őket az a kulturális magatartásforma, amit képviselt. Képzeljük el az újvidéki magyar tanszéki kulturális nevelőmunkát mint olyant, ahova ez a felfedező szellemű, csapongó gondolkodású, emberi viszonylataiban szuggesztív személyiség az összes hozzá fűződő (és itt most egy igazán impozáns

névsor következhetne) kapcsolati energiákat, felszabadult szemléletformákat és tudásokat beépíti, becsatornázza. Az ellene fellépők a keserű derűvel viselt szabadságával azért nem tudtak semmit sem kezdeni, mert ezek az energiák benne kereszteződtek.

A borúsan termékeny állapotok is a kölcsönös méltánylás, a tapintat, a dialogikusság viszonylatait hozták ki belőle. Egyszerűen magába oldotta a kérdéseket, amelyek másokat is megérintenek, nyugtalanítanak. Jó néhányan vannak, akik mulasztottak vele szemben, így szerzett olyan dimenziókat, amelyekkel egyébként talán nem is rendelkezett volna. Mindeközben soha nem volt elvtelen, nem alázkodott meg a magasabb instancia előtt, a nyomasztó és arrogáns nagyképűséggel szemben modellt nyújtot a magatartásmódjával. A méltatlan döntésekkel és megnyilatkozásokkal külsődleges viszonyban maradt. Meglepően sok invenció volt benne, a legsajátabb feladatait mindig meglege (rádiós újságíróként, szerkesztőként, politikai elemzőként, bíráló- és szervezőbizottságok tagjaként is), a heterogén tevékenységi terep pedig sokféle karaktert szabadít fel, ebben a sokféleségben találta meg a stílusát és identitását. Személyessége és könnyedsége olyan ironiából táplálkozott, amely olykor talányossá, máskor egyenesen megközelíthetetlené tette. Egyszerre volt hangsúlyosan inspiratív társas lény, és mégis egy mélyen önmagába záruló univerzum. Sejtethetjük, gyanúval terhelten, nem egészen támpontok nélkül, hogy voltak nehéz pillanatai, mégis, ilyenkor is, mintha békés, magányos meditációban eltöltött időkből lépett volna elénk, azt sugallva, legyünk nyugodtak, bármi történik is.

Tanulságos volt követni, hogy mit akar kezdeni a világgal, mit tart fontosnak, mi érdekli, milyen utakat jár be az olvasás vagy éppen a filmes tájékozódás területén, hogy a kezdeti bátortalan érdeklődés miként csap át olvasáscentrikus létmódba. Biztosan állítható, hogy a mi köreinkben, a jelenkori irodalom legjobb ismerői közé olvasta be magát, sokszor előnyére szolgált, hogy az ízlésünkől eltérő szövegek, filmek világát is ismerte. A kortárs művekhez fűződő viszonyának érzékeltetésére álljon itt mutatóban néhány név, a többi között írt például (kritikát, tanulmányt) Schein Gábor, Kemény István, Oravecz Imre, Parti Nagy Lajos, Tolnai Ottó, Borbély Szilárd, Bodor Ádám, Végel László, Tóth Krisztina, Péterfy Gergely,

Lovas Ildikó, Darvasi László, Terék Anna, Kun Árpád, Antalovics Péter, Kurek Endre, Cserna-Szabó András, Jódal Kálmán és Tallér Edina műveiről.

Széles olvasottsága, élményeinek közvetítési stílusa, idézési szokása egyeseket lenyűgözött, másokat (a tájékozatlanokat) irritált, de annyi bizonyos, hogy önmagát felfedő gesztusai talán sehol máshol nem nyilvánultak meg ilyen sokrétűen. Ma is szükségünk volna arra a lelkesedésre, amit tőle ismertünk. Mások is észrevételezték már, hogy páratlan érzéketlenséggel tudott beszélni olvasási tapasztalatairól, jelentős és kevésbé jelentős olvasmányairól – a szövegöröm jegyében. Egyetemi oktatóként ezért is volt képes rábírni a hallgatóit arra, hogy igényük legyen az irodalmi mozgásrendbe való tevékeny belépésre, a vajdasági magyar kultúra koordinátarendszerében való önmeghatározásra. Oktatói empátiáját a zentai temetőben feliratos koszorúval köszönték meg azok, akiket taníthattott.

Végig hangsúlyozta a helyszíni tapasztalat személyességének fontosságát a kultúraformálásban: felolvasásokon, kritikai fórumokon, könyv- és folyóirat-bemutatókon, színházi előadásokon, kiállításmegnyitókön, irodalmi táborokban, vagy például a Szenteleky Napok rendezvényein. Irodalmi beszélgetései (a többi között Böndör Pállal, Nádasdy Ádámmal, Péterfy Gergellyel, Terék Annával, Tékkiss Tamással, Bozsik Péterrel, Orcsik Rolanddal vagy éppen Závada Pállal, Háy Jánossal és Greccsó Krisztiánnal Berényi Emőke társaságában) azt sugallták, hogy könnyedén azonosítja a nyelvi-poétikai eseményeket, felismeri, sőt kiismeri az alkotói törekvéseket, a lényegi folyamatokat. Különös tehetsége volt ahhoz, hogy szabadságot vigyen a kérdéseibe, életre keltve minden szövegismereti tudását, de lazán és könnyedén. Szabálytalanul és öntörvényűen. Üdítően barátságos hangnemben olyan jelentős és jelentőségű helyzeteket teremtett, amikor a kérdésben az is rögzült, hogy ki a kérdező. Olyan példák is felhozhatók, amikor őt kérdezik, ő pedig válaszol íróként vagy éppen a *Híd* főszerkesztőjeként.

Történetének hiteles ismerői, tudják, hogy azokat a szövegeket kedvelte, amelyek az eltávolításoknak és a reflektivitásnak a finomságait helyezik előtérbe, amelyek ellenállnak az azonnali megértésnek, amelyeket,

egyszóval, nehezen olvasunk, saját regényét (*Vezeti a népet*) is ilyen alkotói stratégiák mentén képzelte el. Olyan prózafolyamként, amely a lehetséges, az elgondolt összefüggések szétzúzása felé vezet, irányít, a bizonytalanság tartományaiba kalauzol. Miközben sok feltételes létezés, számtalan sejtelen működik bennünk, az olvasást az összefüggések bizonyosságának tettenérésére szolgáló kísérletként éljük meg. A regény *ÉS*-beli kritikus a eltévelyedés olvasmányélményéről beszél, az elbizonytalanítás szerzői instrukciójáról és a történetek valódiságának kiismerhetetlenségéről.

Kutatásaiban is a pontosan nem tisztázható feszültségek poétikája foglalkoztatta, az érzelmkiváltó helyzetek kiismerhetetlensége, az érzelmi kitörések kiszámíthatatlansága, és a narratív érzelemelméletek hasznosíthatósága az értelmezésben. E kérdések vizsgálatának felvezetéseként be is mutatott néhány tanulmányt a budapesti Irodalomtudományi Intézzel közös konferenciákon és más műhelyeken. Témái között ott voltak az érzéstörténetek és érzédiszpozíciók, írt az érzelmek társulásáról, a visszatekintő narratív perspektívaformák érzelmi labirintusairól. Tervezett, de meg nem született doktori értekezésének *Az érzelem és az érzékelés prózapoétikai dimenziói* címet adta.

Bárcsak elmondhatnánk, Szerb Antallal szólva, hogy „[m]inden lépését önmaga által alkotott ünnepélyes és szép szabályok irányították; semmi sem történt körülötte véletlenül, minden csupa törvény és példaadás...” Utólagos perspektívából bizonyos gesztusai mintha jóslatszerűen összecsengenének élettörténetének végső képeivel. Maga is belepusztul a véletlen és a szükségszerű jelentések fatális egymásba játszásába, és ez ítéletet mond a történet máig láthatatlan összefüggései felett. És nyitva hagyja a kérdéseinket. És hiábavaló minden igyekezetünk, a hiány alakzatai körülhatárolhatatlanok.

BALÁZS ATTILA

Ironman & Én

...a test hazudik, kitartónak álcázza magát... (P.L.)

Engedtessek meg, hogy ezt a nem túl hosszú történetet, amely évekkel ezelőtt indult, fél évtizednél is többel, mintegy a fonákjáról kezdjem. Illetve hát a maga módján megfordítva, vagy ha nem is egészen, de villanásnyi ideig rajtam legyen a hangsúly. Ha elmesélem, rögtön megérti mindenki, aki ismeri a hiúság fogalmát, netán maga is szenved tőle, még ha esetleg észre sem veszi a vásári forgatag kellős közepén. Nos, azon a nagy napon, amikor hosszú-hosszú, mintegy három évtizednyi szünet után ismét megjelentem munkafelvétel céljából az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségében, sok barátságos mosoly fogadott, a legszívélyesebb megnyilvánulás azonban Patócs Lacié volt. A vérbeli showmanek jellegzetes stílusában pattant fel abból az ingó, már eléggé lestrapált székéből, aztán sietett elém. Végig azon a hosszú, parkettás termen, hogy kezet fogjunk. Egy ideig szó szerint és szó nélkül szorongattuk egymás mancsát, vigyorogtunk ki oldalra, mint a politikusok, akárha valódi vakuk villogására várnánk (mi ez, vers? v-v-v-v), közben Laci körülnézett, kisvártatva fennhangon, hogy a siket is hallja, ilyen talált mondani: – Ezt az embert tisztetem!

Magyarázatot nem fűzött hozzá, a jelenet később soha sem ismétlődött meg, részletesen nem elemeztük ki, csak érintőlegesen, így igazából sosem tudtam meg pontosan, mi járhatott a fejében. Egyet azonban megéreztem. Mégpedig azt, hogy nagy kópé ez a srác, akit addig csupán névről ismertem. Elsősorban a *Híd* folyóirat éléről, és hogy ezen a tkp.

fondorlatos módon ott állunk mindketten vállvetve, kéz a kézben, mint akik készek táncra perdülni. Állunk abban a kis talmi rivaldafényben, ha múltó ideig, akkor addig, ám az is jobb, mint semeddig. Patócs Lacival később a rádió nem csak kitűnő kulturális szakemberét veszítette el, hanem minden idők egyik legaktívabb és legattraktívabb szórakoztatóját. Egyébként el is mehetett joggal a kedve mindentől szegénynek. A vége felé azt volt muszáj észrevennem a szükségesnek nevezett brutális leépítések izgalmasában és küzdelmében, hogy bár fiatal harcos, máris mekkora rések keletkeztek a páncélzatán, ám hiába próbáltam megpendíteni ezt a témát, ifjú barátom túl kellemetlennek találta, én meg nem akartam tovább feszegetni a dolgot.

Utoljára konkrétan ott, a Duna parkkal szembeni Opera sörözőben próbáltam még meg ezt, ahol mellesleg a világhírű Luciano Pavarotti barátságos képét láthatjuk (hang nélkül) a férfi mellékhelyiség ajtaján, de mivel kezdett roppantul kínossá válni a helyzet, abbahagytam. Akkor még nem gondoltam arra, éppen Pavarottira terelve a szót, hogy ezzel a tréfálkozással örökre elodázom a mélyebb privát beszélgetést. Kitolom valahová a bűdös francba, mert kisvártatva Laci felmondott, hazament Zentára, onnan meg túlon túl hamar, egészen váratlanul átcuccolt a felhőkön túlra. Annyit sem sikerült kiböknöm, hogy szervusz. Még biliárdozni se biliárdoztunk soha, pedig szó volt róla, hogy majd igen. Mondtam, hogy én csak a karamboljátékot ismerem igazából, mire Laci nevetve megveregette a vállam, hogy jobb híján jó lesz az is.

Most itt a kezemben ez az egy szál könyve, amelyet én mindig is befejezetlennek tartottam (a szerző alapvető szándékát meghazudtoló befejezetlenségre gondolok). Ez a talányos, *Vezeti a népet* című kisregény, amelyből így már soha nem lesz esetleg egy második, mintegy kiegészítő kötet révén nagyregény. Hacsak nem valamiféle, eddig még sosem látott csoda folytán. Az Ati-Faustnak szóló dedikáció végén ott a felkiáltás: *I AM IRONMAN!* Legvégén a hely és dátum: *Zenta, 2019. október 24.,* plusz az aláírás: *Patócs László* (s.k.). Ott olvasható, abban a kötetben az a szövegrész – ha nem lett kámforrá az is –, amelyből a fenti, mottószerű idézet származik a test végtelenül hazug mivoltáról.

Patócs Laci – a rádió régi épületében még – ahhoz a dohányzó körhöz tartozott, emlékszem, amelyik időnként levonult az udvarra rágyújtani. Én a magam részéről akkor már leszoktam a cigarettázásról. Őszintén: nem a szívemet féltettem, pedig félthettem volna, hanem egyszerűen nem kaptam levegőt. Magyarországon a központi pulmonológiai intézetben, fenn a Varázshegyen ugyan nem állapítottak meg valami nagyobb bajt, amikor felkerestem őket, csupán olyan mértékű feketeséget, mint aki legalább harminc évet lehúzott a szénbányában. A főorvosnő egyébként azt mondta, hogy fájdalommal valahogy még lehet dolgozni, fuldokolva viszont aligha. Amikor ezt elmeséltem Lacinak, elmosolyodott. Egyébként sajnáltam akkor, hogy már nem bagózom, mert érdekelt volna, miket mesélnek egymásnak odalenn a műhelyknél, így azonban nem volt alibim a füleléshez. Pedig nagyon sok jó sztorit gyűjthet össze az ember úgy, ám Laci mintha nem gyűjtötte volna őket. Prózája inkább pergő képzettársítások, villanások füzére, mint történetmondás annak a klasszikus értelmében. Elég nehéz benne megtalálni az egymást erősítő pontokat, hagyományos módon nem is értelmezhető, mégis élvezetes olvasmány. Legalábbis számomra, épp az a sok érdekes, gyakorta meghökkentő asszociációi miatt, amelyek végül oda vezetnek – történetileg, történetmondásilag mégiscsak –, hogy Marx meghal, s pillanatok alatt távozik belőle a Szeretet Istene. Utána jöhet(ne) még sok minden. Így azzal zárul a könyv, hogy halotti pózba merevedik az Atya sűrű szakállá, s a szerző tudatába fészkeli magát a parázs. Illetve fészkelte már régebben, most ott van, ott pislákol, ott halványul. És igazából ez is így: NON FINITO. Lehet, akár oda kellett volna biggyeszteni ezt a lezáratlan-ságot jelző táblát arra a (kvázi) legvégére, mert abban az esetben mintha még várhatnánk a reménykeltő írói választ arra a kötetből kölcsönzött kritikus kérdésre, hogy hát igen: *valójában mi a fasz történt ott a Rosa Luxemburg téren?* És pontosabban mikor? Ebben az itt uralkodó időtlenségben, torzszülötteket és torzókat szülő földi sötétségben – Tökével, Koránnal, Bibliával, akármivel. Tökmindegy. A Hranislavokkal és hasonlókkal, a rakás demagógiával megáldott világtéren és térben. Emlékszem, szerettem volna meglepni Lacit azzal, hogy egy színésszel felolvastatok egy jól hangzó részt a kisregényéből, ám erre nem került sor ab-

ban az állandó pénzhiányban. Aztán valahogy elsurrant, elszelelt, kedvenc kifejezésemmel élve: elszellentődött az idő, azonban még lehet, hogy egyszer sor kerülhet rá, így utólag: arra a művészi prezentációra. A térden rúgott nyugger nyugdíjból akár, még ha haragszom is Lacira, mert igazából haragszom. Ha nem is annyira, mint egykor volt barátomra, Sziveri Jánosra, de valami hasonlót érzek, a faképnél hagyott barátok sértődöttségét.

& hogy milyen volt az együttműködésünk? Szerintem példás, ami már alapszinten, a felvételnél megmutatkozott. Tudniillik kevés riportalany viselkedik kifogástalanul a kismagnó előtt. Van, aki a székét nyikorgatja, vagy dobol az asztal lapján, amitől valósággal ugrál, pattog a kütyü. Esetleg mindkét inzultust műveli egyszerre, tetéztve azzal, hogy öklöző mozdulatokkal fenyegeti a drága kis rádiós eszközt. Hadonászik, sőt belebőfög-bufog a mikrofonba, aztán meg akárha az Urat keresné fürkésző tekintettel az égen, úgy hátrahajol, mintha a mennybélielhez intézné szózatát. Ezen a módon próbál nyomatékot adni az ő felettébb bölcs szavainak, ami aztán úgy jön ki, akárha hirtelen elszaladt volna a hátsó udvarba, hogy kisvártatva valóságos mennydörgés hatását keltve térjen vissza. Van, aki határozottan cuppog, nyelvével a fogsorát tologatja-csatogtatja, de olyan is előfordul, hogy csuklik meg bőfög. Mindenesetre aranyat ér, ha egy-egy személyről főbb vonalakban tudjuk, mik az ilyesfajta szokásai, és ezt megosztjuk az eseményt felvenni készülő kollégával. Netán két magnóval dolgozunk, ketten szimultán, az az ideális. Ilyen értelemben jó tandem voltunk Patócs kollégával. Nagy kár, hogy nem tartott tovább. Elbírtuk volna még egy darabig. (Ha.)

Laikusoknak röpké megjegyzés erejéig: ezektől, ugye, főleg a cséphadaró mozdulatoktól, valamelyest el lehet távolítani a magnót, ám tudni kell, hogy abban az esetben egyrészt fokozódik az alapzaj, másrészt jobban benne lesznek a felvételen a környezet hangjai. Márpedig azon egy normál rádiós stúdióban csak keveset lehet segíteni. Lacival azzal tudtunk viccelődni, hogy a CIA vagy az FBI biztos pöpecre megcsinálná, csak hát mi jelenleg még nem.

Egy dologban nem látszottunk maradéktalanul egyetérteni. Mégpedig az internet, kiváltképp a YouTube használatában. Én mint jórészt a poszt-

modern elferdülés gyermeke, azt mondtam, hogy nézd, Laci, Borges egy világgönyvtárról álmodott, ahová bárki betérhet, aztán ott kikölcsönözhet bármit. Fel is használhatja. Nos, ha jobban belegondolunk, ez a bibliotéka megvalósult. Úgy hívják, hogy internet. Ergo, a YouTube-ot is használhatod, ha éppen nagyon hiányzik valami. A dolog lényege, hogy az érdekes és okos szerkezetbe legyen állítva, ne csak valamiféle ollózást képviseljen. Laci erre azt válaszolta, hogy ezen mindenképp el fog töprengeni. Aztán egy szép napon Borgesről kezdett el beszélni, aminek egy kis kajánsággal, de nagyon megörültem. Okosakat mondott, s szívesen hallgattam volna tovább, napról napra, óráról órára, percről percre, ám mi legyen, ha egyszer csak: kicsöngettek.

P. S. Itt Újpesten, ahol Lucával élünk, lakásunk közelében üzemel az Adria Pékség. Valamiért ott olyan rúdformára sütik a burekot. Albánok a pékek, s az egyikük a Halil névre hallgat. Egyszer majd összeszedem a bátorságom, s megkérdem tőle, hogy járt-e valaha is a Rosa Luxemburg téren. Azt hiszem, igenlő válasz esetén erősen elképednék, ugyanakkor Patócs Laci nevében is rettenetesen megörülnék. Mint olyan ember, aki váratlanul visszakapta a rég elvesztett hitét az irodalmi hősök visszatérésében.

DECZKI SAROLTA

Szivárvány és traktorgumi

Isten veled, Laci!

Azon a májusi reggelen, kávézás közben nézegettem az idővonalamat, hogy mi hír a nagyvilágban. A Forum Könyvkiadó oldalán láttam Laciról egy fekete-fehér fotót, alatta szöveggel. Gondoltam, annyi ilyen poszt kering a Facebookon, biztos egy írás egy részlete a szerző fotójával illusztrálva, de én még álmos vagyok a komoly dolgokhoz, lapozzunk.

Amikor már másodjára jött szembe velem a poszt, akkor elolvastam. S azt éreztem, amit valószínűleg mindenki: egy pillanatra mintha megállt volna a világ. Az ember tudata kétségbeesetten tiltakozik, nem akarja elhinni, elfogadni, de közben már elindul a sírás. Amit a tudat kilök magából, azt a lélek és a test próbálja értelmezni, lefordítani a maga nyelvére. Online, homeoffice-életet élünk még, éppen aznap volt értekezletünk, amikor már sokadjára bőgtem el majdnem magam, ki is léptem. Aztán végre utolérte magát a tudat is, és elkezdtem szervezni, hogyan tudok eljutni a temetésre – ami a magyar szokásokkal ellentétben pár napra követi a halált. Furcsa rend ez a határ innenső oldaláról, de talán emberibb. A hozzátartozók sokszerűen átesnek az ilyenkor szokásos intézni-valókon és a temetésen, aztán kezdetét veheti a gyász időszaka.

Az élet úgy hozta, hogy Laci egyik barátjával utaztam a temetésre, ő hozott haza is, és visszafelé mások is velünk tartottak. Persze, róla beszélgettünk, és jó volt hallgatni a régi történeteket. Mintha valahol ott lett volna még velünk, hiszen azt senki sem tudta elképzelni, hogy ő már nincs. Mert ez lehetetlen, olyan nincs, hogy a Laci nincs.

Ma is mutatja a férjem, hogy a Facebook feldobott egy régi emléket: 2018-ban, Oromon, a Malomfesztiválon készült a fotó, a férjem kiállításának a megnyitóján a malomban, ahol ott van Laci is. A képen is átsugárzik az életerő, energia, jókedv és öröm. Voltaképpen neki köszönhetjük, hogy ott voltunk, hiszen többek között ő mesélt annyit erről a fesztiválról, hogy végre rávettük magunkat a végtelen utazásra Bácska mélyére. Ami visszafelé még hosszabbnak tűnt, mint odafele, a sínbuszon, mely kínlódva, de állhatatosan döcögött a végtelennek tűnő síkságon.

Amikor azon a kedden hazajött a férjem, és Laciról beszélgettünk, ő mondta ki, ami bennem is ott motoszkált: Lacinak köszönhetjük a Vajdaságot. Ő vitt el vagy hívott minket a Malomfesztiválra, a Dombos Festre, nála aludtunk Zentán, ő vitt el minket a Mojóba, ő hívott meg előadni Újvidékre, és ő ajánlotta figyelmünkbe az újvidéki színház egy darabját – amit történetesen az a Lénárd Robi rendezett, akinek a *Kazimir és Karolina* című darabjából az idén akkora botrány volt. Az előadás után találkoztunk Lacival és Robival, söröztünk, sztoriztunk, és nagyokat nevettünk. Másnap pedig jött értünk, és indultunk együtt a Dombosra.

És erről jut eszembe, hogy talán ugyanabban az évben történt az is, hogy Topolyán felvett minket, amikor stoppoltunk. Az még sikerült, hogy busszal átmenjünk a tóhoz, de visszafelé az istennek nem tudtunk kiigazodni a menetrenden, így nekiálltunk stoppolni. Hogy, hogy nem, nem ismertük fel Laci autóját, de boldogok voltunk, hogy valaki lassít mellettünk, aztán megláttuk, milyen illusztris társaságban utazunk: a sofőr mellett ugyanis a Nádasdy tanár úr ült.

Lacinak köszönhetem, hogy megtalált egy zentai úr, aki a hetvenes években levelezőpartnere volt Tar Sándornak, és a rendelkezésemre bocsátotta a teljes levelezést. Ezekből derült ki számomra, hogy Tarra mekkora hatást gyakorolt a vajdasági irodalom, és hogy leveleiben is úgy fogalmaz, ahogyan a novelláiban: fanyar, fekete humorral. Amikor elutaztam személyesen is találkozni Kocsis Lajossal, Laciéknál aludtam ismét Zentán, este pedig egészen különleges társaságban volt részem: a Mojóban találkoztunk Marko Čudićtyal és Danyi Zolival, pálinkáztunk és beszélgettünk. Reméltem, hogy valaha az életben össze tudunk még ülni a Mojóban néhány pálinkára, de ehhez már az kell, hogy odaát is

legyen egy Mojo. Márpedig lennie kell, mert milyen mennyország az, ahol nincs Mojo, és nincs pálinka.

Hová máshová mehettünk volna a temetés után, mint a Mojóba. S mi mást kérhettem volna, mint pálinkát – bár dinár nem volt nálam, a Bozsik hívott meg. Kettőre is. Majd visszahívom, remélem a Mojóban, és koccintunk a Lacira.

Ott van aztán a Dombos Fest. A Laci beszélt nekünk sokat, lelkenedezve, és gondoltuk, elmegyünk végre egyszer. Azóta évek óta visszajárunk, és a világ rendjéhez tartozott, hogy Laci mindig ott van, még hozzá a sűrűjében. Rohangál, intézkedik, beszélget vagy vele beszélgetnek, szervez, ide-oda cikázik, jelenléte van. Erős hangja, hars nevetése, vidám mosolya, és végtelen kedvessége, figyelme.

Nagyon megtisztelő volt, hogy engem kértek fel arra, beszélgessek vele az első regényéről, a *Vezeti a népet*-ről. Nagy örömmel vállaltam láthatatlanban, aztán bizony meggyűlt vele a bajom. Bevallom, drága Laci, hogy én ezzel a regénnyel nem tudtam mit kezdeni. Olvastam, olvastam, és sehogyan sem akart összeállni, nem találtam csapást a tagolatlan szövegdszövegben, nem értettem, ki kicsoda és mit akar. Ez az értetlenség alighanem a beszélgetésben is érződött, amit udvariasan nyugtáztál, de talán éppen ezért tudtunk jól beszélgetni a könyvről.

Laci valóban híd volt nekem, ahogyan a folyóiratot is hívják, melynek egy időben főszerkesztője volt. Híd egy másik világba, ahol az utóbbi években egyre otthonosabban éreztem magam. Segített, szervezett, magyarázott, mesélt, annak is nekirugaszkodott párszor, hogy szétszálazza a vajdasági és szerbiai politikai viszonyokat, ezt a bonyolult szövevényt. Érteni értettük, ha csak félig is, de miközben magyarázott, az is kiderült, hogy ezt nem csak érteni kell, hanem érezni. Beivódik a zsigerekbe ez a tudás, a kisebbségi létnek ez a sajátos tapasztalata, életstratégiája, s Laci – sok más vajdasági barátommal egyetemben – nemcsak a többségi nemzethez képest volt kisebbség, hanem a vajdasági magyar közösségen belül is.

Kimondott és ki nem mondott szabályok, szokások, gyakorlatok tudására van itt szükség, amit csak félig-meddig tudtam megérteni. Laci előtt – mint nemzedéke előtt általában – két választás állt: kivándorol,

vagy marad. Ha marad, akkor minden ösztönére, tudására, energiájára szükség lesz, hogy ebben a kettős kisebbségben boldogulni tudjon. A barátai egy része már Magyarországon él, Laci pedig eltökélten maradt. Kérdeztem erről – hiszen engem is évek óta élénken foglalkoztat a „menni vagy maradni” kérdése –, s azt válaszolta, maradni akar, ő Vajdaságban van otthon. De ha mi emigrálni akarunk, vagy kell, tárt karokkal várnak. Én ebben meg is nyugodtam, hogy van egy hely, ahová mehetünk, ha kell – de hát Lacikám, arról volt szó, hogy te is velünk leszel, én nem tudtam elképzelni olyan Vajdaságot, ahol nem vagy ott!

Laci tehát a maradás mellett döntött. Akik ismerték, tudják mekkora ára volt ennek: hány állás, mennyi munka, rohangálás, stressz. És csalódás, hiszen hiába, hiába őrli fel az ember magát, akkor sem jut egyről a kettőre. Lacit azonban sosem láttam dühösnek, szomorúnak, elkeseredettnak. Ha gond volt, mindig azt mondta, „nyugi, megoldjuk”, mosolygott, és okét mutatott. Még ha voltak is kétségek az emberben, valahogyan akkor is elhitte, hogy persze, minden rendben lesz, megoldjuk, csak nyugi...

Utoljára a születésnapom tájékán cseteltem vele, látta, hogy nemrégiben kemény munkában voltunk: „Pár hete láttam egy favágós-edzéses posztodat. Nálunk már nincs összevágatlan hasáb, így beszereztem ezt a traktorgumi (100 kg)–kalapács (5 kg) kombót, pontosan olyan edzést ad, mint a favágás. Ezzel kívánok megkésve boldog születésnapot 😊.” Küldött hozzá fotót is, de kértem én, Laci, mi lett azzal a traktorgumival és a kalapáccsal? Mi lett veled, drága barátom, és mi lesz velünk? Nem így terveztük, nem ezt a jelent terveztük, amelyben már nem vagy, hanem azt, amelyben traktorgumit emelgetünk és a Mojóban pálinkázunk. A temetésen végig esett, és a járvány miatt maszkot is kellett viselni. Szomorú, szürke volt aznap, ahogy az egész május is. Kora reggel, indulás előtt az újpesti piacon megvettem az összes bazsarózsát egy nénitől, valahogy úgy éreztem, jobban illenek oda, mint egy csinált koszorú, természetett virágokkal. Tele volt a karom velük, a gyönyörű, mélybordó virágokkal, melyeket nem kötött semmi drót, nem szorongatott celofán, elomlottak a maguk pazar fenségében. „Die Rose ist ohne Warum. / Sie blühet, weil sie blühet. / Sie achtet nicht ihrer selbst, / fragt nicht, ob

man sie siehet." Igaz, nem „igazi”, nemes rózsák voltak ezek, amilyenekről a Danyi Zoli és a Tompa Andrea írnak, ezek csak kerti bazsarózsák, falusi porták ékességei. De éppen ezekben a plebejus rózsákban van meg az az elszántság, hogy ha virágoznak, mindent beleadnak: színt, illatot, formát és erőt. Blühet, weil sie blühet. Persze, ezek a rakoncátlan, vad virágok belevesztek a rengeteg koszorúba, de egy csokorral belehajítottam a sírba.

Ez az a mondat, amit nem lehet leírni anélkül, hogy ne szoruljon össze az ember szíve, és ne kezdjen el könnyezni. Laci neve és a sír szó egy mondaton belül ontológiai képtelenségnek tűnik, a mai napig, ilyen mondat nincs. S nemcsak, hogy nincs, de folytatni sem lehet. Gombóc az ember torkában, és a monitor megint olyan részvétlenül és közönyösen világít, mint azon a kedd reggelen.

Későn indultunk el Zentáról a temetés után, akkorra elállt az eső, és már a nap is próbálkozott. Átjöttünk a határon, az autópályán hasítottunk, amikor észrevettem az égen a szivárványt. Halovány volt és talán csak egy darab látszott belőle, de szivárvány volt, kétségtelen. Egészen olyan volt az íve, mint egy traktorguminak.

SZARVAS MELINDA

Hívás

Patócs Lacira emlékezve

Hetek óta figyelem, a közvetlen környezetemben milyen módokon fogalmazzák meg az ismerőseim a különféle invitálásokat. „Nem megyünk el XY programra?” „Nincs kedved beülni valahova...” Negatív indítással kezdődnek ezek a nem is hívások, inkább csak felvetések, sokkal nagyobb teret hagyva a nemleges válasznak, a bizonytalankodásnak. Nagyon ritka az olyan igazi hívás, ahogy Patócs Laci tudott fogalmazni: „Gyere!” Egyszerű szónak tűnik, mégis sok mindent megmutat az illetőről, aki használni meri. Ilyet nyitott, magabiztos ember mond, olyan valaki, aki tisztában van a hívás felelősségével.

Nem emlékszem, mikor találkoztam először Lacival, az biztos, hogy még mindketten egyetemisták voltunk. Budapesten a vajdasági irodalommal foglalkozva az ő nevét mondták nekem, mint akivel együtt lehet majd dolgoznom, és mint aki „onnan” a generációnk tagjai közül leginkább „látszik”. Túlzás nélkül mondhatom, hogy megelőzte a híre.

Közel sem voltam olyan nyugodt és nyitott, mint Laci. Talán ma sem vagyok olyan mértékben. Amikor jött egy-egy lehetőség, hogy a Vajdaságba utazzak, akkor is rendszerint, szinte kivétel nélkül mindig, Lacival lehetett egyeztetnem a körülményekről. Én pusztán a saját bizonytalanságomból fakadóan mindent igyekeztem előre tudni: mikor, mivel, hol, mennyiért, kivel, mit. Bármennyi kérdést tettem fel, Laci mindre annyit válaszolt, csak menjek. Minden el lesz rendezve, ha ott leszek. „Gyere!” Kell-e mondanom, hogy mindig igaza lett, mindig gondoskodott arról, hogy igaza legyen. E téren idővel, persze, én is lazultam, ami kétségtelenül köszönhető annak, hogy Laciban bíztam. Sosem fogalmaztam meg

magamban sem, mennyire biztos pont volt ő nekem, evidensen volt az. Hogy milyen nagy mértékben, az a halálhíre napján döbbsentett meg. Visszatért a bizonytalanságom. Hirtelen nagyon kiszakadtnak éreztem magam abból a közegből, ahova, ezek szerint úgy éreztem, Laci kötött be igazán.

A vajdasági rendezvényekre, főként az első időkben, sok esetben eleve vele együtt érkeztem: a topolyai vonatállomáson várt kocsival, onnan mentünk Kishegyesre. De olyan is volt, hogy a határon vett fel. Útközben rendszerint elmesélte, kiket mikor kell majd még összeszednie, vagy kiket vitt már el, mikor tesz egy vagy két kitérőt Újvidékre a kiadó vagy a rádió miatt. Utoljára, úgy emlékszem, a vírushelyzet előtt Zentán találkoztunk, 2019-ben a zEtna Fesztiválon. Nem tudtam, hogy ott tud-e lenni, be tud-e ugrani, de ebben az évben is, ahogy a korábbi alkalmakkor, amikor mégis felbukkant, megnyugodtam, hogy ott van, és történetjék bármi, lesz, aki mellettem van, vagy aki mellett lehetek. Ez az érzés még a budapesti, többnyire könyvheti találkozások alkalmával is jelentkezett, ahol pedig, azt lehetett hinni, én voltam „otthon”. Laci többször felhívta a figyelmemet arra, hogy vajdaságiak között én, a magyarországi vagyok kisebbségben. De, természetesen, ezt sosem bántóan tette, sőt. Úgy kommunikálta ezt a helyzetemet, mint ami lehetővé teszi, hogy e téren vele, a vajdaságiakkal közös tapasztalataim legyenek. A bevonás része volt ez is.

A zEtnás összefutások rendszerint este történtek, beugrott pár mondatra, még akkor éjjel Újvidékre vezetett a rádió miatt, amihez az anyagot jött begyűjteni, másnap vissza Zentára beszélgetést vezetni. Ezer dolgot csinált egyszerre, fáradhatatlan volt. Annak tűnt. Elhittem, hogy az. E szempontból, ha tehetek ezúttal egy irodalomtörténeti kitérőt, a vajdasági irodalom archetipikus alakját testesítette meg Laci, a mindenest. 1931-ben Szenteleky Kornél a következőképpen fogalmazott: „Sokaknak ez a jelenség talán visszatetsző, mert legelőször a sekélyességet, a fölületességet látják meg a mindenességben, és nem tudják értékelni a munka meg a tehetség sokféleségét.”¹ A vajdasági irodalom múltbeli és kortárs viszonyai közti összevetést semmiképp nem szeretném itt részletezni, azt viszont fontos kiemelni, hogy Patócs Laci egy kezdetektől meg-

lévő és nélkülözhetetlen funkciót látott el ezen irodalmi közegen belül. Nem állást, funkciót. Olyat, ami rendkívül sok energiát és sok tekintetben komoly lemondásokat követelt. Laci mindezekkel együtt vállalta ezt a szerepet. Vele kapcsolatban nem klisé, hogy hatalmas veszteség.

Nagyon nehéz a halálára gondolnom, azt realitásként kezelnem. Nem is igazán megy, nem voltam azóta Vajdaságban sem még. Kizökkent a világ. Patócs Laci olyan biztos pont volt a magyar irodalomban, amelyről a biztossága miatt elképzelhetetlen volt, hogy egyszer, és főleg ennyire korán ne legyen. Volt a *Híd* főszerkesztője, a Híd Kör egyik alapítója. Szmélyében összekötő és bekötő volt ő maga. Furcsán hangozhat, de nem szabad azt gondolni, hogy funkciójában, mindenesként pótolhatatlan. Úgy érzem, ezt épp miatta nem lehet megtenni. Személyében az, ez nem kérdés. Hiányozni fog mindig. De a szerep, amit magára vállalt, ne maradjon betöltetlen! Fontos pozíciót töltött be a vajdasági és a magyar irodalomban, hatalmas felelősséggel járó szerepet. Ezt valakinek (vagy talán még jobb, ha többeknek) mindenképp újra be kell töltenie, azért is, hogy Laci munkája nehogy szertefoszolhasson. Patócs Laci egy nagyon nehéz hagyományvonalat vitt tovább a kortárs viszonyok között, amire egészen biztos, hogy csak kevesen képesek, de ő utána megpróbálni ezt annál nagyobb kitüntetés. Megtiszteltetés lesz, bárki is kapja ezt a stafétát, Lacitól átvennie azt, és megpróbálni olyan energiával, olyan nyitottsággal és olyan felelősséggel létezni az irodalomban, mint ahogy azt ő tette.

Hívjuk egymást! Bizalommal és felelősséggel.

JEGYZETEK

¹ SZENTELEKY Kornél (2000): A kultúra mindenesei. In Sz. K.: *Új lehetőségek – új kötelességek: egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. (1931–1933)*. Kiad. BORI Imre, Forum, Újvidék, 56–57.

P. NAGY ISTVÁN

sötét és tiszta

Hommage à Danyi Magdolna

tizedikén születésnapodon még én is
köszöntöttelek facebookos üzenő-
faladon
„isten éltesen kedves Magdi!...”

eddig a szövegeidet kerestem
a neten guglizva
most ha
beírom a neved a keresőbe
csak
halálhíredre a végső
evidenciát sugalló nekrológokra
bukkanok

*ki itt keres árnyékod találja
akárha mély de száraz kútba
les*

hiányod úgy vesz körül mint
túlzsúfolt szobában a tárgyak
bútorok

az idő feldarabolódott

„isten éltesen...” – vissza-
vonhatatlanul megkopott
érvényüket veszített
szavak

hogy megtaláljam az igaziakat
sötéttiszta verseidet kell újra-
olvasnom

valami alig elviselhető

előbb
személyes találkozóink
szűntek meg
majd a másik
fontos kapocs
a csörrenés
sorvadt el
lassan el
tűn
e
de
zett
mostanra
meg is szűnt
sőt
rettegsz minden
egyes csörrenésemtől
maradt a leg
utolsó kapocsunk
a gmail
ennek is ássuk a
sírját közösen
még
kb.

két hetet adok
magunknak
és
vége
lesz
csak
valami
alig
el
viselhető
sajgás
marad
utána

Hogyan halunk meg?

Csak ne.
Csak most ne.
Mikor még úgy lángol, mint.
Mikor a szemünkből.
Mikor az önkívület.
Mikor a.
Stb.

Várhattál volna még,
várhattál volna még,
hajtogatjuk,
várhattál volna még,
tegeződünk,
ámbár sejtjük,
csaholásunkra a haver
rá se ránt.

Hogy még annyi?...
Hogy még ezt-azt?...
Hogy méltóbbat?...

– Na, de hogyan?
– Na, de miért?

- Makogva, panaszkodva.
- Sunyin ravaszkodva.

A semmiért.

BALOGH ISTVÁN

Gerard zenebohóc megtérése

Herceg János emlékére

Gerard zenebohóc, miután kiszalad a cirkuszkocsiból, bukfencet vet, úszik a levegőben, röpköd csöppet a nagy sátor fölött, szelíden landol a sátor csúcsán, féllábra áll, szertartásosan meghajtja magát a négy égtáj felé, játékos fuvallatnak ajándékozva jelmezét. Bohókás bőregér képében leereszkedik a manézs közepébe, s leborul a fűrészporos pázsitra. Igazi áhítattal csókolja meg az istállószagú földet. Sokáig élvezi e föld csodálatos szagát, melyet a pónilovak vizeletének átható illata termékenyít, tüdeje a hűgyszagra tágul, mint a tavaszi nap éltető korongja, s lassan emeli föl kopaszodó fejét. Behunyt szemmel a zsúfolt páholyokat látja; végül, mint delejes álom után, fölnyitja szemét, s éppen azt észleli, hogy Donna Margarita, a pöttyös hókristály póni fölemeli simára kifésült fehér farkát, szétveti hátsó lábait, és megered szép szökőkútja, szétfröcsköl, Gerard barázdás képébe csap. A bohóc boldogan tűri a fröcskölést, hazaértem, ring át szíven az ibolyaszín hajnali harangszó. A toronyból éppen rorátéra figyelmeztetik a jámbor népet, de Gerard estéről álmodik, törökös, rikitó, fehér pomponos bugyogójáról, amely néha-néha bokájáig csúszik, de varázsszóra és cintányérütésre fölemelkedik, a kedves közönség kacag önfeledten. A nagy csöcsű, drága Ria, akire nemsokára rátalál egy világhíres filmrendező, valami rókapofa olasz, szép szavakkal, mézesmázos ígéretekkel elcsábítja a cirkusztól, filmjében kamaszokkal harapdáltatja körtényi mellbimbóit; ez a hűséges, kemencével rokon

drága Ria mindig türelmetlenül lesi Gerardot a térelválasztó mögül. A zenebohóc véget ért világszáma után, mint megátkozott, pokoli bosszorkánymotolla, kicigánykerekezik a porondról, miközben, s ezt a közönség nem láthatja, cinkosan rákacsint a mély hangú illuzionistára. A másfél mázsás erőművésznő, drága Ria, a vörös függöny elé lép, s ahogy hősünk talpra szökken, szerelmetesen hátba cirógatja. A cingár zenebohóc nagyot nyög, szinte orra bukik, hármassugrást rögtönöz, térde megcsuklik, s mielőtt elterülne, ijedten megkapaszkodik a porondmester csillogó felöltőjében. Soha nem találják meg szökevény, piros porcelánból készült egyedi gömborrát, amely dédapai öröksége volt, s ez annyira elkészeríti őt, hogy búcsút mond a két szeme közti gömböcskének; ezek után orra hegye hevenyészett csipkebogyót formáz. Fellépések előtt jobb kezének hüvelyk- és mutatóujjával simogatja szaglószervére az ősz vörösét.

Mozaikarcú, százszorszép emlékek fogadják vissza Gerardot a szürke cirkuszba, amelynek sátra életveszélyessé válik az időjárás miatt, a kupola legfelső pontjáról már visszahúzódnak a sötét vérű, nyafka légtornászok, akik a trupp előkelőinek tudják magukat, s minden nőneműt megköstolnak, mondván, nekik kijár a becézésből. Drága Riát is gyámolították éppen eleget! Gerard száraz morzsákkal is megelégedett. Tenyerével összesöpört szerelmi zsákmányát önzetlenül megosztotta énekes madárkákkal, mert maradtak morzsák szép számban a cirkusz étkezőasztalának piros csíkos, üde abroszán.

Drága Ria nyakának bőre érdessé vált, Gerard nyelvével észleli a rengeteg ráncot. Sokba kerül neked már a kencefice, mondaná találkozásukkor, de nem nyílik szóra szája, mert drága Ria befogadja a tévelygőt éjszakára. Ó, istenem, drága Ria, meg valami lányok! Lassan hold rózsaszínei apró felhők csipkeszegélyét az égen, frissen vasalt, keményített, slingelt réklik tűnnek föl homályosan öreg bohócunk szeme előtt. Elfelejtí zsebre tenni szemüvegét, nem lát tisztán. Gerard csak ujjában bízik, de egy sem áll tenyere elé a rékliviselők közül, csak a pulykanyakú, drága Ria, aki leveti magáról fellegréklijét. Csodára vár, lélegzetvételére zengenek nagyharang mellei.

Hirtelen a cirkusz igazgatójának ordítása repeszi a hajnalt. Valamely pucér puttó akvarellal színezné a zenebohóc világát, de korommal lényegül a mindenség. Gerard szeméből kibuggyan a fájdalom: pónik tompora domborodik a láthatáron, az istállósátorban, amelynek hűgyszagú, szelíd földjét keserves szívében nyugtalanul vándorló hazájának érzékeli örökkön örökké: lóidomár őseiről rámaradt sátornyi öröksége. Ifjúkorában táncoló póniról adta elő borzongató zeneszámait, a közönség tombolt, világszám! Póni égbe keringőzött, hősünk lába földig ért, gyalogosan folytatja rögös útját. Öregségére véletlenül repülni is megtanul, ám e képességét és egyedülálló művészetét csak titokban gyakorolja. Nem leszek többé világszám, nem érdekel engem senki és semmi, suttogja pöttyös pónik megbízható fülébe.

Óriási tűzveszély, katasztrófa készülóban.

Hatalmas lángözön zabálja föl a nagy sátrat. Hamu immár a taps, a kacagás.

Gerard nem törődik emberekkel, az istállósátorhoz röppen, szélnek ereszti a titokzatos pónikat, mezőre a gyémántszőrű lovakat, s kelő nappal meglátja a talajt: fonnyadni kezd a fű, lehajtják fejüket az éltető kamlálak.

– Sírni kéne – nyögi fájdalmasan.

Megszabadított lovak farka taktusra lendül, koncentrikus dala zeng, manézs vonalán vágtatnak körbe, mindig csak körbe, míg világ a világ.

Messze szökik a festetlen képű zenebohóc, lelki társa lett az égbe füstölő hajnali harangszónak.

JUHÁSZ ZSUZSANNA

Három perc élet

Nem tudom, szerelmem, miért kérlek, égesd el majd télen a dióhéjat a cserépkályhában. Nincs szívem kidobni, mert meleget adna neked, igaz, amilyen kevés, csak néhány percre.

De akkor is. Meleg lenne az, és az ember nem szokta kérdezni, amikor melegszik, mikor melegben vagy, hogy mi ég, milyen fa, miféle anyag. De ettől a héjtól jó illat is lenne teneked, süteményillat, a karácsonyi kalács illata. De te tudod. Ha akarod, kidobom a héjat, bár a fának, a diófának jól tenne, ha a füstben ott lenne ő is, a héja, a gyümölcsének a héja. Bár a dióra nem mondjuk, hogy gyümölcs, nem édesgetjük, nem vigyázunk rá, mert magának való. Elvan ő mindenütt, ahol kinő, láttam én diófát erdőben is, ösvény közepén kinőni arcátlanul, szemtelenül, dacolva az emberi szándékkal. Hogy ott útnak kellene lenni, nem őneki. És láttam patak meredek partján is kinőni, s aztán a patak vizébe hullatni a termést, a pataklakók nagy örömére. Mondom, okos fa, megadja azt, ami a császáré, és azt is, ami a királyé. Hullat az embernek, de hullat mindenki másnak is, az ember alattvalóinak is.

És nézd csak, megvédi ez magát minden kártevőtől, permetezni se kell, és nem is tudnád, mert már olyan magas. És már annyiszor akartuk kivágni, mikor kicsi volt, mert túl közel nőtt a házhoz. Az ásó, rotációs kapás emberek is vagy kétszer átmentek rajta, mikor csemete volt, vagy akkora se. Legalább kétszer tövig lenyírták, olyan ennek a gyökere, olyan mélyen futó és olyan szerteágazó, hogy még az unokáidnak is lesz, lesz az a fa, lesz, ha más fa már nem is, az aszályosodás, sivatagosodás miatt. De ne tarts tőle, nem hülye ez, mert ha akarta volna, rég felemelhette

volna a házat, kifordította volna alapjaival együtt, mindenestül. De esze van, a ház alá nőtt, a ház alá, és dehogy bántaná. Hisz neki, a gyökereinek a ház tart árnyékot. A ház alatt a legnedvesebb a föld, mert ott húsz éve nap nem éri, s ha mázlija van, vízeret is talált magának. Ha kutat fúratsz, jobb lenne őt követned csakugyan, mert nézd csak, sose locsoltuk, mégis mekkora böhöm fa lett belőle. És nyáron, míg a többi fa hezitált az aszályban, hogy hullassa-e, ne-e a levelét, ő csak húsölt szépen, meg se rezzent a rekkenő melegben. Még csak élére se fordította a leveleit. Hát csak van neki valami lenti, titkos vízforrása.

De te tudod. Tiéd a ház, a kályha, begyújtani is te szoktál, hát dönts te, tűzre veted-e a héját. Bár kevéske, igaz, és téged mindig is bosszantott anyád kicsinyessége, vagy tán szégyellted, nem tudom. De azt tudom, de azt látom, hogy ez a fa mosolyogna, ha megérezné télen a levegőben a héjának illatát. Nem komorulna el, mint olykor mi a téli füst szagától, emlékezve olykor, emlékeztetve magunkat, orron vágva magunkat, hogy ilyen volt? Ugye nem. A krematóriumok füstjének szaga. Mi már elvesztettük az ártatlanságunkat, szerelmem, de ő nem, ő a saját szagától, héjának illatától révbe érne, megnyugodna. Hogy jó helyen van és helye van itt most már, és soha nem vágjuk ki, mert kell nekünk, kell a dióbél és a héj is. Bár csak kevéske, de nekem azt mondja, aki befogad egyet is a kicsinyek közül, engem fogad be. Hát fogadd be ezt a kevés meleget a kályhádba, ahogy a fát a földbe. Ezt a dacosat, ezt, akinek a levele nem jó trágyázásra, nem, mert a földből kiöl minden más életet, minden más növényt. De lásd, permetezni se kell. Ő már meglenne nélküled is. Nincs szüksége rád. Tán ez a baj? Hogy hálátlan? Hogy nincs szüksége tőled semmire már, s ezért nincs is miért hálával tartoznia neked?

De nekem akkor is tetszik. Nekem már felnőttek a gyerekeim, tudom, milyen. Csakhogy tudod, én farral előre születtem, lassan, túl sok fájdalmat okozva anyámnak. Az orvosok meg, hogy vigasztalják, rám kentek ment. Azt mondták, én nem akartam megszületni, én dacoltam az élet rendjével, vagy rúgtam fel a csöpp fenekemmel. Vagyis a naggyal. Mert a fejem kisebb lett volna, kevesebb fájdalmat okoztam volna anyámnak. Pedig hát nem akartam én semmit, csak tán időt kértem volna még a forgáshoz, a helyes beálláshoz a szülőutakban. De anyám nekilátott szül-

ni. Nekem túl korán. De ezt a szempontot kihagyták az orvosok. Énrajtam meg rajtam maradt a pecsétjük, a stigma, hogy dacosnak születtem. És amikor anyám vert valamiért, tényleg mondtam, hogy *azéris*, csak azért is csinállok vagy mondok valamit, anyám ellenére is. Csakhogy aztán megkomolyodtam. A sínen maradtam ugyan, de az ellenkező irányba indultam el. Komoly, megfontolt, jól alkalmazkodó ember lett belőlem. Kicsinyes szolga olykor. Másokkal nagyvonalú, de magával szemben kicsinyes, igénytelen, puritán. És nem csak komoly, komor is olykor. Szóval én meg ezt nem szeretem magamban. De tudom, öreg fa vagyok én a változáshoz. Mit tehetnék? Anyám kedvéért és szeretetéért megértő lettem, jópont-kutató. A rosszban is a jót keresem. A legrosszabb emberben is. Vagy legalább megnézem az utat, hogyan került oda. A rosszemberekbe. Ennyi a gyilkosnak is kijár. Az anyagyilkosnak is. Mert azért azzal a kis faros kifelé türemkedéssel kockára tettem az anyám életét. Belém is halhatott volna. Naná, hogy nyonyós vagyok, kétszer, háromszor meggondolom minden ítéletemet. Mert azért ítélni kell, döntení ebben és abban, és sokszor, nap mint nap. De én nem szeretek döntení. Én még maradnék egy kicsit nyugton. Elakadva a szülőutakban. Miért? Nekem nem volt az olyan rossz. Csak a fenekem fázhatótt. Tényleg, a fenekem tényleg érzékeny a hidegre. De nem törődöm vele. Leülök én bárhová, hideg padra, földre, aztán meg napokig nyíllallik itt-ott a sejhajom. Kit érdekel? Az élet ezzel jár. Megtanultam a leckét, rögtön, ahogy kidugtam a világra a legbecsesebb részemet. De nem örültek neki. Nem nyalták ki, dehogy, pedig a cicaanyák ezzel kezdik az újszülött ápolását, gondozását. Tudtam én ezt már odaát is bizonyára. Már akkor is közelebb voltam az állatokhoz. És az, hogy elverték a fenekemet, biztosan nem tett jót az önbizalmamnak. De a verés muszáj volt, mert nem akartam levegőt venni. Bevált módszer az újszülöttélesztésben, hogy a fene enne meg. Meg a hideg-meleg vizes zuhany is. Szóval nagy csalódás lehetett nekem ez a születés nevű buli. És dacoskodtam is anyámmal. Hogy so- kat vagy éppen az átlagosat, azt nem tudom. Viszont az alkalmazkodást azután biztosan túlzásba vittem.

Onnan tudom, hogy szívesen nézek minden dacot, minden értelmes lázadást. Drukkere lettem minden normától elütő jelenségnek. Minden-

nek, ami eltér a szabálytól, mégis létezik. Akkor meg minek abajgatni. Hagyni kell élni. Ahogy ezt a fát is most már, ami túl közel nőtt ki a házhoz. Mit csináljon, ha egyszer oda pottyintotta az élet, egy madár vagy valamelyik gyerekünk, aki elunta a diótörést vagy csak rápillantott egy szem dióra és azt mondta magában, rossz ez, biztos rossz, keserű, nem töröm meg. És eldobta az eresz alól a földre. Valahová.

De gyökeret már neki egyedül kellett eresztetni. És dacolni a földmozgató emberekkel, akik jópárszor tövig vágták. És őneki volt kedve mégis újra és újra új életet kezdeni itt. Nem fáradt bele az újrakezdésbe soha. És biztosan mosolyogna, ha a levegőben dióhéjfüst szállna. Az ő szaga. A kitartása szaga.

Az ő bizalmának szaga mibennünk.

SZEPESI KORNÉL

A betolakodó

(Regényrészlet)

Kiszúrt tojássárgájaként folyt el a nap az égen. Egy régi Škodát béreltünk. Izzadtunk a hőségtől, anyám vezetett, apám hátul ült mellettem, meztelen lábfejét kilógatta az ablakon. Nemrég szedtük össze őt egy benzinkúton, ahol anyám tankolni állt meg. Apám kimerülten, koszosan ült a járda szélén. Megkérdeztem, velünk tart-e, bólintott, és bedobta a csomagtartóba hatalmasra tömött katonai hátizsákját. Azt gondolta, belefáradt a napokon át tartó menetelésbe, vagy úgy általában a helyzetébe. Apámat kirázta a hideg a gondtalan fecsegéstől, a semmittevő városi életmódtól, az otthonülőktől, a céltalanságtól.

A hegyekbe tartottunk. Az ember töltsön több időt a lányával, hangoztatta anyám, legfőképp olyankor, amikor napokon át nem is látott, annyit dolgozott. Így alakult, hogy félnapos felkészülés után elindultunk egy bérautóval, egy régi kétszemélyes sátorral és pár kolbászos szendviccse a Fenyvesek közé. Ha anyámon múlik, nem vesszük fel, és így soha nem ismerem meg közelebbről az apámat. De mire anyám végzett a pénztárnál, apám már a kocsiiban terpeszkedett lehúzott zoknival, kezében egy bontott sörrel. Úgy itta a sört, ahogy mások a whiskyt, apró kortyonként, elgondolkodva, komoly tekintettel. Nem volt nagy piás, képes volt órákig egyetlen üveg sört kortyolni.

Ahogy anyám, apám sem szeretne bő lére ereszteni a mondandóját. Ültünk a Škodában, és én észrevétlenül apámat lestem, a fehér atlétából kicsontosodó vállát, a szálkás karját, a koszos lábujjait. Nem szólt semmit, rám se hederített. Sört böfögött fel. Ha én nem szólok hozzá, ő sem fogja kezdeményezni a beszélgetést, bár azt nem tudtam, mivel nyithatnék.

Apám és köztem ordított a szakadék, átívelhetetlennek tűnt a távolság a Škoda szűkös hátsó ülésén. Bűnös gondolataim alattomos kígyóként kúsztak a fejembe, arról fantáziáltam, hogy a combjaimra siklik a keze, és nem szól egy szót sem, csak rám mosolyog, legitimálva ezzel a mozdulatot. Izzadt a tenyerem, szánszalmasan éreztem magam, ilyet még gondolnom sem lenne szabad. Kinéztem az ablakon, ahol a Fenyvesek, mint szűrös háromszögek jelentek meg a távolban. Mintha rajzolva lett volna minden körülöttünk, és az egész képet elfolyó vízfestékkel színezték volna.

Én is kivettem egy sört az anyósülésen lévő hűtőtáskából. Azért nem ott ültem, mert a szivargyújtóról üzemelő hűtőláda kábele nem volt elég hosszú ahhoz, hogy hátra érjen. Anyám még mindig nem szólt semmit. Néha ásitott, de biztos voltam benne, hogy nem fog elaludni vezetés közben. Rágyújtani nem lehetett, mert anyám nem szerette, ha a kocsiban dohányzom, akkor sem, ha ez csak bérautó. Azon, hogy egy lány ne igyon sört, meg már régen túl voltunk. Anyám rádiót kapcsolt, nyálás egyynyári sláger szólt, de nem tekert el, az autó közepes tempóval tartott a Fenyvesek felé, minden rendben volt, egy család voltunk.

Egy tónál álltunk meg pihenni. Apám visszahúzta a zokniját, és a bakancsából az aszfaltra szórta a homokot. Kiszálltunk, és rögtön egy hídon akadt meg a szemünk, amely átívelt a tó közepén. Alatta fiatal lányok kajakoztak, megvállasodva és kipirulva, mint falusi disznóvágáson a böl-lérlegény. Erős termetű lányok, tizennégy körüliek, lágyan szelték a víz felszínét, mintha velőt kennének a pirításra. Az edző a partról instruálta őket. Apám intett a férfinak. Nem voltak ismerősök, de mikor két izzadt férfi nézi egymást, olyankor megesik az ilyesmi. Hátrafogtam a hajamat, közelebb léptem a vízhez, leguggoltam és megmostam az arcom. A napfény szikraként terítette a bőrömrre a vízcseppeket, a pólóm észre-vétlenül átnedvesedett.

Anyám az árnyékból figyelt minket, kolbászos szendvicset bontogatott. Apám csak állt mellettem, rám sem bagózott, mióta beszállt az autóba. Nyári szünet volt, biztos ott táboroztak a kajakos lányok. Apámat és engem továbbra is hosszasan figyelt a melegítőruhás edző, bajsza alatt zsvány mosoly jelent meg. Anyám ekkor szólalt meg hosszú idő óta először. Na elég volt, vissza a kocsiba. Apám a találkozásunk

óta először pillantott rám hosszabban, majd el akart indulni a Škodához, mikor anyám határozottan közénk lépett. Nem, te még maradsz, ragadta meg apám karját, majd rám nézett, és a kocsi felé biccentett.

Beszálltam, letekertem az ablakot, de túl messze voltam, semmit nem hallottam. Apám csípőre tett kézzel állt, a hidat és a lányokat bámulta, anyám arca tajtékozott. Világos volt, anyám nem akarja, hogy apám is itt legyen, szeretne volna, ha csak kettesben töltjük a hétvégét. Ültem a kocsiban, és a beszakadt körmömet kapargattam. A körömsáncban lifegő körömdarab alattomos dolog, folyton beleakad valamibe, amitől egészen mélyen a hús alatt begyullad, ettől szüntelenül piszkálsz, ki akarod tépni, fájdalomadagokat kapsz, és csak szeretnél már túl lenni az egészen. Aztán visszaültek a kocsiba. Elindultunk, olyan hirtelen esteledett ránk, mintha szakadékba zuhannánk. Apám onnantól végig elmélázva lesett ki az ablakon. Normálisan ült, tetszett neki az éjszaka és a távolban a villanypásztorok. Mikor az erdőbe értünk, lehúztuk az ablakokat.

Hűvös volt a levegő odakinn, a Hold szürke fénnel világította meg a tisztást, ahová érkeztünk. Megálltunk. Apám szállt ki először. Kivette a gyűrt cigarettásdobozt a zsebéből, majd felém nyújtotta. Most szólt először. Nem emlékeztem a hangjára, vagy arra, hogy valaha is hallottam volna. Erőtlenül szólt, mint egy hajókürt. Netán nem dohányzol, kölyök, kérdezte mosolyogva, mint akinek természetes, hogy de igen. Naná, mondtam, és kivettem egy szálat. Rágyújtott, és zsebre tette a kezét. A Holdat bámulta, amíg anyám a csomagtartóból káromkodások közepette húzta ki a sátrunkat. Annyira zavarban voltam attól, hogy kölyöknek hívott, hogy nem mertem elkérni a gyújtót. Ő rám sem nézett, pedig nem égett a cigareta a számban. A Holdat figyelte és pőfékelt, libabőrös nyakán feszültek az erek, mint a kajakos lányok karjain. Aztán odaballagott anyámhoz, könnyű léptekkel, fölényesen, egy rövid pillanatig figyelte, hogyan küszködik, majd elnyomta a csikket a bakanca talpán. Félttem, hogy megint baj lesz, de nem történt ilyesmi. Anyám engedett neki. Felállították a sátrat, és közben egymásra se néztek.

Amíg a sátort verték fel, én fát gyújtottam a tűzrakáshoz. Mintha gránát robbant volna az égen, a csillagok apró szilánkokként szóródtak szét rajta. A tüzet apa gyújtotta, anya a hűtőládából hozott egy flaskát, visszaült

a fatönkjére, nagyot húzott belőle, majd sóhajtott, mitől egészen megnyugodni látszott, aznap először. Felém nyújtotta a laposüveget. Meghúztam, a torkomat kiszakította a helyéről, de nem mutattam fanyalgást. Apának adtam tovább, aki már elővette a katonai hátizsákból a melegítőt. Előttünk bújt bele, szakadt alsóneműjéből kilátszott a kemény hát-sója. A melegítőben kicsit emlékeztetett a bajszos edzőre. Háromszöget alkotva ültünk a tűzrakás körül, középen cikáztak a lángok. Mintha a szél fújna őket, vagy csak a fa volt nedves, kacéran pattogott a tűz. Gyantaszagú csend kúszott körénk.

Apám a földet nézte, anyám maga elé meredt, a piát szorongatta. Nem bírta a szeszt, ha még egy kortyot iszik, biztos, hogy hányni fog. Apám szotyit vett elő. A tűzbe köpködte a nyálas héjakat. Aztán körbetekintett, végigmért minket. Éreztem, hogy megveti a hallgatásunkat, kihúzta magát, egyenes gerinccel ült, magasról nézett le ránk, de ő sem szólt semmit. Aztán összekulcsolta a karját, és elbiggyesztette ajkát, mintha gondolatban legyintett volna. Az ember, ha teheti, felnéz az apjára, ha nem, akkor még a nevét sem akarja tudni. Kapcsolódni akartam, míg apám meg nem unja a tüzet, és el nem megy lefeküdni. Kapcsolódni akartam, mert úgy éreztem, kívül rekedtem, és kötelességem mondani vagy tenni valamit, bármit, de képtelen voltam.

Nem sokkal később apa összeszedte magát, és befeküdt az autóba. Anya is erőt vett magán, tűzbe meredt tekintettel mesélni kezdett. Itt jöttünk össze, mondta nagy nehezen, majd rám emelte a tekintetét, szúrósan nézett, mint mikor órák hosszat vezet. Aztán visszatekintett a tűzre, meg-rágott minden mondatot, küszködött, forralta magában az emlékképeket, mint egy gőzölgő lábos, minek a fedelét lökdösi a bugyborékoló víz. Körülöttünk liláskék volt az éjszaka, mindennek erős kontúrja rajzolódott, és a Hold, mint egy működő röntgengép világította be a mezőt, átvilágított téren és időn, mindent megfosztott attól az áractól, melyet napközben viselt. Dobtam egy tuskót a tűzre, anyám pedig folytatta. Csoportos túrákat szervezett akkoriban. Imádták az emberek. Van egy karaktere, te is tudod. Én nem rajongtam körbe, ez tetszett meg neki. Hatvan kilométert gyalogoltunk naponta. Egy hét után mindenki hazament a csoportból, de apáddal mi tovább folytattuk az utat. Onnantól kész pokollá

vált. A bakancs véresre törte a lábunkat, élelmet egyre nehezebb volt szerezni, nem voltunk hozzászokva a körülményekhez sem, ugyanakkor kialakult köztünk valami. Újabb szintre emelkedett a túra és vele együtt a kapcsolatunk is. Előbb a másíknak, majd magadnak akarsz bizonyítani, aztán már csak csinálod. Élvezni kezdtük az utat, rácsodálkoztunk a természetre. De egyik este apád egy elejtett őzgidával tért vissza a sátorhoz. Megsütötte, de én nem ettem belőle. Külön aludtunk, másnap folytattuk a túrát. Még egy hét volt hátra a tervezett távból. Már minden történetét ismertük a másíknak. Megtanultunk hallgatni. Az apád a túra végén megkérte a kezem, és én igent mondtam. Ekkor anyám egy botot vett a kezébe, és meglökdöste a tuskót a tűzben, mert csak az egyik fele parázlott. Határozott mozdulattal fordított egyet a farönkön. A tücskök hangosan ciripeltek körülöttünk. Aztán anyám újra hallgatott, engem elnyomott a tűz melege, őt az alkohol. Befeküdtem a sátorba, de anya még maradt. Mikor behúztam a cipzárt, láttam mozdulatlanságában, amint karjával a homlokát támasztja, és a lángokba mered.

Másnap apám krákogására ébredtem. A cigitől ilyen slejmos, mondta anya, aki mellettem feküdt egy hálósákban. Kidugtam a fejem a sátor száján, és mintha egy egészen másik helyen ébredtem volna, egy napfény által túlexponált festményben, ahol mindennek túlságosan élénk színe volt. A fák levelei, a fű minden egyes szála mintha szteroidinjekciót kapott volna, dúskált az életben. Gyere, kölyök, menjünk, szólt apám, aki már felöltözve, táskával a hátán állt, és elindult az erdő sűrűjébe. Én még alig tértem magamhoz, anyámra néztem, aki bágyadtan feküdt a cefreszagú sátor negyvenfokos belsejében. Nyitva hagytam az ajtót, és kiléptem a fénybe. Most akkor maradsz, kérdezte apám, pedig tudok valamit a közelben, ami tetszeni fog. Az jutott eszembe, amit anya mesélt apámról, hogy mindig körülzsongták a népek. Ránéztem, élettől sugárzott, része lett a természetnek. Mentem utána, és úgy éreztem, innentől örökké együtt maradunk, mindent közösen csinálunk, hogy ő is úgy érez, ahogyan én, ez nem lehet másként.

A távolban vízcsofogás hallatszott. Apám fél fejfordulattal hátratekintett, mosolygott, már közel járunk, mondta, és összegumizta a haját. Elvárázolt az a hajzuhatag, ahogyan összefogta, szinte én is éreztem a tapin-

tását. Átizzadt rajta a felső, a hátán egy természetvédelmi park logójával. Apám sok időt töltött az erdőben, úgy ismerte azt, mint más a saját lakóhelye utcáit, úgy tájékozódott, mintha a madarak szemén keresztül látná, vele lehetetlen volt eltévedni. Aztán kerítéseken másztunk át, vasúti hídon gyalogoltunk, körülbelül három-négyóránra lehattunk már a sától, mikor egy kisebb vízeséshez értünk. Egy indáktól burjánzó öbölbe. Itt vagyunk, mutatta apám az erős karjával, és nyoma sem volt rajta kimerültségnek. Egy lélekkel sem találkoztunk az utunk során, itt sem volt senki. Az égen egy repülő húzott vékonyulót, a végén már szakadozó kondenzcsíkot. Az a repülő volt az egyetlen szemtanúja, hogy ott jártunk apámmal, szemtanúja annak, ahogy elnémulunk a szemünk előtt kirajzoló, páratlan víztömeg látványától, és szemtanúja annak, ahogy apám akkor rám nézett. Pont, mint a kocsiban. Ezt éreztem abban a nézésben, még ha tudtam is, hogy hazugság, belebizsergett az egész testem.

Apám elővette a gyűrt cigisdobozt, és felém nyújtotta. Kivettem belőle egy szálat, ezúttal nekem gyújtott először. Itt ismerkedtünk meg, mondta, és lerúgta a bakancsát. Apám valahogy úgy tudott levetkőzni cigivel a szájában, hogy az nem esett ki belőle, és még a ruháit sem égette meg. Tudom, válaszoltam, anya mesélte. Levette a felsőt, és rám pillantott. Dehogy tudod, mondta, úgy értem, hogy pontosan itt ismertük meg egymást, és mikor ezt kimondta, én imádkoztam, hogy a szakadt alsónadrágot tartsa magán, és ne vetközzön tovább. Éreztem, hogy elpirulok, hatalmasat szippantottam a cigi végéből, tudtam, ha ezt elszívom, nekem is be kell mennem. Apám kipöckölte a csikket a partra, majd csukafejest ugrott a habokba, melyeket a vízesés közvetlenül a sziklák tövében vert fel. Bugyira vetkőztem, de mivel nem volt rajtam melltartó, a felsőt magamon hagytam, majd ugrottam. Azt hiszem, egy pillanatra megállt a szívem. Előbb a hidegtől, aztán a csodálkozástól. Minden úgy hatott, mintha visszatértem volna az anyaméhbe. A víz kristálytisza volt körülöttem. Könnyedén úsztam a tó mélyére, ahol ezerféle színes hal rajzott olyan békésen, hogy szinte engedték magukat megfogni. Természetes érzés volt, a testem energiával töltődött fel, úgy éreztem, bármit megtehetek.

Mikor feljöttem a felszínre, apámat sehol sem láttam. Pillanatokkal később bukkant fel jó pár méterrel odébb, haját a szemébe mosták a

habok, húsos ajka vizet köpött, vállait megkapta a nap. Kiült a partra, az alsónadrágja egészen rátapadt a víztől. Egy grafityszürke sziklára tette száradni, és mellé feküdt. Oda se mertem pillantani. Mellé úsztam, hogy alsó testtája takarásban maradjon a sziklától. A kiváltságosak büszkeségével táncolt a fény az izmos vállán, amitől éreztem, hogy a mellbimbóm kihegyesedik a vizes póló alatt. Így nem mehettem ki a partra. Apám rágyújtott. A közelébe úsztam. Lábaik keresztbe tette, hajáról a sziklára estek a vízcseppek. Azt hiszem, anya már aggódik miattunk, szóltam vacogó fogakkal. Csontos mutatóujjával hamuzott, majd nevetni kezdett. Nem értettem. Mikor abbahagyta, elkomolyodott. Ne foglalkozz annyit másokkal, mondta. Ha anyádon múlik, ma egész nap a sátorban feküdnél. Tudtam, hogy ez nem igaz. Szóval itt ismerkedtünk meg, ezen a helyen, mondta, és az ajka egészen elfehéredett, mikor újra rászorított a cigarettára, és hatalmas slukkot tüdőzött le a füstből. Lassan fújta ki, behunyt szemmel, kezével hátul támaszkodott, mellkasát kidomborította, kiélvezte minden másodpercét a kiáramlásnak.

Kimásztam a vízből, takarásban, megkerültem apámat, aki lehunyt szemmel átadta magát a napfürdőnek. Mögé kerültem, mikor hátra szólt, vegyek ki egy szálát magamnak a táskájából. A tömött hátizsákra pillantottam, kivettem belőle egy tenyérszerű nagyságúra hajtogatott törölközőt. Kihajtva nem volt nagyobb, mint egy kéztörölő. Kezdem átöröklőni a testem, de a fél szemem apámon tartottam, valahogy esetlen volt a mozdulat, nem akartam, hogy hátranézzen és meztelenül lásson. Levettem a bugyimat. Alig álltam a lábamon, vacogtam a hidegtől, egyensúlyoztam, féltem, hogy túl sokáig húzom, és féltem, mert láttam, hogy elszívta a cigit. De nem nézett hátra. Kicsavartam az alsóneműt, úgy húztam vissza. Mellé settenkedtem. Már nem volt mit takargatnom. Félig pillantottam rá, félig a vízésésre. Bárcsak felöltözne már ő is, járt a fejemben. Aztán ránk telepedett a csönd. Nem volt helye szavaknak, a benzinkút jutott eszembe, hogy ott milyen elveszettnek tűnt, most meg milyen erős, milyen magabiztos. Erősebb volt a fénye, mint a napnak, szálkás karjában duzzadt az erő, tele volt élettel, mint azok a színes halak, akik szinte engedték, hogy hozzájuk érjen az ember.

Kinyitotta a szemét, pislogás nélkül nézett a szemembe. Apa, most ve-lünk maradsz, kérdeztem hirtelen, majd megijedtem, mert akaratomon kívül csúszott ki a mondat a számból. Tűzött a nap, égette a hátam, az előbb még fáztam, de most elöntött a forróság. Leültem, nem álltam tovább a farkasszemet. Felkavarodott a gyomrom. Gyerekkoromban mindig azt mondtam másoknak, nekem nincsen apám. Mindenkinek van apja, kaptam kivétel nélkül a kontrát. Gyerekkorom óta a *Moby Dick* a kedvenc könyvem, egészen egyszerűen az elszántság miatt. Nincs ér-telme bármiféle átvitt értelmet keresni, a könyv egy fehér bálnáról szól, amely csodálatra méltó. Árnyék vetült apámra, egy hatalmas fa árnyéka. Egészen addig észre sem vettem, hogy mögöttünk van ez az óriási fa. Az árnyék hívta fel rá a figyelmet. Apám felállt, felnézett a fára, kihúzta magát neki, nyújtózkodott, csinált két fejkörzést, majd öltözni kezdett. De nem válaszolt. Hurutosan köhögött. Mikor abbahagyta, rám pillantott. Akkor kezdtem el dohányozni, mikor eljöttem otthonról. Napokig úgy mentem haza a kocsmából, mint akit akkor gázolt el egy autó. Leültem a hotel elé, és zokogtam. Egy férfi jött ki a szomszédos szobából, vidéki forma, öt-venes, tetovált, nem tudom, mit keresett ott, kurvázott vagy napközben kamiont vezetett, és csak elfáradt, de látta, ahogy ott bőgök és nem bírta elnézni. Cigarettával kínált, és én elfogadtam. Választás kérdése volt. At-tól függetlenül, hogy aznap láncdohányos lettem, akkor jöttem rá, hogy mindig van választásunk. Másnap, mikor felkeltem, és bementem a vá-rosba, láttam azt a sok embert, láttam őket munkába indulni, vagy éppen már onnan hazafelé tartani. Ügyvédeket láttam, irodistákat, üzletembe-reket, azokat, akik önként választották a hivatásukat. Elmosolyodott, és a mosolya teli volt elégedettséggel, amitől összeugrott a gyomrom. Ez a szar fog engem sírba tenni, tette hozzá, és megforgatta az öngyújtót a kezében. Aztán felvette a táskáját. Menjünk, mondta. Én is öltözni kezd-tem, közben még lejjebb süllyedt a nap, az árnyékok megnyúltak, torz óriások lettek, az őket képző növényzet pedig fenyegetőbbé vált tőlük. Érezték a jelenlétünket, jelezték, már nincs ott többé keresnivalónk. Mikor utoljára visszanéztem, mint dagerrotípiá égett bele a hely a retinámba. Elindultunk vissza az ösvényen, amelyen idejöttünk. Már nem akartam kérdezni apámat, nem akartam tudni, meddig marad, az járt a fejemben,

hogy a miénk is ugyanaz a történet, amelyik már számtalanszor lejátszódott a világban, talán csak kicsit másként megfogalmazva. A valóságnak, mint a mesebeli sárkánynak, száz feje van, minek egyet levágni, ha úgyis másik nő a helyébe. Felvettem a tempót, melyet apám diktált, és követtem őt, ahogy mindig.

Mikor visszaértünk a sátorhoz, az orrom már egészen megszokta az avar és a fák illatát. Verejtékezett a hátam, a homlokom és a tenyerem, mikor anyámat megláttam. Fél lábbal a motorháztetőn támaszkodott, dohányszagt. Mikor ő is meglátott, felpattant, eléem jött, és lekevert egy hatalmas pofont. Csípett a tenyerének a helye az arcomon, mint a tegnap esti pia a torkomban. Még egyszer ne tűnj el vele ennyi időre, mondta, és elnyomta a cigit a bakancsa talpán, pont, ahogy apa szokta. Ránézett apára, a mutatóját felé fordította, hosszan kitarotta, dühösen mozgatta, de nem mondott semmit. Téglavörös volt a feje, gyerekkoromban láttam ilyennek őt utoljára. Apám ült aztán a motorháztetőre, anyámtól alig egyméternyi távolságra. Kivette a gyűrött dobozt a farzsebéből, és az ajkával kihúzott egy cigarettaszálát, higgadtan állva anyám tekintetét. Ekkor anyám robbant. Ajkát véresre harapva kevert le neki egyet. Kirepült a bagó apám szájából, mégis higgadt maradt. Pár másodpercig meredt anyámra, majd lehajolt, és felvette a szálát a földről, kimérten visszahelyezte a szájába és meggyújtotta. Anyám otthagya. Vége volt.

Addigra már majdnem teljesen lement a nap. Az árnyékok teljesen átváriálták a színeket, és kezdtek felszívódni a sötétségben. Mint festékpátron, pattant szét a lila a Hold szürkéje közelében, és mélyült bele az ébenfeketébe. Feltámadt a szél is, a fák lombjai hallatták hangjukat. Gyászfekete felhők gyűrődtek egymásba, mintha a mindenható beviszessedett ujjai kapaszkodnának egymásba. A felhők felett egyre sűrűsödő villámlások követték egymást. Aznap este mi aludtunk anyámmal az autóban. A dörgéstől és a villámcsapásoktól nem tudtam elaludni. Hallottam, ahogy nem messze tőlünk a vihar belevájja karmát egy-egy kiszemelt fába, birtokolta az estét, és nem akarta elengedni. Ráláttam a sátorra a kocsiból. Apám sziluettje, mint heroikus torzó, zseblámpafénynél, könyvvel a kezében. Jól ismerte a természetet, a haragjával együtt, mint Ahab kapitány.

Közelebb kerültünk az elmúlt két napban, és nem akartam újra elveszíteni. Aztán másnap nyoma sem volt. Eltűnt a viharral együtt. Zokogva bontottam a sátrat, és anyámat hibáztattam. Nem tudom, miért folyt a könnyem, hiszen apám mindig ezt csinálta, jött, fenekestül felforgatott mindent, aztán villámcsapásként tűnt el.

Anyámnak visszatért a szótlansága, és már dohányzott is. Még a kocsi-ban is. A gyűlölet és a gyász ugyanolyan függőségek, mint a dohányzás. Vezetés közben még a rádiót sem kapcsolta be, minden idegesítette. Figyeltem őt, az orrluka tágulását, a haja állását, semmi sem volt ugyan-az. Az ősz hajszálai mintha megszáporodtak volna, a szeme is táskásabb lett a hétvége alatt. Persze mostanában nem aludt sokat. Még mindig haragudtam rá azért a pofonért, és ezt ő is érezte. Én is rágyújtottam.

Kinéztem az ablakon, virággal borított mezőkön haladtunk át, nem is emlékeztem, hogy az idevezető úton láttam volna ehhez hasonlót. Illa-tokkal telítődött a kocsi belseje, anya a rádió felé nyúlt, mikor a mozdu-latába vágta a szavaimmal. Csak a vízéséshez mentünk, szóltam. Anya lassan visszahúzta karját a bekapcsológombtól. Ahol megismerkedte-tek. Erre hunyorítani kezdett, és egy pillanatra levette a szemét az útról, rám pillantott, aztán újra az utat nézte. Az a hely olyan volt, mintha tény-leg érintetlen lenne, folytattam, mintha nem tudna apán kívül róla senki más. Anya nem reagált, pedig láttam rajta, hogy mondani készül valamit. Elhúztunk egy benzinkút és a városjelző tábla mellett. Mikor már egészen beértünk, anya akkor bökte ki, mit akart mondani. Apád nem jól emlé-kszik. Töltöttünk a vízésésnél egy-két éjszakát, de nem ott ismerkedtünk meg. Anyám lassítani kezdett, mert egy kereszteződéshez értünk, ahol pirosra váltott a lámpa. Megálltunk. Nagyot sóhajtott, kihúzta magát, csi-nált egy-két fejkörzést, pontosan úgy, ugyanolyan szájtartással, ahogyan apám is tette, aztán kifújta a levegőt, és a szemembe nézett. Minden-ki úgy emlékszik a múltjára, ahogy tud, vagy ahogy szeretne. Az biztos, hogy abban az időben sok minden történt, ami idáig vezetett. Aznap éjszaka, mikor azt az őzgidát hozta a tűzhöz, az önzéséért haragudtam meg apádra. Anya megint kifújta a levegőt, most mondta ki ezt először, és én tudtam, hogy a benzinkútnál nem véletlenül futottunk bele apába. Ritkán fordul elő az életben, hogy búcsúzás után nagyon sokáig nem

látjuk viszont a másikat, mondta, megpróbálhatod elmondani neki, amit már régen el kellett volna, vagy egyszerűen csak szorosan átöleled. Én egyiket sem tudtam megtenni. A lámpa zöldre váltott, újra elindultunk. A város olyan volt, mint egy kiürült cigisdoboz. Idő előtt jöttünk haza. Megálltunk még egy-két kereszteződésnél, anyám csak azután tekerte le az ablakot. Mint vihar múltával a tengerészek, miután feloszlott a köd, ültünk és hallgattunk az autóban. Nem tudom, legyőztük-e a vihart, vagy csak megúsztuk, mindenesetre bátrabbak lettünk, megalkuvók. Anyám belenézett a visszapillantóba, vigyük vissza a kocsit, mondta, majd bekapcsolta a rádiót, és én tudtam, hogy legközelebb belepusztulunk.

THEODOR W. ADORNO

Kritika*

Néhány szót kell ejtenünk a kritikáról annak politikával való összefüggésében. Mivel azonban a politika nem egy magába zárt, elszigetelt szféra, ahogyan a politikai intézményekben, procedúrákban és annak szabályrendszerében manifesztálódik, hanem csak a minden szubsztanciáját kitevő és azt elpalástoló társadalmi erőjátékhoz fűződő viszonyában érthető meg, úgy a kritika fogalma sem korlátozható a szűken vett politika területére. A kritika minden demokrácia alappillére. A demokrácia nem csupán megköveteli a kritika szabadságát, a kritikai impulzusokat, de lényegében a kritika által meghatározott. Ez történetileg egyszerűen azzal is magyarázható, hogy a hatalmi ágak szétválasztásának koncepciója, amely Locke-tól Montesquieu-n és az amerikai alkotmányon át egészen napjainkig minden demokrácia alapja, a kritikában leli meg éltető erejét. A *system of checks and balances*,¹ a végrehajtó hatalom, a törvényhozás és az igazságszolgáltatás kölcsönös kontrollja annyit tesz, hogy e hatalmak egyike minden esetben kritikát gyakorol a másikon, ezáltal korlátozva azt az önkényt, melyre az egyes hatalmi ágak hajlamosak e kritikai elem nélkül. A kritika összetartozik a demokrácia előfeltételével, a nagykorúsággal. Nagykorú, aki önmagáért beszél, mert önállóan gondolkodik és nem pusztán utánamond; aki nem szorul gyámságra.² Kimutatható ez az uralkodó véleményekkel és ezzel együtt a fennálló intézményekkel szembeni ellenállás erejében minden pusztá tételezettel szemben, amely létével igazolja önmagát. Az effajta ellenállás mint a felismert és a csupán konvencionálisan vagy autoritáskényszer alatt elfogadott megkülönböztetésének képessége a kritikával egy, melynek fogalma a görög

krinóból, szétválasztásból [*Entscheiden*] származik. Aligha túloz, aki az ész újkori fogalmát a kritikával azonosítja. Kant, a felvilágosodás filozófusa, aki a társadalmat felszabadultnak kívánta látni önmaga okozta kiskorúsága alól, és az autonómiát, tehát a saját belátás szerinti ítéletet tanította a heteronómiával, az idegen parancsolatnak való engedelmességgel szemben, három fő művét kritikáknak nevezte. Ez nem csak a szellemi képességekre volt érvényes, melyekkel határainak felmérését és annak eljárását kidolgozni szándékozott. Kant ereje, ahogyan azt például Kleist pontosan látta, a konkrét értelemben vett kritikában rejtett.³ Kant az előtte elfogadott racionalista rendszerek dogmatizmusát kritizálta: *A tiszta ész kritikája* elsősorban Leibniz és Wolff metsző kritikája volt. Kant fő műve negatív eredményeivel fejtette ki hatását, és egyik legfontosabb, a tiszta gondolkodás határátlépéseivel foglalkozó része tökéletesen negatív volt.

Ám a kritika, mint egyszerűen szólva az ész és a polgári gondolkodás alapzata, messze nem uralta oly mértékben a szellemet, mint ahogy azt annak önértelmezése nyomán feltételezhetnénk. Még a „mindent szétzúzó” Kant is, ahogy kétszáz évvel ezelőtt nevezték, olyasvalakire hajazott, aki a kritikát illetlenséggel vádolja. Ez szókincsében is megmutatkozik, olyan utálatos szavakban, amilyen az „okoskodás” [*Vernünfteln*], mellyel nemcsak az ész határátlépéseit ítélte el, de terjedésének megzabolázását is sürgeti, ami, Kant saját belátása szerint, természetéből fakadóan ilyen határátlépésekre biztat. Hegel munkásságában, amelyben a Kanttal felemelkedő mozgalom kulminál, és aki több helyen a gondolkodást általában a negativitással és ezzel a kritikával teszi egyenlővé, az előbbi műveihez hasonlóan megtalálunk egy ellentendenciát: a kritika felfüggesztését. Aki önnön értelmének korlátozott tevékenységére hagyatkozik, azt Hegel a *rezonőr* politikai szitokszavával írja le. Hiúsággal vádolja meg, mert nem vesz tudomást saját végeességéről, képtelen egy magasabb rendűt, a totalitást,⁴ ésszel felérni és annak alárendelni magát. Ám Hegelnél ez a magasabb rendű a fennálló. Kritika iránti ellenszenvével együtt jár ama tézise, miszerint a valós észszerű.⁵ Hegel autoriter iránymutatása szerint az egyén akkor igazán ura saját eszének, ha nem az ész fennállóval szembeni kritikájára támaszkodik, hanem a fennálló

viszonyai között ismeri fel a számára észszerű cselekvés lehetőségeit. A polgár köteles kapitulálni a valóság előtt. A kritikáról való lemondás eszerint a magasabb rendű bölcsesség feltétele. Az ifjú Marx ezzel szemben alapozta meg a *minden fennálló kíméletlen kritikájának*⁶ pozícióját, és még az érett Marx is „bírálatnak” [*Kritik*] nevezi fő művét annak alcímében.

Hegelnél e passzusok egy társadalmi ideológia alátámasztását szolgálják, kiváltképp *A jogfilozófia alapvonalaiban*, amelyben életművének kritikaellenes tendenciája összegződik. Nem kell szociológusnak lennünk ahhoz, hogy kihalljuk a rezonőr és a csillogó szemű világjobbító iránti gúnyból a kenetteljes prédikációt, mely engedelmességre inti az alattvalót, aki ostobaságból – melyen gyámjának nem áll érdekében változtatni – az autoritás róla meghozott döntéseit helyteleníti, nem látva be, hogy végül is minden az ő javát szolgálja, ahelyett, hogy elismerné az intellektuális fölényét azoknak, akik rangban is fölötte állnak. A kritikai szellem újkori emancipációja és annak egyidejű elfojtása közötti ellentmondás mindig is a polgári társadalom jellemzője volt: a polgárságnak már korai szakaszától attól kellett tartania, hogy érdekhelyzetéből saját elveinek következménye fogja kiűzni. Habermas efféle ellentmondásokat mutatott ki a nyilvánossággal – minden politikailag hatékony kritika legfontosabb médiumával – kapcsolatban, mely egyrészt a társadalmi szubjektumok kritikai nagykorúságának hivatott teret adni, másrészt maga is kommodifikálódott és a róla alkotott kedvezőbb kép érdekében a kritikai elv ellen dolgozik.⁷

Németországban az ember könnyen megfeledezik arról, hogy a kritika mint a szellem központi motívuma a világon sehol nem túl közkedvelt. Ám okkal beszélhetünk egy specifikusan német jelenségről a kritikaellenesség egyik okaként, különösen a politika szférájában. Németországban a polgári emancipáció sosem tudott egészében lezajlani, vagy legalábbis csak egy olyan rövid periódusban valósult meg, melyben előfeltétele, a szabad vállalkozás liberalizmusa már kimerülőfélben volt. Éppígy a nemzetállami egyesülés, melyet sok más ország a polgárság megerősödésével párhuzamosan ért el, itt a történelem mögött sántikált és rövid idejű közbjátéknak bizonyult. Ez okozhatta a

német egység- és egyhangúsági traumát, amely a sokféleségben és az ebből fakadó demokratikus akaratképzésben gyengeséget szimatol. Aki kritizál, az a totalitárius szerveződésre törekvő egységtabu ellen vét. A kritikusból szakadár lesz, majd, egy totalitárius frázissal élve, felforgató elem. Az állítólagos pártviták denunciálása a nemzetiszocialisták nélkülözhetetlen propagandaeszköze volt. Az egységtrauma túlélte Hitlert, sőt, Németország felosztásával, a Hitler által kirobbantott háború után csak fokozódott. Közhely, hogy a demokrácia megkésve érkezett Németországba. Az azonban kevésbé nyilvánvaló, hogy ez a megkésedtség a tudatformákat is meghatározta. A gazdasági és a közvetlen társadalmi nehézségeken túl, melyeket a demokráciának Németországban le kellett küzdenie, hogy áthathassa a népszuverént, nem jelentéktelen a predemokratikus és antidemokratikus – különösen az etatizmusból és a tekintélyelvű gondolkodásból származó – tudatformák okozta ellenállás sem, melyek könnyedén átvészelték a hirtelen jött demokratizációs törekvéseket, és hatékonyan akadályozták az embereket abban, hogy e törekvéseket a magukénak érezzék. Ennek eredménye az a visszamaradott magatartásmód is, amely nemcsak hogy bizalmatlan a kritikával szemben, de minden ürügyet megragad, hogy elfojthassa. Hogy Goebbels a kritikus fogalmát az akadékoskodóéra⁸ alacsonyította le, és kajánul az örökös elégedetlenkedő figurájával mosta össze, továbbá minden művészetkritikát be akart tiltani, azt nem csak a szabad szellemi ösztönzések kontrolljának szándéka vezérelte. A propagandistát szociálpszichológiai számítások vezérelték, hiszen ezzel a gyakorlattal a németek abszolutizmusból származó, kritikával szembeni közkeletű ellenszenvét igazolta vissza, és szívéből szólt azoknak, akik már otthonosan érezték magukat a járószalagban.

Ha a német kritikaellenesség anatómiáját kívánnánk felvázolni, akkor egyúttal az értelmiségiekkel szembeni rosszakaratot is vizsgálnunk kell, amely elválaszthatatlanul összefonódott az előbbivel. A köz-, vagy Franz Böhm kifejezésével, a nem-közvéleményben a gyanúba kevert értelmiségit nem ritkán a kritizálóval teszik egyenlővé.⁹ Kézenfekvőnek tűnik az antiintellektualizmust a tekintélyuralmi gondolkodásból levezetni. Újra meg újra azt halljuk, hogy a kritikát felelősségteljesen kell gyakorolni. Ez

azonban mindig arra fut ki, hogy a kritikára tulajdonképpen csak azok jogosultak, akik történetesen eleve felelős pozícióban vannak, ebből a körből viszont a közelmúltban még a hivatalt betöltő értelmiségiek, így a professzorok is kiestek. Munkájuk tárgya alapján a professzorok elvben az értelmiséghez tartoznak. A köztisztviselőként kijáró tisztelet azonban addig tartott, amíg a diákokkal való konfliktusok nem bizonyították, hogy nincs valódi hatalmuk. A kritikát úgyszólván a kevesek kiváltságává teszik. A polgárok emberi jogából és emberi kötelességéből azok előjogává válik, akiket társadalmilag elismert és intézményesen védett állásuk kvalifikál. Aki anélkül gyakorol kritikát, hogy rendelkezne a véleményérvényesítés hatalmával, és betagozódna a nyilvános hierarchiába, annak hallgatnia kell – ebben az alakban tér vissza a korlátozott alattvalói értelem kliséje Németországban, ahol immár formálisan mindenki egyenjogú. Nyilvánvalóan vonakodva fognak kritikát gyakorolni e viszonyokról azok, akik a fennálló állapotokkal intézményesen összefonódtak. Még a közigazgatási-jogi konfliktusoknál is jobban tartanak attól, hogy szembe kelljen menniük a saját csoportjuk álláspontjával. A közpozíciókat betöltők felelős kritikájának és a következményekről számot adni képtelenek felelőtlen kritikájának szétválasztásával a kritikát máris neutralizálják. A kritika jogának kimondatlan elvitatásával azoktól, akik semmiféle pozícióval nem rendelkeznek, az a privilegizált tanultsághoz, a vizsgákon mért karrierekhez kapcsolt autoritás előjogává válik, a kritika igazságtartalmát pedig maga az autoritás adja. Mindez nincs kimondva és intézményesítve, azonban olyan mélyen rejlik a tömegek tudatelőttezésében, hogy egyfajta társadalmi kontrollként működik. Az elmúlt években nem szenvedtünk hiányt olyan esetekből, ahol a hierarchián kívüli emberek – akik egyébként a kiváltságok korszakában bizonyosan nem csak a hivatalnokokra korlátozódnak –, éltek a kritikával, például adott városok joggyakorlataival kapcsolatban. Nyomban akadékoskodóként intézték el őket. Itt nem pusztán azokról a mechanizmusokról van szó, amelyek Németországban az egyénileg függetlent, a más véleményen lévőket bolondként keverik gyanúba. A tényállás még ennél is súlyosabb: a köztudat kritikaellenes struktúrájával a más véleményen lévők típusát *ténylegesen* az akadékoskodók helyzetébe hozza és akadékoskodásszerű

vonásokkal ruházza fel, már amennyiben e vonások nem űzték máris a makacs kritikáig. A rendületlen kritikai szabadság saját dinamikája által könnyen csaphat át Kohlhaas Mihály-i magatartásba, aki nem véletlenül volt német. A német közvélemény-struktúra megváltoztatásának egyik legfontosabb feltétele lenne, hogy az általam kimutatott tényállásokat általánosan ismertté tegyék, például az állampolgári ismeretek tárgy részeként, hogy ezáltal valamit veszítsen végzetesen vak hatalmából. A német közvélemény kritikához fűződő viszonya olykor éppenséggel a feje tetejére állítva jelenik meg. A szabad kritikához való joggal egyedül a demokratikus társadalom kritikai szellemének ellenségeit ruházzák fel. E visszaélések ellen lázadó éberség azonban pontosan a közvélemény ama erejét követeli meg, melyből Németország továbbra is hiányt szenved, és amit aligha lehet pusztá felhívással orvosolni.

A közvélemény kritikához fűződő rejtett viszonyára nézve azon orgánumainak attitűdje is beszédes, amelyek egy szabadságpárti hagyományra hivatkoznak. Néhány napilap, melyek semmiképp nem kívánnak reakciónak mutatkozni, következetesen olyan hangvételt használnak, melyet Amerikában, ahol az efféle lapok szintén nem ismeretlenek, *pontificalnak*¹⁰ neveznek. Úgy beszélnek, mintha a viták felett állnának, a megfontoltság olyan pózában, amely kiérdemli a finnyás jelzőt. Ám távolságtartó fölényességük leginkább csak a hivatalos védelmezését szolgálja. Legfeljebb annyi telik tőlük, hogy arra bátorítják a hatalmasokat, ne hagyják magukat eltéríteni jó szándékaiktól. Az efféle napilapok a kormányközlemények nyelvezetét használják, bármiről írnak is. A pontifikális magatartás mögött a tekintélyelvűség áll: az előbbi színlelők és az ügyesen behálózott fogyasztók esetében egyaránt. A hatalommal való azonosulás Németországban ma is épp olyan elterjedt, mint volt, amelyben az a veszélyes potenciál rejlik, hogy az emberek külsőleg és belsőleg egyaránt azonosulnak a hatalompolitikával. Hogy a közintézmények még a végrehajtó hatalom által is jelentős mértékben elfogadottak, a kritikai tudat megkövetelte reformokat is csak nagy óvatossággal hajtják végre, a választótömegektől való félelemről tanúskodik, amely könnyen következmények nélkülivé teszi a kritikát. De rámutat arra is, mennyire elterjedt a kritikaellenes szellem azok között is, akiknek a kritika szellemét kellene képviselniük.

A kritika következménynélkülisége Németországban sajátos modellel bír, amely feltehetően katonai eredetű: az arra irányuló tendenciáról van szó, hogy a hatalom minden áron védelmezi megvádolt beosztottjait. A katonai hierarchiákban az effajta testületi szellem elnyomó mozzanata mindenütt fellelhető. Azonban az, ha nem tévedek, német sajátosság, hogy ez a katonai magatartásséma a polgári, különösen a politikai szférát is áthatja. Nem szabadulhatunk attól az érzéstől, mintha minden nyilvános kritika esetében a végeredményben felelősséggel bíró kritizált fölé rendelt autoritások, közömbösen a tényállással szemben, mindenekelőtt a kritizáltért szállnának síkra és támadnák vissza a kritikával élőt. Ez a mechanizmus, melyet a szociológiának egyszer alaposan tanulmányoznia kellene, annyira bevésozott, hogy a politikai kritikát hasonló sorssal fenyegeti, mint ami a Vilmos korabeli katonáknak jutott osztályrészül, ha panaszt mertek tenni előljáróikra. A honvédelmi megbízott intézményével szembeni megvetés az egész szférára nézve jelképes értékű.

Talán a németek kritikához fűződő sérült viszonya következménynélküliségében a legkézzelfoghatóbb. Ha Németország, Ulrich Sonnemann kifejezésével élve, kiérdemelte a „határtalan feltételezhetőségek országának” nevét, úgy az ezzel függ össze.¹¹ Pusztá szófordulat, hogy valakit elsöpört a közvélemény nyomása, ám még e frázisnál is rosszabb, ha nem formálódik ilyen nyomást gyakorló közvélemény, vagy amennyiben igen, abból semmi sem következik. A politikatudomány tárgyát képezhetné a közvélemény következményeit összehasonlító kutatás, mely a nem hivatalos kritikát vetné össze Anglia, Franciaország, Amerika régi demokráciáiban a német következményekkel. Nem merem megelőlegezni egy ilyen tanulmány eredményét, de el tudom képzelni. Amennyiben a Spiegel-afférra¹² mint kivételre hivatkoznak, észben kell tartani, hogy ebben az esetben a tiltakozó napilapok, a közvélemény hordozói, nem a kritika szabadságából és annak előfeltételéből, az akadálymentes információból táplálkozó szolidaritásból tanúsítottak ritka lelkesedést, hanem inkább azért, mert saját kézzelfogható érdekeiket látták fenyegetettnek, a *news value*-t¹³, vagyis az információk piaci értékét. Nem becsülöm alá a hatékony nyilvános kritikára irányuló törekvéseket Németországban. Ezekhez sorolható egy szélsőjobboldali kultuszminiszter

bukása az egyik szövetségi tartományban. Az azonban kétséges, hogy ma még bármi ehhez hasonló történhetne, miután sehol nem tapasztalható olyan diákok és professzorok közötti szolidaritás, mint az akkori Göttingenben.¹⁴ Számomra úgy tűnik, mintha a nyilvános kritika szelme, mióta politikai csoportok monopolizálták és ezáltal nyilvánosan kompromittálódott, érzékeny visszacsapásokat szenvedett volna. Remélem, hogy tévedek.

Lényegében német egy kritikaellenes séma, mely a filozófiából, pontosabban a *rezonőrt* befeketítő filozófiából eredeztethető, persze mégsem annyira, mint amilyen könnyedén ezt olyasvalaki feltételezné, akinek nem volt lehetősége megfigyelni a hasonlóságot más országokban, ami azóta az üres fecsegésig süllyedt le: a pozitívhoz folyamodás. Szüntelenül beleütközünk a *kritika* fogalmát kísérő *konstruktív* szóba, már ha egyáltalán megtűrik a kritika fogalmát. A gyanúsítást, miszerint csak az gyakorolhat kritikát, aki a kritizált helyett valami jobb javaslattal áll elő, Lessing már kétszáz évvel ezelőtt kigúnyolta az esztétikában.¹⁵ Azáltal, hogy a pozitívot a kritika feltételévé teszi, már eleve megszelídítik, így veszít vehemenciájából. Gottfried Kellernél található egy szöveghely, ahol az épületesre vonatkozó követelményt „mézeskalácsszónak” nevezi. Dióhéjban amellet érvel, hogy máris többet nyertünk azzal, ha eltakarítjuk a dohosságot, ahol valami balul ütött ki, ami elzárja a fényt és a friss levegőt.¹⁶ Voltaképpen semmi esetre sem lehetséges a kritika valami jobbra vonatkozó közvetlen gyakorlati javaslatának szüntelen hozzáadása, noha a kritika gyakran ekképp járhat el, amennyiben a realitásokat azokkal a normákkal szembesíti, melyekhez e realitások folyamodnak: a normák követése máris a jobbat jelentené. Németországban a pozitív szó, mellyel évtizedekkel ezelőtt nem csak Karl Kraus, de még egy kevésbé radikális író, Erich Kästner is vitába szállt, időközben mágikus jelentőségre tett szert.¹⁷ Automatikusan a helyére kattant. Bizonytalansága abban is felismerhető, hogy a jelenlegi helyzetben az a magasabb rendű forma, ahová a haladásgondolat szerint a társadalomnak el kellene jutnia, többé nem olvasható ki a valóságból mint konkrét tendencia. Amennyiben ezért akarnánk lemondani a társadalom kritikájáról, úgy ezzel csak a társadalmat erősítenénk meg abban a bizonytalanságban, ami

megakadályozza a magasabb rendű formába való átmenetet. A jobb objektív akadály nem absztrakt módon hat ki a nagy egészre. Minden egyedülálló jelenségben, melyet kritizálunk, hamar beleütközünk ebbe a korlátba. A pozitív javaslatok iránti követelés újra meg újra teljesíthetetlen lesz, aminek következtében a kritikát annál örömdetesebb diffamálni. Talán elegendő itt arra a megfigyelésre utalni, hogy szociálpszichológiai nézőpontból a pozitív iránti megszállottság egy vékony fátyol alatt működő rombolóösztön fedőképe.¹⁸ Azok, akik a pozitívról beszélnek a legtöbbet, összhangban vannak a romboló erővel. A kollektív kényszer a pozitivitásra, mely lehetővé teszi annak közvetlen átültetését a gyakorlatba, időközben éppen azokat ragadja meg, akik úgy vélik, hogy a legélesebb ellentétben állnak a társadalommal. Márpedig nem ez a legkevesebb, miként akcionizmusuk oly simán beleilleszkedik az uralkodó társadalmi trendbe. Ezzel lenne szembeállítható annak eszméje, Spinoza egy híres mondatváltozatában, hogy a hamis, egyszer határozottan felismerve és pontosan kifejezve, máris a helyes és a jobb próbaköve.¹⁹

1969

TILLMANN Ármin fordítása

JEGYZETEK

* Az előadásszöveg eredetileg elhangzott: Süddeutscher Rundfunk, 1969. május 26-án. Nyomtatásban megjelent a *Die Zeit* 1969. június 27-ei számában (22.). Újranyomva: *Politik für Nichtpolitiker. Ein ABC zur aktuellen Diskussion*. Szerk.: Hans Jürgen Schultz. I. kötet. Stuttgart, Berlin: Kreuz-Verlag, 1969, 261. A Kritika önálló esszékötetben megjelent: Theodor W. Adorno (szerk.: Rolf Tiedemann): *Kritik. Kleine Schriften zur Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1971, 10–19.

¹ Fékek és ellensúlyok rendszere (Az eredeti szöveg nem tartalmaz hivatkozásokat és lábjegyzeteket, azok minden esetben a fordító megjegyzései.)

² Adorno itt Kant *Mi a felvilágosodás?* (1784) című esszéjéből kölcsönzi a „politikai nagykorúság” [Mündigkeit] fogalmát, majd ebből von le következtetéseket magából a megfogalmazásból: a *mündig* szó szerint annyit tesz, mint „nagykorúvá válni”, vagyis hogy az ember többé nem szorul gyámra [Vormund], aki helyette hoz döntéseket [bevormunden]. Valamennyi kifejezés a száj [Mund] szóból eredeztethető. Mindazonáltal a politikai nagykorúság a maga nevében beszél kifejezéssel egyenértékű, vagyis hogy az illető nem papagájként imitál másokat.

³ Utalás Heinrich von Kleist (idioszinkratikus) Kant-olvasatára 1801 márciusában, a szolipszisztikus és relativisztikus következményeire annak, amelyek „olyan mélyen, olyan fájdalmasan megrendítették” őt, ahogyan ezekről egy Wilhelmine von Zengéhez írott levelében (1801. március 22.) beszámolt. Friedrich Nietzsche e levélre a filozófiában rejlő erőként hivatkozik a *Schopenhauer mint nevelő* című esszéjében. Friedrich Nietzsche: Schopenhauer mint nevelő. In Uő: *Korszerűtlen elmélkedések*. Fordította: Hidas Zoltán. Budapest: Atlantisz, 2004, 198–199.

⁴ Vö. Hegel az „okoskodás” [*Räsonieren*] definícióját a következőképpen fejt ki: [az okoskodás], „a tartalomtól való mentesség és a hiú fölény a tartalommal szemben; ettől várják az erőfeszítést, hogy adja fel a szabadságot, s ahelyett, hogy a tartalomnak önkényesen mozgató elve volna, ömlessze e szabadságot a tartalomba, engedje, hogy ez saját természeténél fogva, azaz a személyes én mint az ő személyes énje által mozogjon, és szemlélje ezt a mozgást.” G. W. F. Hegel: Előszó. In *A szellem fenomenológiája*. Fordította: Szemere Samu. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, 38.

⁵ A hivatkozott szöveghely így hangzik: „Ami észszerű, az valóságos, és ami valóságos, az észszerű.” G. W. F. Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Fordította: Szemere Samu. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971, 20.

⁶ Utalás Marx Arnold Rugéhoz írott levelére, a kettejük, Bakunyn és Feuerbach közötti nyílt levelezés részeként, ami a *Deutsch-Französische Jahrbücher*ben (1844) jelent meg: „A jövőt megkonstruálni és egyszer s mindenkorra elintézni mindent nem a mi dolgunk, de annál bizonyosabb az, amit jelenleg el kell végeznünk – minden fennálló kíméletlen kritikájára gondolok, kíméletlen kritikára abban az értelemben, hogy nem fél eredményeitől, és éppoly kevésbé a meglévő hatalmakkal való konfliktustól”. Marx–Engels összes művei. I. kötet, 1839–1844. Budapest: Kossuth, 1957, 346.

⁷ Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Gondolat, 1971 [1962].

⁸ A magyarban visszaadhatatlan, a kritikus [*Kritiker*] szóalakjához hasonlító kakofemizmus: a „Kritikaster” akadémikoskodó, gáncsoskodó, kákán is csomót kereső embert jelöl a németben.

⁹ Franz Böhm: Geleitwort. In *Gruppenexperiment: Ein Studienbericht*. Átdolgozta: Friedrich Pollock, vol. 2. Frankfurter Beiträge zur Soziologie. Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt, 1955, xi–xii.

¹⁰ főpapi, méltóságteljesen dogmatikus

¹¹ Utalás Ulrich Sonnemann esszégyűjteményére – *Das Land der unbegrenzten Zumutbarkeiten: Deutsche Reflexionen*. Hamburg: Rowohlt, 1963. Egy bírósági bizonyíték feltételezhetősége [*Zumutbarkeit*] annyit tesz, hogy valami észszerűen elvárható és előrejelezhető valamitől (például nagyobb jövedelem esetén nagyobb jövedelemadó tételezhető fel).

¹² A Spiegel-affér az 1962-es, a *Der Spiegel* hetilap és a konzervatív hadügyminiszter, Franz Josef Strauss körüli eseményekre utal. Egy, a *Spiegel* hasábjain megjelent cikk titkos NATO-dokumentumokat szivárogtatott ki, ami egy Németországban bekövetkező potenciális szovjet atomtámadás és egy, a szövetséges hatalmak által indított ellentámadás utóhatásait vizsgálta (hozzávetőlegesen 10–15 millió halott), ami többek között kitért arra is, hogy Németország egy ilyen atomtámadás esetén csak „bizonyos feltételek mellett” minősül felkészültnek. Strauss ezért taktikai atomfegyverekkel kívánta felszerelni a német hadsereget. Hogy megbizonyosodjon a katonai szivárogtatás megalapozottságáról, Strauss, megkerülve a német alkotmányt, illegális kutatásokba kezdett a *Spiegel* irodáiban,

továbbá hazaárulás vádjával letartóztatta Rudolf Augstein főszerkesztőt, és a tanulmány szerzőjét, Conrad Ahlert. Strauss magánakciója tiltakozás- és tüntetés hullámot váltott ki a teljes Nyugat-Németországban, melyben a sajtószabadság antidemokratikus felfüggesztését náci gyakorlatokhoz hasonlították. Az incidens a kormánykoalíció felbomlásához vezetett, valamint számos miniszter, köztük maga Strauss is, lemondásra kényszerült.

¹³ hírtérket

¹⁴ Franz Leonard Schlüter kulturális miniszteri posztra nevezték ki Alsó-Szászország regionális kormánykoalíciójába, 1955 májusában. Schlüter egy frusztrált patrióta volt (akit zsidó származású anyja miatt a nemzetiszocialisták alkalmatlannak minősítettek a sorkatonai szolgálatra), aki doktori vizsgáin megbukott, és a második világháború után a rendőrség bünyügyi osztályának fejeként hűtlen kezelés miatt nyomozást indítottak ellene Göttingenben. Schlüter továbbá hangadó tagja volt a nacionalista Deutsche Rechtsparteinak is, míg 1951-ben nem csatlakozott a jobboldali liberális FDP-hez.

¹⁵ Vö. Gotthold Ephraim Lessing (szerk.: Balázs István): A recenszensnek nem kell jobban értenie ahhoz, amit bírál. In Uő: *Válogatott esztétikai írások*. Fordította: M. Jászka Zsuzsa. Budapest: Gondolat, 1982 [1767/68], 31–34.

¹⁶ Vö. Gottfried Keller: *Zöld Henrik I–II*. Fordította: Jánossy István. Budapest: Európa, 1963 [1855].

¹⁷ Vö. Karl Kraus: *Az emberiség végnapjai. Tragédia öt felvonásban*, I. felvonás, 25. jelenet és IV. felvonás, 29. jelenet. Fordította: Tandori Dezső. Budapest: Európa, 1977 [1918]. Vö. Erich Kästner: Kis vasárnapi prédikáció. In Uő: *Lirai házipatika*. Fordította: Vas István. Budapest: Renaissance Könyvkiadó, 1937 [1947], 199–200.

¹⁸ A „rombolóösztön” [*Destruktionstrieb*] az „agresszóösztönnel” [*Aggressionstrieb*] együtt a kései Freud kifejezései annak érdekében, hogy jóval pontosabban határozza meg a „halál-ösztön” biológiai és pszichológiai dimenzióit – melynek fogalmát a spekulatív *Túl az örömelven* című 1920-as szövegében vezette be –, úgy, ahogyan az a külvilágra irányul.

¹⁹ „[A]z igaz próbaköve önmagának és a hamisnak”. Baruch de Spinoza: A nemes ifjúnak, Albert Burgh úrnak. In (szerk.: Benkő Samu, Deák Tamás, Szabó Attila): *Politikai tanulmány; Levelek*. Fordította: Szemere Samu. Bukarest: Kriterion, 1979, 253. A tétel egy variánsa az Etikában a következőképpen olvasható: „[A]hogy a fény nyilvánvalóvá teszi önmagát és a sötétséget, úgy az igazság is mértéke önmagának és a hamisnak.” Baruch de Spinoza: *Etika*. 43. tétel, megjegyzés. Fordította: Szemere Samu. Budapest: Magyar Helikon, 1978, 100.

VALASTYÁN TAMÁS

A megbocsátás regénye?

A szavak és a számok viszonya Borbély Szilárd *Nincstelenek* (Már elment a Mesijás?) című regényének narrációjában

Kettős narrativitás

Az életmű első regénye berobbant az irodalmi köztudatba és a medialisztás terébe, ami voltaképpen egy kissé paradox módon hatott. Meghozta az írónak az országos, sőt a nemzetközi ismertséget és sikert, miközben a verseivel 1988 óta folyamatosan jelenlévő költő egy nem is olyan szűknek mondható olvasói rétegben nem kis mértékben volt ismert és elismert. Mindez tűnhetett úgy, hogy költőként kevésbé, íróként viszont annál inkább legitim és kanonikus az az alkotói tevékenység, ami Borbély Szilárd nevéhez köthető. Még akkor is, ha a regény mint műfaj közelebb áll, emészthetőbb a szélesebb olvasóközönség számára, mint a vers. Mindazonáltal a mű recepciójában bizonyos fanyalgó hangok éppen a regényszerűséget kérik számon a szövegen, mivel a narratív szerkesztés esetlegessége, „az epikai szelekció sajátos működtetése”-nek hiányossága szembeűnő a nyelv helyenként csodálatosan sűrű poéziséhez képest.¹ A *Nincstelenek* narrációja – az olvasásszociológiai és effektív befogadásesztétikai dilemmákon túl – sokféle vélemény megalkotására készítheti a befogadót, az mindenesetre megállapítható, hogy a mű időnként felcsillanó nyelvi poézise és realiztikus világvonatkozása feszült regénypoétikát eredményez. Van, amikor indokolt és szép a lírai-lag telített mondat és az ábrázolt világszegmens proporciója, s van olyan is, amikor valóban sérül némiképp az arány.

Amikor a regény gyermek narrátora az anyját próbálja jellemezni, miközben az asszony nekikezd egyik esti felolvasásának, a következőket olvas-

hatjuk: „Kék szemében tiszta patak vize csordogál. A patak néha kicsap medréből. Akkor könny gördül le az arcán” (49).² Ez a természeti ihletettséggű hasonlat pontosan leírja azt az elemi természetes és természeti erőt, ami egy anyában *sui generis* ott rejtőzik, s kifejezi azt a mély gyermeki kötődést is, ami ebben a hátborzongatóan otthontalan világban, a hatvanas–hetvenes évek vidéki Magyarországnak mélyszegénységében a gyermeket anyjához fűzi.³ Hogy a némiképp sérült arányosságra is hozzunk egy példát: amikor egyik este az apa részegen megy haza, s „behozza” magával a család mikrovilágába a kinti lét keserűségét, véleményem szerint kissé hatásvadász módon kerül a jelenet narratív kibontakozásába az esthajnalcsillag: „Az esthajnalcsillagot látom az ágyból, amikor lehajol öklendezni. A hűvös esti szél behozza a hányásszagot. A Rámpa felől fúj és behozza a korcsma keserű dohányfüstjét is” (32–33). Míg az anya jeleneténél a természeti mozzanat (a patak vízének tisztasága) telített-árnyalja a narrátor látásmódját, addig e helyt az esthajnalcsillag és a hányás-öklendezés kontrasztja nem járul hozzá semmilyen plusz árnyalattal a narrátor averzivitásának amúgy is már meglévő, az apja kinti világával szembeni kontrapunktjához (amit a „behozza” ismételt szerepeltetése már érzékletesen visszaad).

A *Nincstelenek* narratív kibomlásának menete és az ezáltal íródó hátborzongatóan otthontalan világsegmens viszonya a pusztá narratológiai megfontolásokon túl az interpretáció számára olyan feladatokat is meghatároz, amelyeknek mérlegeléséhez és lehetséges megválaszolásához érdemes kiszélesíteni az elemzés szempontrendszerét. Borbély Szilárd műveinek olvasása amúgy is igényli, sőt megköveteli az irodalmi kánon és konvenció feltörését vagy zárójelezését. Mintha Borbély Szilárd alkotói kedvében, performatív teremtési aktivitásában benne rejlene egyfajta „eredendő nyitottság”, ami miatt egyfelől persze sok tekintetben védtelenné s veszélyeztetetté válik regényvilágának megteremtése során. Ez az „eredendő nyitottság” másfelől azonban lehetővé teszi a számára „a valóság fogalmának azt a nyílt konzisztenciáját, amin a regény alapul”.⁴ A védtelenség és a veszély nyilván abból eredhet, hogy bizonyos, az európai regényművészetben már bejáratott formák elkerülésével vagy épp megismétlésével olyan – csapdákkal, aknákkal teli mezőn

történő – kalandozásnak teszi ki magát az író, ahol semmiképpen nem lehet biztonságban. A valóságfogalom konzisztenciájának nyíltsága, amiről Blumenberg beszél, az európai regény kialakulásának időszakában természetesen nem azt jelentette, hogy a valósághoz könnyebben, zavartalanabban férhetett hozzá az ember, hanem azoknak a kondícióknak, feltételeknek a megváltozását, amelyek között egyáltalán felmerült, hogy a világról regényt írassunk.

Ezek a kondíciók és feltételek ma is változóban vannak, és Borbély Sziárd mintha e változásokra reagált volna azzal, hogy regényt kezdett írni. Mintha a formaalkotásra ösztönző anyag, a hatvanas–hetvenes évek szocialista Magyarországnak mélyszegénységét egy kisgyerek perspektíváján és sors történetén keresztül láttatni – nos ez mintha regényt kívánt volna szerinte. De persze ez sem feltétlenül igaz, mert a *Bukolika-táj* címen tervezett, az utolsó verseket egybegyűjtő kötet világa szinte ugyanaz, mint a *Nincsteleneké*, s ezek a versszövegek a ballada műfajában találják meg önnön kibontakoztatásuk adekvát formáját. Mindenesetre állíthatjuk, hogy Borbély műveiben az európai kultúra és egzisztencia bizonyos alapfogalmai és határszituációi rendeződnek új mintázatokba. A fent idézett jelenetekben például az anyai szeretet és a fiú apához való viszonyának szükségképp uralmi-averzív jellege ábrázolódik. A „valóság fogalmának” ez a „nyílt konzisztenciája” a referencialitásnak a mainstream epikus formákhoz képest bátrabban felvállalt módzatait engedi megjeleníteni a regényben, valamint annak olvashatóságában.

A referenciális vonatkozások részint a hetvenes évek vidéki Magyarországnak ábrázolása révén elevenednek meg az olvasó előtt, az erőszakoltan téteszesített gazdálkodás, a szegénység, az elidegenedett emberi viszonyok, a kimondatlanul maradt traumák, elfojtott indulatok átszótt falusi világ miliójének pontos megfestése által. Részint világunk egzisztenciális határszituációinak, az ember kulturális, etikai, vallási dimenzionalitásának a regény narratív kibontakozásába invenciózusan belefert, motiváltan újra mintázott jellegzetessége révén. Felejthetetlen és megkapó képei rajzolódnak meg az anyai princípiumhoz köthető születésnek, szeretetnek, elborzasztó és kegyetlen nyomai maradnak meg az olvasóban a halálnak és a kíméletlenségnek, gyűlöletnek, megütköztető gesztusaira emlékez-

hetünk a hitnek, az odaadásnak, a megbántásnak és a megbánásnak. De a megbocsátásról is új vonások derülhetnek ki a számunkra, ha a *Nincstelene*k olvashatóságának kontextusában aktivizáljuk a jelentésrétegeit, azaz mind a görög, mind a zsidó-keresztény kultúrkörben a szóra ráarakódott, a szó világába beépült értelmekeket bevonjuk az interpretáció körébe. Nem arról van szó, hogy a megbocsátás jelentésösszességét visszaolvasnánk, ráoktrojálnánk a *Nincstelene*k kibontakozó világára, hanem éppenséggel ez az eminens nyelvi eseményrend, történetesen a *Nincstelene*k című regény viszi színre a maga sokrétű, színes narratív létmódjában a megbocsátás, megbékélés kulturálisan és egzisztenciálisan meghatározott fenoménjét. Noha úgy tűnhet, hogy éppenséggel a megbocsátás az, ami szignifikánsan hiányzik a *Nincstelene*k világában és világából.

A regényben egy különösen fontos jelenet szcenírozása közben (amikor az apát kitagadják a testvérei) leíródik egy súlyos mondat: „A halál után nincs megbocsátás” (313). Az egész mű voltaképpen egy olyan világ színrevitele, amelyben szinte lehetetlen, hogy megtörténjék a megbocsátás gesztusa. A szereplők ugyan el-elnéznek egymásnak dolgokat, de mintha a feloldozó határszituatív aktusig, a megbocsátásig nem jutnának el. Ám van a megbékélésnek egy olyan változata, ami a kötetlenség aritmetikai ritmusában feloldódva – ez lehet a regényben a prím számok egyik narratív funkciója⁵ – mintha a főhőst eljuttatná egy személyes azilumi térbe, aminek a mű végén meg is jelenik az egyik lehetséges reprezentációja, a régi házuk műszaki rajza, az „ideális séma, amelyben minden tökéletes” (323). A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy e – nevezzük így – kettős narrativitást a megbocsátásnak mint egzisztenciálisan és kulturálisan kódolt fogalomnak a szempontjából mutassam be. Illetve azt állítom, hogy a megbocsátás fenoménja éppen hogy a *Nincstelene*k színes, kettős narrativitása révén jelenhet s formálódhat meg és válhat az olvasás tapasztalatának részévé.

Együttérzés, bűnbocsánat, öngondolkodás, paradoxon

A megbocsátás jelentéskörei a görög hagyományban a létezés egyéni és közösségi szintjein az együttérzés (*szüneszia*) és a megértő, megbó-

csátó gondolkodás (*gnomé*) értelmében, valamint ezek együttthatásában (*szüngnomé*) bontakoznak ki. Arisztotelész a *Nikhomakhoszi Etiká*-ban így fogalmaz:

Az együttérzés nem más, mint az a megértő gondolkodás, amely a méltányosság tekintetében helyesen ítél. [...] [S] ha valaki oly kérdésekben, melyekben az okos ember megmutatkozik, ítéletet tud mondani, az egyúttal már értelmes, megértő és együttérző is.⁶

A megbocsátás tehát egy képesség, amely ítélőerőt igényel; bizonyos szituációkba keveredve az ember különböző alternatívák között választhat, s akkor vagyunk együttérzőek, ha képesek vagyunk méltányosan megítélni a másik ember cselekedeteit. Arisztotelész szavai arra engednek következtetni, hogy a megbocsátás nem pusztán az affektusok, érzelmi motivációk, hajlamok, vágyak vonatkozásában érvényes, hanem az értelem, a megértés is árnyalja ítéletünket. Ahogyan Simon Attila fogalmaz Arisztotelész idézett szöveghelyének értelmezésekor:

azzal vagyok megbocsátó, akivel együtt tudok gondolkodni, akinek a szempontjait meg tudom érteni, gondolatban együtt tudok haladni velük. Kihasználva a magyar nyelvben is meglévő kettős jelentést, talán úgy is fogalmazhatnánk, azt értjük meg, ami vagy aki iránt már eleve megértéssel vagyunk.⁷

A későbbiekben aztán a megbocsátásnak ez a hangsúlyosan interperszonális és horizontális jellege a kereszténység idején feloldódik egy felülről jövő, tehát egyirányú és vertikális mozgásban, a megbocsátás értelmi és érzelmi összetevője helyén felüti fejét a bűn: a megbocsátás immár bűnbocsánattá lesz. Bűneink megvallása után nyerhetünk – pusztán az isteni kegy révén – bármiféle megbocsátást és bebocsátatást a mennyek országába. Egy egész intézményi rend vagy gyakorlat jön létre arra vonatkozóan, hogy az ember a mindennapi élet megélésének szintjén legyen képes megbirkózni bűneinek, rossz cselekedeteinek következményeivel, vagy legalábbis azoknak lelket és testet felemésztő,

megnyomorító erejét képes legyen kanalizálni, ez pedig nem más, mint a gyónás, a fohász vagy az ima.⁸ A hit eme gesztusaiban az ember Istent kéri, hogy bocsássa meg bűneit. Szent Ágoston például a *Vallomások*-ban a következőképpen ír (I. könyv V. fejezet: *Isten szeretetét és bűneinek bocsánatát kéri*): „Ugyan kihez kiáltsak rajtad kívül: »Tisztítsd meg titkos bűneimtől és mentsd meg a gonoszoktól szolgádat« Uram? Hittem és azért szólottam így. Tudod te, Uram. Én Istenem, nem vallottam-e meg magam ellen is hűtlenségemet neked és te megbocsátottad vétkem gonoszságát.”⁹ Egy másik helyen (II. könyv VII. fejezet: *Istennek hálálkodik bűnei bocsánatáért és megköszöni, hogy sok más gonoszságtól is megoltalmazta őt*) így módon szólítja meg Istenét:

Mivel viszonzom az Úrnak, hogy mind e dolgot fölidézheti emlékezetem és a lelkem mégsem reszket a félelemtől? Szeretlek Uram. Megköszönöm mindezt és dicsérem neved, mert megbocsátottad tengernyi gonoszságomat és elvetemült undok tetteimet. [...] Megvallom, hogy minden bűnömre bocsánatot kaptam.¹⁰

Ezek a szöveghelyeken mindenekelőtt az a közvetlen hangnem és az intimitásnak az a retorikai mintázata válik az olvasástapasztalat jellegzetes forrásává, amely Ágostont az Istenéhez fűzi. E rendkívül érzékeny, érzelmes és szövevényes viszonyt részint az önvád, részint Isten dicsérete hatja át, a konfesszionális hang mintegy ide-oda csapódik a vallomást tevő én és a megszólított Isten között, ugyanúgy magában hordozva a foháskodás, mint a kedélyes csevegés jegyeit.¹¹

Jóval később aztán a megbocsátás gesztusa tulajdonképpen az ember erkölcsi dimenzionalitásának részeként azon észhasználat szervezett vagy elvekbe foglalt rendszerében válik elhelyezhetővé, amelyről Immanuel Kant írt nem szűnő erudícióval és máig nem feledhető érvénnyel. Az ész imperativikus ereje olyan elvekkel és törvényekkel szembeesíti az egyént, amelyeknek betartása révén individuális meghatározottsága harmonizálhat létének általános teleologicitásával.

Ti mind, akik barátai vagytok az emberi nemnek, s annak, ami a legszentebb neki! Fogadjátok el, amit gondos és becsületes vizsgálódástok nyomán a leghihetőbbnek vélték, legyen bár faktum vagy legyen észok, csak ne vitassátok el az észtől azt, ami őt e földön a legfőbb jóvá teszi, nevezetesen azt az előjogot, hogy az igazság végső próbaköve lehessen.¹²

Hogy miként válhat az ész az igazság próbakövévé, nos erre a folyamatra Kant válasza mindenekelőtt azért figyelemre méltó, mert az emberi cselekvés motivációs bázisát és kiteljesedésének-kiteljesíthetőségének érvényességi körét, mondjuk így, az isteni fennhatóságú égi pályákról antropológiai pályákra helyezi át, azaz újra saját kezünkbe adja – vagy inkább vállainkra helyezi, elménkre, kedélyünkre bízza – a döntéseink előtti mérlegelés súlyát, méghozzá etikai autonómiánk formájában. Kant öngondolkodásról, „az ész önfenntartása”-ról beszél:

Öngondolkodásnak nevezzük azt, ha az igazság legfőbb próbakövet önmagunkban (azaz saját eszünkben) keressük [...]. A saját eszünkkel élés semmi egyebet nem jelent, mint azt, hogy valahányszor el akarunk fogadni valamit, föltesszük magunknak a kérdést: vajon ajánlatos-e az elfogadás alapját vagy az elfogadott tételből következő szabályt észhasználatunk általános alapelvévé tennünk.¹³

Ugyanakkor az a szövevényes és olykor hektikus viszony, amely Ágoston konfesszionális hangjában megformálódik, valamiképpen mégiscsak egyfajta szimmetriában, a megtérés rendje által garantált üdv reményének elvében csillapodik le, ölt alakot. Ily módon a megbocsátás is ebben a szimmetrikus rendben és elvben történik meg: Ágoston megvallja hűtlenségét – Isten megbocsátja vétkei gonoszságát; Ágoston megvallja, hogy szereti az Urat – Isten pedig minden bűnére bocsánatot ad. A megbocsátás eseményének mindazonáltal jóval inkább aszimmetrikus formáiról tudhatunk, mi több, ahogy Søren Kierkegaard fogalmaz, a hit, a bűn s nyomában a megbocsátás éppenséggel a paradoxon formáját ölti. A dán filozófus Ábrahámnak és Izsáknak a Mózes első könyvé-

ben ránk hagyományozódott történetét elemezve írja, hogy „a hit nem a szív közvetlen hajlama, hanem a létezés paradoxona”.¹⁴ Isten azt követeli Ábrahámától, hogy hite bizonyosságául áldozza fel fiát, Izsákot, a „te egyetlenegyedet, a kit szeretsz”.¹⁵ Ábrahám kész feláldozni szeretett fiát, ám éppen e készségnek a tettbe forduló pillanatában áll az abszurditás és a paradoxitás. Ábrahám tette etikailag gyilkosság, vallási kontextusban a hit megvallásának gesztusa:

hiszen – ahogy Kierkegaard fogalmaz – egyedül az teszi tettét áldozattá, hogy Izsák iránti szeretete paradox ellentétben áll Isten iránti szeretetével. [...] Csak abban a pillanatban áldozza föl Izsákot, amikor tette abszolút ellentmondásban van érzésével, de tettének valósággal az általánoshoz kapcsolódik, ott pedig gyilkos, és az is marad.¹⁶

Hogyan bocsátható meg Ábrahám tette, „a végtelenség mozdulata”?¹⁷ Abszurd és paradox készsége, szándéka fiát Istennek feláldozni? Amint arra Kierkegaard felhívja a figyelmet értelmezésének elején, Ábrahám nem nyugodhatott, „és kérte Istent, bocsássa meg bűnét, mert Izsákot föl akarta áldozni, mert az apa elfelejtette fiával szembeni kötelességét”. S hát ha e szándék bűn volt, „az mégis megbocsátható”.¹⁸ De valóban bűn volt-e kinyilvánítani Isten iránti abszolút hűségét, hitét? Hiszen az áldozati cselekedetet legitimáló szándék azt mutatja meg éppen, hogy fiát „egész lelkéből kell szeretnie”, csak akkor érvényes az áldozat, ha Ábrahám a fiát abszolút módon szereti.¹⁹ Nos, ebből a dilemmából voltaképpen nem kerülhetünk ki, maximum élesebben láthatjuk a kontúrajait és alkotóelemeinek viszonyát. Ám ahhoz, hogy egyáltalán felmérjük azt, ami Ábrahámmal és Izsákkal történt, Kierkegaard szerint el kell hagyunk az etikum általánosságának terrénumát – ily módon a Kant által javasolt öngondolkodás processzusa is illegitimé válik –, mert a hit paradoxona éppen az, „hogy az egyes magasabb rendű, mint az általános, hogy az egyes [...] az általánoshoz való viszonyát az abszolúthoz való viszonya által határozza meg”.²⁰

Kierkegaard nagyszabású értelmezésében az egyesre való fókuszálás mozzanata, az egyes emberre, ha tetszik mint személyiségre törté-

nő utalás kiemelendő. Ugyanakkor a dán filozófusnál az egyes mindig ugyanúgy lehet egyes, ti. „az abszolúthoz való viszonya által”. Az egyes azonban a maga voltaképpeni ipszeitálásában, csak rá jellemző sajátos létében eltér más egyes önmagára jellemző sajátos lététől. Minden egyes mindig máshogy egyes. Amint azt Jacques Derrida hangsúlyozza Kierkegaard *Félelem és reszketés*ét olvasva: „Minden egyes más egészen más.”²¹ Egyesnek és másnak ezt a Kierkegaard szövegében is jelenlévő feszültségét élezi tovább Derrida, amikor a különbség, eltérés a priorijáról beszél: „A másság és az egyediség alapfogalmak, a kötelesség és a felelősség fogalmának is alkotóelemei. Ezek az alapfogalmak a felelősség, a döntés vagy a kötelesség fogalmát *a priori* a paradoxon, a botrány és az aporia birodalmába utalják.”²² Egyediség és másság aporetikus viszonya nem csupán az etika és politika általánossága alól húzza ki a talajt, hanem a nyelv, a közös vagy lefordítható nyelv általános érvényű jelentéselemeit is ellehetetleníti. Derrida elemzésében kiemeli, hogy ha Ábrahám Izsákkal „közös vagy lefordítható nyelven beszélne”, akkor „nem lenne többé Ábrahám, az egyetlen Ábrahám, aki különös viszonyban áll az egyetlen Istennel. Mivel nem lenne képes az áldozatra, nem lenne képes feláldozni azt, akit szeret, ezért képtelen lenne szeretni is és gyűlölni is, ezért nem adhatna többé semmit.”²³ És – tehetjük hozzá – nem is bocsát(tat)hatna meg (tette vagy szándéka). Ezért Ábrahám – ahogyan Kierkegaard írja – „nem emberi nyelven beszél”, „nyelveken szól”, idézi Pál apostolnak a Korinthusbeliekhez írt első levelét.²⁴

A prímek performativitása

Nos, ha mindezek fényében visszalépünk a *Nincstelenség*hez, s belehelyezkedünk világának különböző szituációiba, akkor azt láthatjuk, hogy sem az együttérzés, sem a megbocsátó gondolkodás, sem a bűnbocsánat jeleire nem bukkanunk, nem beszélve az öngondolkodást feltételező etikai autonómiáról. Természetesen nem arról van szó, hogy a szereplők ne éreznének egymással együtt a bajban, de ez az együttérzés szinte sohasem megy el addig, hogy mintegy méltányosan megítélje a másik szempontjait, pláne nem fordul át megbocsátásba. Öngondolkodás he-

lyett jószerével csak önmarcangolást tapasztalhatunk a szereplők részéről, ezáltal pedig nyilvánvalóvá válik az is, hogy saját beteljesíthetetlen vágyaik, az őket ért sértettségek, sérelmek foglyai, nem pedig az igazság és méltányosság szempontjait a döntéseikben érvényesítő cselekvő személyek. Erre talán legpregnansabban azt a jelenetet lehetne felhozni példaként, amikor a regény vége felé Máli arra tesz kísérletet, hogy a narrátor főszereplő családjához költözzön:

»Otthonba akarnak adni, de inkább hozzátok költöznék«, mondja sírós hangon könnyörögve.

Anyám távolságtartó. Nem válaszol. Hallgat. Majd másról beszél. Időt akar nyerni.

»Nem kaptátok meg a leveleket«, kérdi Máli.

»De«, mondja anyám. Aztán hosszan hallgat. Máli várja a választ.

»Megkaptuk«, mondja anyám, és nem mond többet.

»Nem válaszoltatok.«

»Nem volt mit.«

»Nem akartok befogadni, ugye?«, kérdi.

»Tudod, hogy nem lehet«, mondja anyám.

Máli kézfejjével törli ki a könnyeket a szemzugából. Lesütött szemét újra anyámra emeli. Alázatos, mint a kutya. Most ért véget benne a reménykedés. Pedig végig tudta, hogy ez nem lehetséges. Ez már évek óta nem lehetséges (317).

A beszélgetés ritmusát a vonakodás, tartózkodás határozza meg, a két asszony viszonyának mozgatórugója hovatovább éppen az, hogy *eleve* nincsenek, nem lehetnek egymás iránt megértéssel, Máli ennek ellenére mégis oda akar költözni hozzájuk, az anya hallgatagságában pedig az rejlik, hogy Málinak meg kéne értenie, hogy nem fogadhatják be. E hallgatagság és vonakodás, a szándék a másikat saját létében benne hagyni, mely saját lét szükségképpen a rajtam kívüli lét, mindez a Móricz-novellák szereplői közötti súlyos csöndekert idézi.

„A halál után nincs megbocsátás” – szögezi le a narrátor; kérdés, létezhet-e a halál előtt. Ha a fentieket megfontoljuk, állíthatjuk, hogy nem

létezhethet. Ám meglehetősen könnyelműen járunk el, ha ezt állítjuk s nagyot tévedünk, ha megelégszünk ezzel a válasszal. Mert jóllehet miközben a megbocsátás képtelenségét viszi színre a *Nincstelenek* regényvilága, aközben a narráció egyfajta reflektált aritmetikus ritmizáltság révén valami olyasmit teremt meg, amely önmagában hordozza valamiféle harmónia lehetőségét. Ez nem más, mint a narrátor időnkénti utalása létezésének valamely összetevője, eseménye kapcsán a prímszámokra. A regényben előforduló prímek mintegy ki vannak emelve, az olvasói tekintet elé vannak vetve, ha tetszik, előre be vannak jelelve a szöveg egy lényeges paratextuális momentumaként a könyv jelöletlenül hagyott hetedik oldalán. A szöveg a következőképpen indul: „Megyünk és hallgatunk. Huszonhárom év van köztünk. A huszonhármat nem lehet osztani. A huszonhárom csak magával osztható. Meg eggyel. Ilyen magány van köztünk. Nem lehet részekre bontani. Egyben kell cipelni” (9). Ebből a részletből is kiderül, hogy a huszonhárom prímje a textusban nem konstatív szerepet tölt be, semmit nem magyaráz meg, voltaképpen inkább performálja a fiú és az anya viszonyát.²⁵ Így létesül az a viszony, amely aztán a regényben különböző konfigurációkban és szituációkban ábrázolódik. A létezés, a világvonatkozás és a narratív forma a prímek performativitása révén fordul egymásba s képezi a *Nincstelenek* egyedülálló textusát.

A számnak a narrációt meghatározó s alakító szerepe feltehetően azzal van lényegi összefüggésben, hogy a megbocsátás és a nyelv fent – a Kierkegaard- s Derrida-szöveg hely értelmezésekor – érintett aporetikus viszonya ily módon formálódik meg, hogy a nem emberi nyelven való szólás, beszélés így válhat reflektálttá, a jelentés általános sztenderdjeinek széthullása, érvénytelensége ily módon hangsúlyozódhat a regény szövegében. S jóllehet a számok is képviselik az emberi nyelv és jelrendszer általános szintjét, a prímek éppenséggel az egyedit, a másként sajátost jelentik, jelenítik meg. Az is hamar kiderül, hogy a narrátor személyében egy olyan főhőst ismerhetünk meg az olvasás során, aki állandóan számol, mindent megszámol: „Megyek és számolok. Magamban számolok, amikor megyek. A lépteimet számolom. [...] Mindent megszámolok, amit csak lehet. Kitálálom, hogy most mit fogok megszámolni” (33). Sőt nemcsak hogy mindig

számol, hanem szeret számolni, pontosabban bizonyos számokat szeret, s azok pedig nem mások, mint a prímek: „A számokkal játszom. Szétbontom és összerakom. Megkeresem, hogy mivel lehet osztani. Vannak, amelyeket nem lehet semmivel. Azokat szeretem” (34). A prímekről feltehetőleg Euklidész beszél először, az *Elemek Hetedik könyvének* tizenkettedik definíciójában: „Prímszám, amelyik csak az egységgel osztható.”²⁶ A prímszám – amint arra a narrátor többszörösen is felhívja a figyelmet – csak önmagával és eggyel osztható. Ez a rendezettség, az egységes elrendeződés egyfajta nyugalmat jelent, a prímekben úgymond minden a helyén van, itt minden önmaga és egy. Ráadásul ez az önmegaság és egység meghatározta nyugalmas elrendeződés voltaképpen a végtelenségig terjed. Itt nincs semmilyen korlát.²⁷ A prímszámok e végtelen s mégis egységes nyugalma a narrátor én számára részint annak a világnak az ellenképe, amelybe bele született, amelyben kénytelen élni, valamint ahonnan – a regény folyamán többször is előkerül ez a mozzanat – ki akarnak törni az anyjával együtt, el akarják hagyni azt; részint annak a „nagy sötét gomolygás”-nak is egyfajta ellenvilága a számok biztonságos elrendeződése, amelyik álmában ereszkedik a főszereplő gyermeki éltre (37).

Persze a számok már Euklidészt megelőzően is a harmónia alapjait jelentették, mint ismert, Püthagorasznál és a püthagoreusoknál a számok viszonya teszi lehetővé a zenei ritmus különböző megnyilvánulásait. Egy lamblikhosz-szöveghely kommentálásakor írja a Kirk–Raven–Schofield szerzőhármas:

A dolgokra vonatkozó bölcsesség igazi forrása a *tetraktüs*, azaz az első négy természetes szám, egymáshoz való viszonyaik kapcsolatrendszerében elgondolva. A *tetraktüs* jelentése éppen úgy, mint a jóslaté, értelmezésre szorul [...]; jelentése utalásszerűen adott: e négy számból alkotható meg a kvart, a kvint és az oktáv harmonikus aránya [...]. Hogy ezek az arányok a korai püthagoreusok számára milyen rendkívüli jelentéssel bírtak, az fölcillan a szirénekre történő utalásban, akiknek a dalát Platón azonosítja az égitesteket hordozó szférák zenéjével [...]. A harmóniának, vagyis a »hangoltságnak« számukra általános, sőt kozmikus jelentősége volt.²⁸

Ami ezekből a szavakból számunkra különösen fontosnak tűnik, az a számoknak a tetraktüszen megmutatkozó kapcsolatrendszer, illetve e viszony ritmusformákban történő megnyilvánulása, harmonikus elrendeződése. A számokkal való viszonyában a főhős egyrészt el tudja rendezni az önmagával és a világgal való kapcsolatában sérült, keserű, ott-hontalan és vigasztalan momentumokat, másrészt egyfajta megbékélés, menedék, azilumi nyugalom lehetőségének formája adódik a számára. Ahogyan a végre elhagyott otthonuk, a régi házuk műszaki rajzán is a számok és vonalak pusztá egymásra hatása, az egyenesek és a párhuzamosok egyszerű, emléktelen tisztasága tetszik meg neki. „Talán tényleg az tetszett, hogy nem vagyunk rajta a rajzon. Hogy egy ideális séma, amelyben minden tökéletes” (323). A prímek aritmetikai kötetlensége és ritmikus végtelene is a szabadság ígézetével kecsegtet, a megbocsátó, együttérző megértés olyan formájával, amely jószerével csak az egyetlen alternatívája lehet a „megszokott igénytelenség[nek], ahogy éltünk és a megszokhatatlan ideiglenesség[nek], amelyben azóta is élünk” (324). A narrátor a saját egyedi létét a számok és a szavak különös viszonyítása révén tárja fel, meséli el. Ugyanakkor a számok és a szavak az általánosság szintjéhez tartoznak. Elsősorban a kifejezést és a megértést elősegítő jellegzetességük révén képesek a közös nyelv lehetőségeit kiépíteni. Az egyéni invenció is csak úgy tud érvényesülni, ha paradox módon, aporetikusan igazodik az általános eme szintjéhez. A beszélő és a számoló ha azt szeretné, hogy a benne lévő-keletkező összefüggést, képet, értelmet, arányt a másik megértse, akkor az általános és közös nyelvet kell használnia. „A beszéd enyhítő hatása abban rejlik – írja Kierkegaard –, hogy engem az általános nyelvére fordít le.”²⁹ Egyedi és más, sajátos és különös eme aporetikus közvetítését, azaz közvetíthetetlenségét Borbély a *Nincstelenek*ben részint úgy jeleníti meg, hogy sokszor utal az adott táj jellegzetes szóhasználati módjára. A narrátor úgy szövi az elbeszélést, hogy az általános kifejezés mellé leírja a különös, az adott tájegységre jellemző szót: „Néhány kutya a kerítés túloldalán kísér bennünket, míg el nem hagyjuk a portáját. Ezek az ideges kutyák. Mi úgy mondjuk, csihések” (14); „Megpróbálom kitalálni a nagyanyám. Az arcát fényképen láttam. Mi úgy mondjuk, fenkép” (98); „Felesége vagy gyere-

ke. Vagy férje. Mi úgy mondjuk, hogy az ura" (184); „A zsebek kinyúlva lógtak kétoldalt. A baloldali félig le volt szakadva. Lógott, lengett a levegőben. Mi úgy mondtuk, hogy lifeg" (323). Részint pedig a szavakkal leírt prímszámok performatív teremtményének segítségével alkotja meg világát: a prímek a szereplők életrealitásának viszonyaiból nőnek ki (vagy éppen e viszonyok határozhatók meg velük, bár ez esetben sem konstatívumokról van szó, sokkal inkább a számok és az élet-, világviszonyok kiazmusáról, ami megint csak nagyon jellemző prózapoétikai mozzanat a szövegben). Az egyik legmegrázóbb az a jelenet, amikor Kicsi, a testvérkjük temetéséről ír a beszélő:

Csak az út volt hosszú, kísétálni odáig. Az volt a leghosszabb, ahogy mentünk egymás mellett, anyám, apám meg a nővérem. Meg a Kicsi, az ötödik. Az ötöt nem lehet osztani, csak önmagával. Ilyen magányt cipeltünk végig a falun, a Hajnalvégen ki a temetőig (308).

JEGYZETEK

¹ Vö. Szirák Péter (2016): Az elvesztett falu: Kép, szintér vagy poétika? *Szépirodalmi Figyelő*, 3., 35.

² Borbély Szilárd (2013): *Nincstelenek. Már elment a Mesijás?* Budapest–Pozsony, Kalligram. (A szövegben zárójelben megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)

³ Ez a természeti motivika az anya jellemzésekor máskor is előjön; amikor arról van szó, hogy az anya még éppen nem sír, de már a könnyeivel küszködik, akkor ezt olvassuk: „Csak olyan lett a szeme, mint a levegő a folyó felett alkonyatkor. A Túr felett volt ilyen nyáron a délutáni ég, amikor a fecskék szárnyuk hegyével hasították a víztükröt. Mindig pára volt a levegőben. Mert már érezték a zivatar közeledtét" (322).

⁴ Hans Blumenberg (2002): „A világot romantizálni kell”. Fordította Rákosi Csilla. *Vulgo*, 1., 146–165. (146.)

⁵ Vö. Vö. Beatrix (2016): A prímszámok könyve. Sors, idegenség, szegénység Borbély Szilárd *Nincstelenek* című regényében. *Studia Litteraria*, 1–2., 201–217. (Különösen: 210–211.)

⁶ Arisztotelész: *Nikhomakoszi Etika*. VI. 11–12, 1143a23–31. Idézi saját fordításában Simon Attila (2013): Arisztotelész Poétikájának gyakorlati filozófiai vonatkozásai. *Ókor*, 6., 20–36. (23.)

⁷ Simon: Arisztotelész... 23.

⁸ Ezen hitgyakorlati formák között persze vannak különbségek, melyeket Peter Brown úgy érzékelt, hogy amíg az ima inkább bölcseleti indíttatású, addig a gyónásnak öngyógyító hatása van. Vö. Peter Brown (2003): *Szent Ágoston élete*. Fordította Sággy Marianne. Budapest, Osiris, 191–205.

⁹ Aurelius Augustinus (1987): *Vallomások*. Fordította Városi István. Budapest, Gondolat, 28.

- ¹⁰ Augustinus: *Vallomások*. 68.
- ¹¹ Vö. Brown: *Szent Ágoston élete*. 203., 193.
- ¹² Immanuel Kant (1980): Tájékozódni a gondolatok között: mit is jelent ez? In Uő: *A vallás a pusztaság határain belül és más írások*. Budapest, Gondolat, 105–122. (122.)
- ¹³ Kant: *Tájékozódni...* 122.
- ¹⁴ Søren Kierkegaard (1986): *Félelem és reszketés*. Fordította Rácz Péter. Budapest, Európa, 78.
- ¹⁵ Mózes I. könyve 22, 2. *Szent Biblia*. Fordította Károli Gáspár. Budapest, Magyar Biblia-Tanács, 1991. Az Ótestamentum Könyvei, 24.
- ¹⁶ Kierkegaard: *Félelem és reszketés*. 128–129.
- ¹⁷ Kierkegaard: *Félelem és reszketés*. 64.
- ¹⁸ Kierkegaard: *Félelem és reszketés*. 19–20.
- ¹⁹ Vö. Kierkegaard: *Félelem és reszketés*. 128.
- ²⁰ Kierkegaard: *Félelem és reszketés*. 121.
- ²¹ Jacques Derrida (2000): A halál adománya. Fordította Szabó László. *Vulgo*, 3–4–5., 144–160. 153. Kiemelés az eredetiben.
- ²² Uo.
- ²³ Derrida: *A halál adománya*. 156.
- ²⁴ Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írt első levele. I. 14. *Szent Biblia*. Az Új Testamentum Könyvei, 206.
- ²⁵ A főhősnek az apjával való viszonyát is egy prím, a harmincegy teremti meg: „Megyünk és hallgatunk. Harmincegy év van köztünk. A harmincegyet nem lehet osztani, mert csak magával osztható. Meg eggyel. Ilyen magány van köztünk. Nem lehet részekre bontani. Egyben kell cipelni” (26). A nővérehez való viszonyát pedig az öt prímje írja le (59), Málihoz, egy másik fontos alakhoz a regényben a harminchét, amely szintén prímszám (100).
- ²⁶ Euklidész (1983): *Elemek*. Fordította Mayer Gyula. Budapest, Gondolat, 206.
- ²⁷ Amint az *Elemek*hez írt *Előszavában* Szabó Árpád írja: „Euklidész [...] bebizonyítja: a prímszámok sorozata végtelen.” Vö. Szabó Árpád: Előszó. In Euklidész: *Elemek*. 18–19. (Kiemelés a szerzőtől.)
- ²⁸ G. S. Kirk–J. E. Raven–M. Schofield (1998): *A preszókratikus filozófusok*. Fordította Csiszter Kálmán és Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz, 343–344.
- ²⁹ Kierkegaard: *Félelem és reszketés*. 202.

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

Egy évtizedes vita margójára

Kosztolányi Dezső Sarfatti-fordításáról, újrakiadása apropóján

Margherita Sarfatti *Mussolini élete* című életrajza 1927-ben jelent meg magyarul. Ez az egyetlen kiadása, melyet mostanáig nem követett másika. Az idei Ünnepi Könyvhétre azonban az Európa Könyvkiadó vállalkozott arra, hogy újra megjelenteti a könyvet Rácz I. Péter szerkesztésében és jegyzeteivel; a kísérőtanulmány megírására pedig engem kértek föl. A Horthy-korszak fasiszta propagandakiadványából tehát forráskiadás lett.

A kiadás persze – témája miatt – nem problémamentes, hiszen a szocialistából fasisztává lett, magyarbarát politikusból véreskezű diktátorrá vált Mussolini megítélése ma nem is lehet más, csak negatív.

A *Mussolini élete* a háborút követően, 1945 nyarán „természetesen” tiltólistára került: mint a „fasiszta szellemű, szovjet-ellenes és antidemokratikus” munkák egyikét, „az orosz–magyar fegyverszüneti egyezmény 16. pontja értelmében beszolgáltatandó és megsemmisítendő sajtótermékek” közé sorolták.¹ Ugyanekkor ugyanerre a listára került a Kosztolányi szerkesztette *Vérző Magyarország* című antológia is.

A rendszerváltás után az egykor betiltott sajtótermékek megmaradt példányai mint ritkaságok bukkantak fel újra az antikvár könyvkereskedelemben. (Pult alól bizonyára korábban ezt is be lehetett szerezni mindig, mint a *Mein Kampf*ot.) 1990 után leginkább már csak árveréseken tűnik föl belőle egy-egy tétel, általában a bőrkötéses, nagyobb szériában nyomott változatból.

A háború után évtizedekig nem beszéltek róla. És bár idővel történelmi szakkiadványok kezdték forrásként használni, a mű – és a fordítás – ér-

tékelése elmaradt. A rendszerváltás után is közel húsz évnek kellett eltelnie, hogy érdemben szakmai beszéd témája legyen. Mivel azonban olyan érzékeny témáról van szó, amelynek már csak említése is ellenreakciókat vált ki, rögtön vita kerekedett körülötte.

Az új kiadás apropóján érdemes áttekinteni ezt a vitát, már csak azon okból is, hogy lássuk: ha a megjelenés ismét vitákat generál, azok ennek nyomvonalán haladnak-e majd tovább.

*

A Sarfatti-könyvről érdemben először Lengyel András írt, elhelyezve azt a Kosztolányi-életműben. A vitacikké lett tanulmány 2009-ben jelent meg a *Kalligram*ban, ami azt is jelenti, hogy a rendszerváltás után húsz évig a hivatásos Kosztolányi-olvasók nem akartak vagy nem mertek szembenézni ezzel a munkával, mint ahogy a Kosztolányi-opus többi, a politikai jobboldalhoz, az irredentizmushoz és az antiszemitizmushoz kapcsolódó vonatkozásával, például a *Vérző Magyarország* című antológiával, a *Pardon*-rovat írásaival és azon túl a költőnek az *Új Nemzedék*-nél betöltött szerepével.² Lengyel tárgyilagos kötetleírása így hangzik: „A »hivatalos« fasiszta Mussolini-életrajzot, M. G. Sarfatti könyvét 1927-ben ő [Kosztolányi] fordította le. A szerző Mussolini »régie« munkatársa volt, sőt legközelebbi emberei közé tartozott, a könyvhöz maga a Duce írt előszót (magyarul ez is Kosztolányi nyelvén szólal meg), s ez a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában, reprezentatív külsővel közreadott mozgalmi hágiográfia az olasz faszizmus egyik magyarországi propaganda-kiadványa volt. A címlap nagybetűs, erőteljes tördelésű szövege Kosztolányi szerepét is kiemeli: »Mussolini élete. Irta: M. G. Sarfatti. Előszóval ellátta: B. Mussolini. Fordította: Kosztolányi Dezső.« A három közreműködő neve közül Kosztolányiét tördelték középre (s így kiemelték), a címlap tengelyét pedig a Mussolini nevét is tartalmazó cím és a fordító neve adja. A könyv magyarítása, bár nyilván a honorárium sem lehetett mellékes motiváció, Kosztolányi öntudattal vállalt produkciója volt. [...] A Mussolini-életrajz idézi Mussolini »keményre kovácsolt, szilaj szonettjét«, [...] így az a helyzet is előállott, hogy a magyar fordító,

azaz Kosztolányi Mussolini egyik versének is fordítója lett [...]. E ténynek kétségkívül van némi pikantériája. Ennél azonban gondolkodástörténeti szempontból fontosabb az, hogy a könyv fordítójaként Kosztolányi – ha a propaganda célú idealizáció közegében is, de – az olasz fasizmus történetének ismerőjévé vált. Az »ártatlan« semmit nem tudás kegyelme tehát nem adatott meg számára.”³

Ezt természetesen nem hagyta szó nélkül a Kosztolányi „tisztára mosásában” érdekelt Szegedy-Maszák Mihály. Válaszban igyekszik hatálytalosítani az életrajzi és könyvészeti tényeket: „a húszas években nemcsak Pirandello, de G. B. Shaw is a Duce tisztelői közé tartozott, s abban az évben, amikor az olasz politikusnak életrajza megjelent Kosztolányi fordításában, »Winston Churchill találkozott Mussolinival és dicsérte azokat, akik a vörösekkel szembeszállva, a fasizmus mellé álltak« [...], sőt a brit közvélemény egy része még 1934-ben is nagyra értékelte, hogy a fasiszta vezető Ausztria önállóságáért szállt síkra Hitlerrel szemben.”⁴ Lengyel viszontválaszában megkérdőjelezi: Churchill Mussolini iránti gesztusa miért lenne releváns a Kosztolányi-fordítás összefüggésében? „Azt akarja bizonyítani Szegedy-Maszák Mihály, hogy Mussolini népszerű volt bizonyos körökben? [...] A hívek és méltánylók még oly nagy létszáma azonban a logika szabályai szerint nem tekinthető amelletti érveknek, hogy Kosztolányi nem hozható – megalapozottan – összefüggésbe Mussolinivel. Amiért más is lop tyúkot, azért az én tyúklopásom már meg nem történtté válik? Kétlem.”⁵

Szegedy-Maszák egy évvel később egy – azóta többek által idézett – interjúban fejtette ki az időközben újabb érvekkel bővített véleményét. Sajátos retorikája szerint „tagadhatatlan tény, hogy a *Mussolini élete* című könyvet Kosztolányi fordította magyarra. Bár az is lehet, hogy a fordítást csak felügyelte, és valójában egy Vidmar Antal (Antonio Widmar) nevű, fiumei születésű, kétnyelvű, a korban ismert szerző fordította a könyvet. De ez nem bizonyítható.”⁶

Azaz két mondatán belül saját kijelentését is relativizálja: előbb még mint tényt említi Kosztolányi fordítását, majd rögtön meg is kérdőjelezi, és azt sejteti, hogy a fordítás nem is az ő munkája. Ezt az erős önelentmondást nem oldja fel, és persze Antonio Widmar állítólagos sze-

repét sem támasztja alá dokumentumokkal. „De ez nem bizonyítható” – mondja maga is. De akkor miért mondja? Tények helyett sejtetéssel él, a fordítást csak gyanúba keveri, de állítását nem bizonyítja.

Interjúbeli válaszát így folytatja: „Kevésbé köztudott, hogy ezt a művet egy nagyon gazdag velencei zsidó családból származó Margherita Grassini Sarfatti nevű hölgy írta, aki hosszú időn keresztül a Duce élettársa volt. Ez a könyv a korai Mussoliniról szól. A könyv felénél járva érkezünk el az 1914-es történésekhez. Vagyis a könyv jelentős része arról a Mussoliniról szól, aki szocialista volt, a vezető szocialista olasz lap szerkesztőjeként dolgozott. Két vers is szerepel a kötetben, az egyik egy Mussolini által írt költemény, a másik egy népdalszerű szöveg. Miután az eredetiben is szerepeltek, Kosztolányi – mint a kötet egészét – ezt is lefordította. Az előbbi vers azonban az 1789-es forradalom kommunista vezetőjét, Babeuföt dicsőíti. Tehát a dolog nem olyan egyszerű, ahogy Lengyel András látja.” Ebben a bekezdésben – az utolsó mondat kivételével – Szegedy-Maszák Mihály valóban csak tényeket sorol. A kérdés csak az, hogy mi célból. Kosztolányi fordítói munkáját illetően semmiféle relevanciája nincs annak, hogy Sarfatti (nagyon gazdag) zsidó családban született, miképpen annak sincs semmi köze a fordításhoz, hogy Sarfatti egy ideig Mussolini élettársa volt. Persze érthető a logika: az érvelés Kosztolányit az egyre jobban föltárt antiszemitizmusától védi, hiszen ha Kosztolányi egy zsidó szerző könyvét fordítja, akkor eleve nem lehet antiszemita, ráadásul ha az illető zsidó nő Mussolini élettársa volt, akkor Mussolini sem volt antiszemita, tehát magát a fordítást duplán nem lehet semmiféle antiszemitizmushoz kötni, tiszta, mint a patyolat. Csakhogy Kosztolányi nem egy zsidó szerző könyvét fordította – mert nem ez volt benne a döntő –, hanem az olasz fasiszta diktátorról szóló életrajzot; a szerző itt nyilvánvalóan mellékes, a tárgy és a cél a lényeges. A magyarbarát és revíziópárti külpolitikát hirdető olasz államfőről írt hivatalos életrajzot fordította, amit bárki írhatott volna. Kellott egy ilyen, funkciója volt, a két állam közti külpolitikai érdekösszesség hivatalos megnyilvánulása.

Szegedy-Maszák azzal is igyekszik elvenni a fordítás tényének élet, hogy a Sarfatti-könyv egy része a fiatal, még szocialista Mussoliniról szól. És ez is való igaz. Csakhogy a könyv valójában Mussolini „megtéréséről” szól:

ahogy a tévelygő fiatal szocialista újságíróból tiszta gondolkodású, érett, fasiszta politikus lett. Szegedy-Maszák érvelése szerint Adolf Hitler *Mein Kampf*a is problémamentes mű, hiszen annak első része Hitler fiataalkoráról szól, a bécsi tanulóévekről, a segédmunkásságról, a „kis festő és akvarellista” koráról, amikor még egyáltalán nem volt ellenszenves számára a szociáldemokrácia.

Az irodalomtörténész egy harmadik bekezdést is szentelt a válasznak, melyben szintén hatálytalanítja a fordítást és relativizálja a kontextust: „Egy fordító nem feltétlenül ért egyet azzal, amit fordít. Kosztolányi elég jól élt az írói hivatásból, nagyon sokat fordított olyasmit – például Paul Gerald egyik verseskötetét –, amit nem is tekintett irodalomnak. A *Mussolini életében*, a fordításon kívül nem végzett munkát. A kötethez van egy bevezetés, amelyet azonban nem ő írt. A 20-as évek elején vagyunk, ebben az időben Mussoliniről a nyugati hatalmaknak is jó véleménye volt. Ezt a mai korból elég nehéz megérteni.”

Erről csak annyit, hogy Kosztolányi nem kényszerből vállalta el a fordítást, hiszen, ahogy az akadémikus is mondta: „elég jól élt írói hivatásából”. Paradoxon éppen azzal védeni, hogy nem volt szüksége pénzre. Mint ahogy azzal is, hogy nem ő írta a bevezetést. Amellett, hogy általánosságban kijelenthető: egy kötet bevezetésének írója semmiféle kauzális viszonyban nem áll a közölt szöveg fordítójával, Kosztolányinak sem kötelessége, sem feladata, sem szokása nem volt ez. Éppen ellenkezőleg: a legritkább alkalmakkor írt bevezetést saját prózafordításai elé; ismereteim szerint mindössze egyetlen alkalommal. Tehát se Heinrich Mann (*Ronda tanár úr*), se Thornton Wilder (*Szent Lajos király hídjá*; Pulitzer-díj), se Pierre Sandre (*Iszalag*; Goncourt-díj) műve elé nem írt előszót, de még René Maran szintén Goncourt-díjas egzotikus „néger regénye”, a *Batuala* sem kapott tőle bevezetést.⁷ Hogy a többi tucatnyi könyvet most ne említsük. Egyedül csakis Jules Renard *A smokk* című regényét vezette be fordítóként, még 1913-ban.

A Mussolini-életrajz elé az a Zambra Alajos (1886–1947) fordító, irodalomtörténész, egyetemi tanár írt bevezetést, akinek korábban számos írása jelent meg az olasz–magyar kapcsolatokról, és aki – mint ahogy a sajtó is hírt adott róla – már 1926-ban a könyvet kiadó Egyetemi Nyom-

da felkérésére közvetített a célból, hogy az egyedül jogosított magyar kiadás elé maga a Duce is írjon pár sort. Zambra így „lobbistaként” jóval hamarabb kapcsolódott be a magyar kiadás létrejöttének folyamatába, mint a fordítást csak később elkezdő Kosztolányi, és valószínűleg az Egyetemi Nyomda – vagy az azt működtető minisztérium – kérte fel őt a bevezetés megírására.

És hogy Szegedy-Maszák Mihály mennyire komolyan gondolta saját nézeteit, jól mutatja, hogy az internetnél jóval időtállóbb, kemény kötésű Kosztolányi-könyvében is szerepelteti őket: „Lefordította ugyan a gazdag zsidó családból származott és Mussolinival 1911 és 1936 között bensőséges viszonyban levő Margherita Sarfattinak, a Nouvecento nevű művészeti mozgalom támogatójának Mussolini-életrajzát, mely először angolul jelent meg 1925-ben, ám e tényből kockázatos volna Kosztolányi politikai felfogására következtetni. Legfőlőbb annyi állapítható meg, hogy e könyv megjelentetését a magyar kormány sugallta.” Bármit is jelentsen ez. Gyakorlatilag mellékes, hogy Kosztolányi fordította a művet, hiszen „az életrajz magyar fordításának megjelenésekor, 1927-ben a Ducét még a nyugati hatalmak is támogatták. Jelentős írók sorát hozták több vagy kevesebb joggal összefüggésbe Mussolini mozgalmával.” Ráadásul „az életrajz értelemszerűen csakis Mussolini korai éveivel foglalkozik”, és „a magyar kiadásban nincs nyoma annak, hogy fordítója rokonszenvezett volna a könyvben kifejtettekkel. Nem ő, hanem Zambra Lajos írta a *Bevezetést*.”⁸

Ezt az argumentációt veszi át monográfiájába Arany Zsuzsanna is: „Kosztolányi talán az angol változatból dolgozott, [...] ám akad olyan föltételezés is, miszerint a magyar szöveg *A véres költő* olasz tolmácsolójának, Antonio Widmarnak munkája, s az író csak a végső formába öntésnél működött közre.” És bár nem teljesen reflektálatlanul teszi, magyarázatával Szegedy-Maszák érvelését erősíti: „Bár az állítás igazolására nem állnak rendelkezésre egyértelmű források, cáfolatát sem adhatjuk egyfelől Widmar olasz érdekeltsége, másfelől Mussolinihoz való kötődése miatt. Szintén Kosztolányi részbeni távolmaradását jelzi, hogy a magyar kiadás bevezetőjét a fiumei születésű Zambra Alajos (Luigi) írta – ami az idegen nyelvű kiadásokban is szereplő Mussolini-előszót megelőzően olvasha-

tó –, aki 1920 és 1924 között az olasz követség sajtóreferense s mellette a Budapesti Tudományegyetem olasz nyelv és irodalom tanszékének tanára volt, valamint kapcsolatban állt Widmarral.⁹ Majd még egyszer megismétli az elbizonytalanítást: „Az életrajz magyar fordításának (vagy legalábbis az ebben való közreműködésnek) a vállalása ellenére nem állíthatjuk, hogy Kosztolányira hatott volna a tekintélyelvű vezérkultusz.”¹⁰ A hatálytalanítónak szánt érvelés minden pontját lehet azonban cáfolni. Zambra Lajos szerepe már tisztázódott: ő eleve hamarabb „volt képben”, mint Kosztolányi. Az angol közvetítő nyelvvel kapcsolatban korábban már Zágonyi Ervinnek is volt kritikai észrevétele: „az orosz Balabanov név Balabanoffnak fordítása német, illetve francia közvetítő szöveget is elképzelhetővé tesz”,¹¹ a kiadások közötti eltérések azonban egyértelműen kizárják, hogy Kosztolányi az angol változatból dolgozott volna: azt ugyanis a szerző utóbb teljesen átírta és kibővítette. (Az angol kiadás 42 fejezetből áll, a magyar 48 részből.) A korai szövegállapotot tükröző első változat nem lehetett a későbbi „hivatalos” propagandaanyag forrása. Harmadrészt pedig a fordító személyének kérdése: Szegedy-Maszák (és az ő nézeteit átvevő Arany Zsuzsanna) Antonio Widmart négerkedéssel vagy rész-négerkedéssel gyanúsítja meg, Kosztolányit pedig más tollával való ékeskedéssel. Arany Zsuzsanna írja ugyan, hogy ennek igazolására „nem állnak rendelkezésre egyértelmű források”, de sajnos egyáltalán semmiféle forrást nem említ ő sem, márpedig ha volna ilyen, bizonyosan hivatkozott volna rá alaposan megjegyzetelt könyve 3877 tétele mellett.¹² Ugyanakkor Kosztolányi a közreműködői munkáinál mindig nagyon határozott álláspontot képviselt: fordított esetben, néger munkához éppen hogy nem adta a nevét,¹³ illetve volt példa rá, hogy amikor más fordításához mégis engedte – előszóíróként – neve és munkája felhasználását, utólag megbánta és nyílt levelet írt a kiadvány ellen, saját szerepét mentetgetve. (Például 1910-ben a Gömöri Jenő által fordított Ibsen-kötet, a *Solness építőmester* megjelenése után: „A fordításról nem beszéltem, nem is beszélhettem, minthogy egyáltalán nem ismertem. Most azonban, hogy ijedve beletekintettem, erről is szeretnék írni egy utószót.”¹⁴) A Mussolini-életrajz megjelenése után pedig semmiféle reakció nem érkezett semmilyen irányból: sem Kosztolányi, sem

Widmar, sem senki más nem tiltakozott sem azért, mert szerepel a neve a kötetben, sem azért, mert lemaradt a neve róla.

Voltaképpen azonban bizonyos szempontból teljesen mindegy, hogy ki fordította a *Mussolini életét*: Kosztolányi, Widmar, ketten együtt, vagy bárki más. Az egyedül biztos, hogy Kosztolányi autorizálta, a nevére vette, sajátjaként tüntette fel, saját kezű levélben saját munkájaként említette. Így a fordítás ténszerűen csak és kizárólag az ő nevéhez köthető. A cáfolatra egyetlen bizonyíték nincs, viszont ami bizonyosság: Kosztolányi Dezső neve áll a címlapon.

*

Szegedy-Maszák Mihály azonban máshol éppen egy olyan Mussolinival kapcsolatos művet tulajdonít Kosztolányinak, ami nemcsak hogy nem Kosztolányié, de egyáltalán nem is létezik. Egy másik interjúban a kérdező azt az „obligát okoskodó” kérdést is fölteszte neki, hogy akkor mi a helyzet „a *Pardon* rovat szerkesztése, a Mussolinivel készített interjú, a lefordított Mussolini-életrajz” körüli problémákkal. Az életrajzra Szegedy-Maszák a már ismerős – kitérő – választ adta: „A *Mussolini élete*, amely az olasz vezér zsidó származású élettársa írt, a Duce életének korai, szocialista szakaszával foglalkozik. Magyar nyelvű megjelenésének oka, hogy 1927-ben Bethlen István több kiadót arra kért, jelentessen meg valamit a Ducéről, mivel egyrészt határkiigazítást remélt, másrészt pedig a numerus clausus miatt az egyetemről kiszorult zsidók olaszországi taníttatását igyekezett elősegíteni (és mindkét célját elérte).”¹⁵ A Kosztolányi Mussolini-interjújára vonatkozó válaszában sem a jellemző relativizálás a meglepő, hanem az, hogy az akadémikus ezt is megmagyarázza: „Való igaz, hogy interjút készített Mussolinivel, de ne feledjük, hogy ekkor szerzte Európában, G. B. Shaw-tól Karinthy Frigyesig sokan gondolják úgy, hogy ő érdemdús férfiú, aki csinál valamit Olaszországgal. Később írt egy enyhén szólva gúnyos hangú cikket a fasiszta vezetőről. Ezek a példák is aláhúzzák, hogy a tények pontos ismeretén túl elengedhetetlen, hogy Kosztolányi tetteit minden esetben a – sajnos nehezen átlátható, történetileg kevésbé feltárt – korszak viszonyai között értelmezzük.”

És nem csak az interjú szituációjának illékonyága mondatta vele ezt. Kosztolányiról szóló könyvében szintén állításként szerepel: „Tény, hogy készített beszélgetést az olasz fasizmus vezetőjével, de ezt éppúgy hivatali föladatként kapta a *Pesti Hírlaptól*, mint más magyar és nem magyar újságírók, akik nyilatkozatot kértek az olasz politikustól. [...] Abból a tényből, hogy Kosztolányi beszélgetést készített az olasz állam irányítójával, korántsem lehet arra következtetni, hogy rokonszenvezett volna politikájával, csupán annyit jelent, hogy a kor számos más újságírójához hasonlóan teljesítette a munkaköréből adódó föladatot.”¹⁶

Csak hogy az a Mussolinival készített Kosztolányi-interjú, amit kétszer is „való igaz”-ként és „tény”-ként kezel, de Kosztolányi védelmében magyarázatával rögtön el is maszatol, egyáltalán nem létezik. Kosztolányi nem készített interjút a Ducével, ugyanis soha nem találkoztak. Legközelebb egy állatkertben voltak egymáshoz, de Kosztolányi akkor is csak messziről látta a diktátort.¹⁷ Szegedy-Maszák Mihályról viszont nem tételezhető fel, hogy légből kapott dolgokat beszélt. Bár nem hivatkozott az általa olvasott interjúra, kis olvasással kiderül, hogy az interjúval kapcsolatos állítása nem előzmény nélküli, és feltehetően ő is ezekre a korábbi tévedésekre hagyatkozhatott, amikor egy valótlanságot vett védelmébe.

Az állítólagos „Mussolini-interjú” szakirodalmi őse nagy valószínűséggel Kiss Ferenc 1979-ben megjelent monográfiájában található meg. Az *érett Kosztolányiban* Kiss ezt írja: „Nemcsak Kosztolányi a *Pesti Hírlappal*, de a lap is nagyon jól járt Kosztolányival. Még politikai tartózkodásával és szkeptikus filozófiájával is. Ennek köszönhetette, hogy Mussoliniról, XI. Pius pápáról, Vilmos császárról olyan interjúkat, riportokat prezentálhatott, amelyeket a lap antifasiszta érzelmű, kálvinista és zsidó olvasói is berzenkedés nélkül olvashattak – s Gorkijról is olyat, amelyben a kispolgárnak kedve telhetett.”¹⁸ Itt valóban egy mondatban szerepel a „Kosztolányi”, a „Mussolini” és az „interjú” szó, de Kiss egyáltalán nem „Mussolini-interjúról” ír, hanem a Ducéről, a pápáról és a császárról készített interjúkról, riportokról. Kiss még el tudta különíteni az interjú és a riport fogalmait: két nem azonos sajtóműfajról van szó. (Melyeket az utóbbi évtizedekben valóban gyakran kevernek.) Kosztolányi Mussoliniról riportot írt, interjút, ha akart is, nem tudott vele készíteni. Ellentétben a pápával és a

császárral, akikkel valóban találkozott, de az ezekről a meghallgatásokról közreadott cikkek sem interjúk a szó tiszta jelentésében, hiszen a párbeszédesek mellett riportszerű leírásokat is tartalmaznak. Talán erre is utal Kiss mondata: Kosztolányi a Ducéről, és nem a Ducével készített interjút. Ugyanis az Olaszországban élő Türr Stefániával és egy római átlatkerti gondozóval valóban beszélgetett a diktátorról.

A Kosztolányi Dezső által készített nemlétező „Mussolini-interjú” a maga vegytiszta fogalmi állapotában először 2006-ban bukkant föl a szakirodalomban. „[Kosztolányi] Vezércikkei – természetükből fakadóan – több ízben is politikai tartalmúak, mint például a *Pesti Hírlap*ban megjelent Mussolini-interjú” – írja Arany Zsuzsanna egy, a Kosztolányi kritikai kiadás műhelygondjairól szóló esszéjében.¹⁹ Később pedig – éppen a Lengyel–Szegedy-Maszák-vitába utóbbi pártján beszállva – bővebben megismételte: „[Kosztolányi] A Mussolini-interjú idején, 1924 augusztusában családjával Olaszországban tölti szabadságát (ahogy arra levelei is utalnak), s nemcsak Mussolinit interjúvolja meg, hanem XI. Pius pápát, Gorkijt, D’Annunziót és Orska Máriát is.”²⁰ Majd a Kosztolányi-képen szerinte csorbát képező saját állítását – vérbeli szegedy-maszákos módszerrel – rögtön relativizálja is, egy Ormos Máriától vett idézettel (ami ugyan tárgyát illetően anakronisztikus, de mint a példa mutatja, magyarázható). „Mindehhez tartozó adalék, ami ugyan pár esztendővel későbbi állapotról tudósít, de talán az 1924-es évre is igaz lehet: »Tucatjával érkeztek Rómába a riporterek, hogy interjút csikarjanak ki a 'Dúcétól', mindenhol csodájára jártak a korábbi lápvilágból kinőtt egészséges falvaknak, tapasztaltak ahhoz, hogy az országban végre pontosan járnak a vonatok, amit nem tettek azelőtt, ünnepelték az újonnan épített utakat.«” Arany Zsuzsanna azonban mindkétszer Kosztolányi *Mussolini oroszlánja: Italia!* című riportjára hivatkozik. Amelyben persze – olvasással igazolható – szó nincs Mussolini meginterjúvolásáról. A vitabeli megjelenés miatt vélhetően ez utóbbi lehetett a Szegedy-Maszák által többször is említett „Mussolini-interjú” közvetlen forrása. Azonban míg Arany Zsuzsanna ezt a nyolc évvel később megjelent életrajzában már javította, és a cikket helyesen riportként említi,²¹ addig Szegedy-Maszák nem élt az (ön)ellenőzés lehetőségével: átvette a hibás adatot, majd apologetikus magyarázatot szőtt köré.

Könnyen úgy tűnhet, hogy mindez csak egyetlen szón való lovaglás, a riport és az interjú különbségének túldimenzionálása. Azonban ha jobban belegondolunk, nagyon is sok múlik ezen az egy szón. Éppen amiatt, mert egy interjú elkészítéséhez személyes kapcsolat kell, a két személynek találkoznia, beszélgetnie kell. Alapfeltétel, hogy ismerjék egymást, legalább annyira, hogy az interjúkészítő kérdéseire az interjúalany válaszoljon. Azzal pedig, hogy Kosztolányinak kreáltak egy nemlétező Mussolini-interjút, azt állították, hogy a költő és a Duce ismerték egymást, találkoztak és beszélgettek. Ezzel mindenképp megemelték Kosztolányi történetbeli szerepének jelentőségét. Majd megijedve ettől a megnőtt jelentőségtől, azonnal el is kezdték mentetegetni Kosztolányit: bár tény, hogy interjúzott Mussolinival, de azért mégsem. Ezt az értelmezői mentalitást talán a már idézett – valódi – interjú egy részlete illusztrálja legjobban. A *Magyar Narancs* munkatársa egy Szegedy-Maszáknak feltett kérdést úgy vezetett föl: „Nem először érzem azt, hogy nemcsak elemzi, de kicsit védi is Kosztolányit, életrajzi és művészi szempontból egyaránt”, mire az akadémikus saját apologetikáját is viszonylagosítva válaszolt: „Nem szorul ő az én védelmemre, sok hibát követett el, ahogy abban a korban sokan.”²²

De Kosztolányit tényleg nem kell megvédeni, mert nincs mitől.

JEGYZETEK

¹ *A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke*. 1945, Szeged, Hírlapkiadó Kft., 20.

² Ezek irodalomtörténeti földolgozása azóta részben megtörtént.

³ Lengyel András (2009): Kosztolányi „latin világossága”. Egy ideologéma rejtett összefüggései. *Kalligram*, febr., 66–74. In Uő: *Képzlet, írás, hatalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. 2010, Szeged, Quintus, 165–184.

⁴ Szegedy-Maszák Mihály (2009): Lehet-e névtelen cikket tulajdonítani Kosztolányinak? *Kalligram*, febr., 75–77.

⁵ Lengyel András (2009): Kosztolányiról, avagy „művészet, érdek, politika” viszonyáról. Válasz Szegedy-Maszák Mihálynak. *Kalligram*, ápr., 92–97. In *Képzlet, írás, hatalom*, 185–200.

⁶ Danyi Gábor: *Kosztolányi öröksége. Beszélgetés Szegedy-Maszák Mihállyal*. https://bookfenc.blog.hu/2010/08/19/kosztolanyi_oroksege_beszelgetes_szegedy_maszak_mihallyal_1 (2020. december 31.)

⁷ Ez utóbbiról még a megjelenése előtt cikket írt: Kosztolányi Dezső (1922): Néger író. *Pesti Hírlap*, márc. 5., 4. De még ezt sem illesztette a könyv elé, melynek élén a szerző előszava áll.

- ⁸ Szegedy-Maszák Mihály (2010): *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 195–197.
- ⁹ Arany Zsuzsanna (2017): *Kosztolányi Dezső élete*. Bp., Osiris, 300.
- ¹⁰ Arany Zsuzsanna: I. m., 301.
- ¹¹ Zágonyi Ervin [é. n.]: *Morzsák a műfordító Kosztolányi asztaláról*. Byron, Wilde, Nietzsche és – Mussolini. Kézirat. Idézi: Arany Zsuzsanna (2017): *Kosztolányi Dezső élete*. Bp., Osiris, 300.
- ¹² A jegyzetek összeszámolását elvégezte: Kőrösi Imre (2021): Számadás. Arany Zsuzsanna: Kosztolányi Dezső élete. *Alföld*, jan., 101–107.
- ¹³ Lengyel András (2010): A négerkedő Kosztolányi. *Tiszatáj*, jan., 85–91. In *Képzelet, írás, hatalom*, 139–151.
- ¹⁴ Kosztolányi Dezső (1996): *Levelek – Naplók*. sajtó alá rend.: Réz Pál. Bp., Osiris, 211.
- ¹⁵ Urfi Péter (2011): „Tisztán látni nehéz.” Szegedy-Maszák Mihály akadémikus Kosztolányiról. *Magyar Narancs*, febr. 3., 32–33.
- ¹⁶ Szegedy-Maszák Mihály (2010): *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 197, 198.
- ¹⁷ Kosztolányi Dezső (1924, 1924): Mussolini oroszlánja: Itália! *Bácsmegyei Napló*, aug. 17., 2–3. és *Pesti Hírlap*, aug. 20., 1–3.
- ¹⁸ Kiss Ferenc (1979): *Az érett Kosztolányi*. Bp., Akadémiai, 307.
- ¹⁹ Arany Zsuzsanna (2006): Gondolatok a Kosztolányi kritikai kiadás kérdéseiről. *Üzenet*, 1. sz., 77–84.
- ²⁰ Arany Zsuzsanna (2009): „Pardon, Kosztolányi.” Dokumentumok és kérdések egy rovat körül. *Kalligram*, 11., 57–64.
- ²¹ Arany Zsuzsanna (2017): *Kosztolányi Dezső élete*. Bp., Osiris, 299.
- ²² Urfi Péter: I. m.

BARÁTH TIBOR

A próféták hangján

Orcsik Roland: *Legalja*. Forum–Kalligram, Újvidék–Budapest, 2020

Orcsik Roland ötödik verseskötete egy már korábban is markáns költői hang még teljesebb kiérlelését hozta magával: a költői pályán a *Legalja* nem csupán egy újabb állomás, hanem továbblépés és szintézis. Öszszefoglalás, ha a tabut döntögető, szókimondó, olykor drasztikus erejű képekkel dolgozó versnyelvet tekintjük, ugyanis Orcsik Roland ezen a téren megőrizte karakterisztikumát (érdemes a kötet olvasása előtt felleleveníteni például a *Hajnali partizánt* a *Holdnak*, *Arccal* című kötetből). A kötet szemléletmódja viszont érezhetően módosult, mély és átható tekintettel pásztázza, sőt világítja át az élet legtöbbször rejtve maradó (árny)oldalait. Valóban a „legalján” vagyunk: itt már alig látszódunk, és innen már csak felfelé tekinthetünk. A világ banális és hétköznapi eseményei is új oldalukról mutatkoznak meg, e perspektívából láthatóvá válnak transzcendens vonásaik, és minderről egy mélyből feltörő prófétikus hang ad tudósítást.

A ciklusok elé helyezett három mottó (Zakariás könyvéből, Térey Jánostól és Kierkegaard tollából származnak) kijelöli azt az egzisztenciális és poétikai helyzetet, amelyből kiindul a kötet. Mindhárom mottó a Bibliához kapcsolható, és az ítélet (Zakariás), a megváltás ígérete (Térey), az üdvözülés elérhetősége (Kierkegaard) körvonalazódik bennük, összekapcsolódva a mindezekre való várakozással és a poéta-próféta szereplehetőségeivel. A *Legalja* világában a lírai én az ítélet közeledtét és beteljesülését látva magára veszi a közösségi költő („papíron műveled a pusztába kiáltást”) és a próféta feladatait: de már ezen a ponton érzékeli, hogy nem változtathat, „minden embernek a saját megmentésén kell dolgoznia”. Orcsik Ro-

land összetett lírai énje szembesül és szembesít minket az apokaliptikus keretekkel, amelyben él, élünk, de lázadása nem a világ megváltását és megváltoztatását tűzi ki, hanem hogy tisztán láthassunk.

Az első ciklus, a *Teli gurítás* a világban jelenlévő hiányokból építi fel a versek szövegét. A versbeszéd egyik uralkodó rétege a lázadó Ady hangját idézi, megörökölve a belső ellentétek mentén kialakuló vagy-vagy magatartásforma bizonyos részeit: egyszerre van jelen az Isten hiánya (a *Jeremiás-kivonat*okban az Úr megszólítása az Úr szócskára cserélődik), s a hiánytól való félelem. Ezek a hiányok a szöveg szintjén is megjelennek, az Ady-ihletésnél erősebben van jelen a – költő megnevezésével élve: – „darálmány”-modell, amiben a szerző különböző szólamokat léptet egymásba („még mielőtt a nyelv le nem / a kezembe adtak bepólyálva”), vagy a tördelést kihasználva bontja elemeire a szöveget („Ha mégis / újra / lesz / ek / be / ék / előd / öm az / utód / om elé”). Ezeket a verseket a hiányok építik fel: a roncsolt, fragmentált nyelv (vagy szólamok) igyekezik összefűzni az „Egészet”, de a versek teste csak a varratok megjelenítésével maradhat egyben. E versalkotói eljárás az elsőtől az utolsó versig érvényes. A jelenre való reflexió ugyancsak újra és újra teret kap (*Hisztichon, Folyt. köv., Második természet*), de a politikai kiszólások, a közbeszéd elemei nem öncélúan jelennek meg. A metafizikai szintű létbizonytalanság és otthontalanság mellett a hétköznapi világunkat is bennfoglalja egy összeomlástudat; a haza- és életszeretet szüli a kemény „prófécias” hangot, ami a remény és az üdv felé mutat.

A második ciklusban (*A tűz oszlopai*) felerősödik a társadalomkritikus attitűd: „ha olykor megkérded, / ki az, aki lefejt bőrüket, / olcsó, de pontos válaszom: / a tökéletlen társadalom”. A lírai énben kezd kettéválni egymástól a két szerep, a próféta szólama intenzív és harcias, a költő visszafogottabb és igyekszik a hétköznapi keretekhez idomulni, sőt, olykor elszakadni a problémáktól: „Hallja, aki hallja: / tele a tököm”. Azonban a versek izgalmasak maradnak, mert a két szerep egymásnak feszülése folytonos, és nemcsak, hogy nem léteznek egymás nélkül, de gyakran összemosódnak. A lírai én folyton ki van téve a metamorfózisnak, az egyik pillanatban hétköznapi személyként, a másikban küldetéstudattal bíró prófétaént szólal meg. A lázadó próféta a szöveg kisajátítására

törekszik, de a költő rendre visszavonja őt: „Dugulj el, próféta”, „csendesj próféta”. Több versben ennél összetettebb a kérdés, van, ahol az Ige szavai, a Biblia történetei elevenednek meg a legváratlanabb formában (A *Debóra* címszereplője például egy fiatalos prostituált, nem próféta; mégis „kettészakad” hangja). Mindezt finoman végigkíséri az első ciklus hangulata: az *Alkonyattól pirkadatig* Kosztolányi boldog szomorúságával számol be arról, milyen ha minden földi öröm az emberé – milyen az a teljesség, amit mégis csonkának érzünk.

A kötet egységét nem gyengítve a harmadik és negyedik ciklus (*Tekebábuk*, *Parancs*) bővíti a felvetett témák körét, míg a versalkotói eljárások a szövegirodalmi szerkesztésmóddal gazdagodnak. A *Rozsda* című vers a nyelvi kifejezés radikális átgondolásáig merészkedik, megelőlegezve a kötetzáró hosszúvers poétikáját: „zadot (gyanítha / kell tolmácsolni / ket ez a tapasztalat / nak a nemzedék”. Mivel a próféciák általában a képes beszéd által értetik meg az emberekkel a közlő veszedelmet, a jelentésszóródás és a jelentés leépítése megszünteti az apokaliptikus hangot. A próféta háttérbe szorul, és új nyelvét, új hangját a kötetzáró versig nem is találja meg. Így e két ciklusban a költő élményei kerülnek az előtérbe, aki azt követi nyomon, miként tapasztalható meg a transzcendens a hétköznapiakban. A versek ezoterikus és mitikus töltetet kapnak, de különbség van a ciklusok szemléletében: míg a harmadikat a keleti versek (*Daimon*, *A szem extázisa*, *Szennyezett szent*, *Tisztulási folyamatok*) félmjelzik, addig a negyediket a pusztulás és elmúlás határozza meg. Ráadásul erős és hatásos képi síkon épül fel a *Parancs* című ciklus, a csendes temető, a kiszáradt fa teremtik meg a miliőt, melybe a „közeli hús- / üzemi vágó- / hídjának az ipari zaj- / zenéje” vegyül, és ezt a képi világot csak súlyosbítja, hogy a vers tárgya az a barát, aki felvágta az ereit, és hogy biztosra menjen, így akasztotta fel magát. A lírai én is érzékeli, hogy a sötét atmoszféra túlságosan rátelepedett a versvilágra: „Dolgozom még rajta, / hogy ne ezek a rongyos / gyászmotívumok / borítsák borúba / a sorokat, sírokat”. A ciklus hátralévő részében valóban csorbul a múlt idő és a halál szövegek feletti hatalma, az olvasónak szüksége is van erre a lélegzetre: a kötetet záró verset csak így, megrázkódva, mégis erővel töltkezve lehet a legjobban befogadni.

A *Tarolás* című záró ciklus egyetlen darabja a *Fekete péntek*. A hosszúvers önmagában is nehéz műfaj, de Orcsik Roland további nehezítésként a fragmentált, roncsolt nyelvű szólamok használatát választotta, ezzel kiteljesítve és betetőzve a *Legalja* egyik legjellemzőbb poétikai eljárását. A vers a mise hagyományait fordítja ki, olykor szinte a blaszfémia határáig eljutva. A monumentális szövegfolyam megköveteli a hangos olvasást, de az Autopsia oldalán lévő hangköltészeti előadások is jól közvetítik a szöveg egyedülálló retorikáját.

Orcsik Roland *Legalja* című kötete végigvezet minket a mottók által kijelölt úton. A vég lehetségesével szembesülve a lírai alany a bizalmat és reményt erősíti az írás által, és bár meg nem gyógyulunk, az elmúlást, a világ romlását nem kerülhetjük el, elnyerhetjük a tiszta látás jogát. Az ítélet, ha nem is követi megváltás, nem képes megfosztani minket az üdvözülés lehetőségétől. A kötet legerősebb vonása, hogy a mindennapi élet keretei között tárgyalja a lét- és életfilozófia problémáit, mindent költői módon teszi, nem válik a bölcselet bábjává. A prófétai hang sokszor erős képiséget hoz magával, a verseknek van egy belső ritmusa, ami nem tudatos költői beavatkozás (legalábbis nem teljesen), hanem a sajátos retorika velejárója. Ennek köszönhetően fedezheti fel az olvasó a kötet egyik fő mozgatórugóját: a hit iránti szükségletet, ami megbújik a sorok mélyén, akárcsak a nyelv zeneisége.

I. helyezés

KURUCZ ANIKÓ

Láthatárok, szemmértékek

Nagy Abonyi Árpád: *Hermész tenyerén*. Forum, Újvidék, 2020

Az utazásnak, az útnak és az elágazásoknak, az utazásból fakadó ki- és elmozdulásoknak, e köztés létnek irodalmi, bölcseleti hagyománya oly gazdag, hogy könnyen felidézhetővé válnak mindannyiunk belső arc-képcsarnokából azok, akiket utazóként ismertünk meg: könyvekből, filmekből, képekről. A helyváltoztatás aktusa sokszor filozófiát érlel, hiszen a kontempláció, a szemlélődés elmaradhatatlan kísérője a tereken való áthaladásnak. A séta és a gondolat komplementer jelenlétének és gyakorlatának peripatetikus iskolájától a népmesék vándorló s hétpróbát kiálló hősein, a gyalogszerrel barangoló Petőfi Sándoron vagy az Indiát bejárta Kőrösi Csoma Sándoron keresztül a *flaneur* baudelaire-i-ben-jamini figurájáig, Szép Ernőig vagy akár az óriási távolságokat megteendő Tandori Dezsőig ível a *polytroposok* (a „sokat bolygók”) sora. A szövegek mellett a road movie-k is érzékeltetik a belső úton levést, a keresésnek és átvalósulásnak e drámáját, azt a feszültséget, amely a vágyott alakulás különös, lehetőségekkel terhes atmoszféráját hordozza.

Nagy Abonyi Árpád negyedik kötete saját útjainak megéneklése. A *Kolumbusz és én* fiktív történeteket tartalmazó novellafüzére után úti jegyzeteiben *valós* barangolásairól számol be, de éppen az válik világossá, hogy az esetlegesség és célirányosság maga szabta pályáin a valóság észrevevése a szemmérték tágitásától, a felvevőkészülékek (külső és belső érzékszervek) érzékenységtől, finomhangolásától függ... A fények, ízek, szagok, a sejtelmek, megérzések és benyomások a hely megtapasztalásának mindegyik fejezetben kitüntetett indikátorai.

Úti jegyzetek, így szól az alcím. A műfaji megjelölés egyszerre utal a mozgalmasságra, a jegyzetelés pedig e dinamika kevésbé kötött és szigorú (akár impressziószerű, vázlatos) rögzítésére. Úgy idéződik meg egy-egy hely szelleme, hogy az természetesen az előzetes történeti-kulturális ismeret által is kódolt, azaz nem független a világértelmezés korábban kialakított szemléleti kereteitől. Az ismerőssé tett, ismerősnek hitt világ koordinátáin alapuló előítélet-rendszer – jó esetben – mindig meg-megrepedezik, így a szemlélődés szükségszerűen hermeneutikai jellegű is, amint a könyv címe is hangsúlyozza. Kerényi Károly értekezésében Hermész összetettségét írja körül, az utazóét, az összekötőét, a hírvivőét (angelosztét), a lélekvezetőét, a kalauzét: „A vándor, bár szüntelenül úton van, földhöz-ragadt, csak éppen nem egy szűken határolt földhöz. [...] Minden egyes bebarangolt horizonttal önmagát tágítja ki, és ezzel szakadatlanul tágítja föld-birtokát is. De soha nem szakad el a szilárd földtől a talpa alatt, s még keresi is az emberi közösséget. [...] Az utazó állapota ezzel szemben a *lebegés*. A többiek, a mélyebben gyökerezettek, sőt a vándor szemében is úgy tűnik, mintha folyton menekülne. Valóban, mindenkitől elszökőben van, önmagától is. [...] Csaknem feloldódik az úton-levésben, de soha egy emberi közösségben, amely megkötné.”¹ Kerényi értelmezésében a *vándor* istene a „legtágabb láthatár” istene: Zeusz, az *utazóé*, a lebegőé pedig Hermész. Azaz a *vándor* önmagát tágítja ki, míg az *utazó* önmaga elől is szökőben van. Hasonló kérdés fogalmazódik meg Hamvas *Kierkegaard Szicíliában* című esszéjében is, azaz vajon utazásunk során kivel is, mivel is találkozunk, történik-e valódi helyváltoztatás, vagy a tükrökkel kirakott világban mindenhol csak „otthon hagyni nem tudott” magunkat pillantjuk-e meg. Az utazás mitikus eseményében mintegy egzisztenciális tétként önmagunk kitágítása mind nagyobb készenlét a befogadni tudó nyíltságra, de éppen ellenkezőleg is történhet: a megtett távolságok ellenére kizárólag a saját prizma fénytörésein át látott világot „beengedni” – önmagunk gúzsba kötését jelenti. Ám e kettő, *nyitás* és *zárás* feltehetően nincsenek külön. Anélkül, hogy az utazás léteseményét tipizálnánk vagy sematizálnánk (nyilván a Kerényi által adott megkülönböztetés inspiráló elrugaszkodás a táv megtételéhez), maga a szerző is felveti az *utazó* és a *turista* közötti kü-

lönbségtételt – jelezvén, hogy e terminológiai differencia valóban eltérő utazási és egyben viszonyulási módokat takar(hat). Ennek megfelelően a kötet mindhárom részében találkozunk olyan rövid jelenetekkel, amelyek az egy testként haladó és tájékozódó, mindent megörökíteni akaró, a jelenlétet dokumentáló, de azt végül elszalasztó kiránduló képét tárják eléink, a tömegturizmus szélsőséges eseteit (a fényképező szándék okozta kulturális pusztítást és halált). Ezzel szemben elbeszélőnk egyedül utazik, járatlan utakat *is* választ: el-kerül, ki-kerül, meg-kerül. Az úton levés remélt története és lehetősége, a mással, az idegennel való találkozás kulturális-nyelvi és egzisztenciális következményeivel való szembenézés a reflexió tárgya: „Az utazót részben mindig a kíváncsiság vezérli: valami mást akar látni, tapasztalni, mint odahaza. A másság felfedezése azonban egyre nehezebb és egyre összetettebb feladat mindinkább egyformává váló világunkban.” A globális homogenizálódás és uniformizálódás képes-e nyitva hagyni, nem eltakarni vagy elrejtteni a másikat. A rövid kis epizódokban a megfigyelés, szemügyre vétel valóban egyfajta hermészi lebegéssel is társul, olyan értelemben, hogy inkább áttűnnek-megmutatkoznak a dolgok, képek, s a látottak értelmezéséhez nem csatlakozik hosszú reflexív betét, nem a szubjektivitás önmagára folyton visszacsatoló módszeres *fordítói* tevékenysége munkál. A megérkezés, kószálás, céltalan bolyongás (Lisszabon, New York és Hongkong, illetve Makaó utcáin) eseménye alakzatokba rendeződik: a kulturális szövetek és beágyazottság segítségével a határtapasztalatok a megnevezhetőség közelebbe érkeznek. A portugál óceán éppúgy megidézi a kanti fenségést, ahogy a portugál melankólia (*saudade*) Caspar David Friedrich képeivel válik megvilágítottá. A finoman hömpölygő epika poétikus fordulataival szétfeszíti a pusztá dokumentáció szűkös kereteit. Letisztult stílusú, mondatvilágú úti beszámolók követik egymást, melyekben a kulturális sokféleség érzéki megtapasztalása rendezi a tapasztalatot: a terek viszonyai, New York és Hongkong felhőkarcolói, Lisszabon és Makaó mediterrán térpoétikája, színes csempék és macskakövek, éttermek és sétányok, a nyüzsgés és társaság hangossága a temető és a templom csendjével váltakozik. Amint az elbeszélő a termináloknál, az átszállás, csatlakozás e helyeinek leírásánál röviden mindig időzik, úgy az átmenetet előse-

gító helyek tranzitív mivolta is artikulálódik. A leereszkedést biztosító escalatoré, mely mintha a különböző regiszterek összekötésére lenne hivatott, a metróé, amely bejárhatóvá teszi például New York negyedeit: Chinatownt és Harlemet... Az elsuhanó tájak mellett meg-megjelennek alakok is: az indiánok, a Brasileira kávézóban az ikrek/színészek, Stan és Pan, az ablak mögött sejtett portugál hegedűs, a kínai kertész, akik mind-mind különös, tovatűnő-elmosódó figurái az ottlétnek, amint feltűnően ritmizálják a fejezetekben megemlített szobrok, a kulturális emlékezet e megkövült darabjai (Pombal márkí, IV. Péter király szobra a Rossio téren, Buddha szobra stb.) az utat. Magaslatok (Alfama negyed, vár, kilátóteraszok: miradourok, Empire State Building), látképek, felülről való letekintés. Az utazóban, mint valami mediális csomópontban, kereszteződések találkozásában nem marad egymástól érintetlenül a természeti és a kulturális, a kultúrtörténeti ismeret és a személyes tapasztalás. New York felhőkarcolói felidéznek a milánói Bosco Vertikalét, a Függőleges erdőt, a portugál ragyogás a különleges holland fényt, egyik idegenség a másik idegenséget, az európai romkultusz az ázsiai képzetet a *törött-ről*... Amerikai és portugál sikátorok, alkonyati fények, a város hangjai, a hotelszobák magánya, a ventilátorok lapátjainak monoton forgása. A mű három nagy része egy európai, egy amerikai és végül egy ázsiai útról számol be, s a könyv végén, az ázsiai fejezetben mintha visszatérne egy rövid időre az európai: Portugáliából indultunk, s oda is érkezünk vissza, hiszen a ma Kínához tartozó Makaó a 20. század végéig portugál gyarmat volt. A Mediterráneum ismétlődő mintázatait a terek, a tempó, a ritmus, a fények hasonlóságán túl az elbeszélés esetében a híres portugál sütemény (*Pastel de Nata*) vagy éppen Camoes költő szobra is felmutatja. Az utazóban összeérnek a dolgok. A textuális megvilágítások, esszék (*Clifford James, Susan Sontag, Roland Barthes*) és a poézis (*Pessoa, Camoes, Po Csü-Jin*) mellett a film médiuma is sajátos emlékezetbe idézője jeleneteknek, alakoknak (*A nagy Lebowskí*), a városnak. Bár Manhattan kapcsán Woody Allen neve az úti jegyzetekben nem hangzik el, de Hongkong és a Chungking Mansions „törvényszerűen” megidézi Wong Kar Wai-t, illetve filmjét, a *Chungking Express*-t. Különös kép, hogy a New Yorkba tartó repülőgép műanyag ablakán kinéző Nagy Abonyi Árpád

nem tükörképét, hanem imaginatív, mozgó mását, az utcán bandukoló önmagát pillantja meg, az úton levőt képzeli el. A viszonyulások, érintkezések (a várossal és a városban) mobil képzetekben lehetségesek. Az utolsó, temetőbéli jelenet az elbeszélőben a „valahol minden mindennel összefügg” érzését oltja a szívbe, mintha csak a más-más háttér (változó terek, tájak, múló idő) által megvilágított magányos utazás maga az élet volna. Bejárhatóság és bejárhatatlanság, nyüzsgés és ráérősség, ziláltság és meghittség terei tagolják az időt Nagy Abonyi Árpád úti jegyzeteiben, ahol a hermészi séta – az élet metaforájaként is – önmagunk *bebarangolása* egyúttal.

JEGYZETEK

¹ Kerényi Károly (1984): *Hermész, a lélekvezető*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 18–19.

II. helyezés

VESZPRÉMI SZILVESZTER

A költő félelmeteset ír

Bíró Tímea: *Hosszú. Forum, Újvidék, 2020*

Lehet-e még az anyáról verseket írni egy olyan első kötet után, mint amilyen *A pusztítás reggelei* (Forum, 2017), amiben a kötet alánya az anyjához írva, szinte gyermekelbeszélőként a szegénységet, a családon belüli erőszakot és a gyermekkor végletes bizonytalanságát mutatja be? Bemutat, mert nem kér számon, nem vagdalkozik, csupán rögzíti, mit jelent a szegénység érthetlensége és megszokása, a valódi éhezés és a hatósági tehetetlenség vagy szándéktalanság. Bíró második kötete folytatása az elsőnek, és ezt nem csupán az anya–lánya viszony ismételt fókuszba helyezésével, hanem a tehetetlenségében beszakadt terek újra beemelésével, és egy probléma mélyebb feldolgozásával éri el.

A pusztítás reggelei utolsó verse a traumák egyfajta summázataként a menekülésért való könyörgést látja megoldásnak: „valaki vágja / már el a / szoknyám alól / kilógó köldökszinórt” (BÍRÓ 2017; 155). A *Hosszú* már nem absztrahál, nem metaforákat keres valamire, amit nem lehet elmondani, épp ellenkezőleg, pontosítani akar. A kórház és otthon között cibált leukémiás anyatestet a halálra készítik fel, és a lírai én válik egyetlenként ennek az eszközévé. Nem úgy lírai ez a kötet, ahogy azt egy verseskötettől várja az olvasó, húsba mar minden gesztusa, mintha a bőrünk már lefoszlott volna, nincs helye benne a takargatásnak, hiszen bármilyen beleszárad a sebes testbe, rögtön a második versben a lány az anyja sosem látott mellét mossa, és „térdre ereszkedik a szégyen / eltörljük az eddigi rendszert” (6).

A címtelen versek az elkerülhetetlen halálig vezetnek az olvasót, a helyenként kifejezetten prózaszerű szövegek között vonalak jelzik, hogy med-

dig tartanak. Miközben a címnélküliség – kevés empátiával is ráérezhetünk, milyen lehetetlen címet adni egy versnek, amelyben például a lírai én talán utolsó útjára kíséri anyját a kórházba, vagy sorban áll helyette az eredményeiért – megteremt egyfajta történetiséget: egy még élő anya elgyászolásának folyamatába, a tehetetlen, gépies (pót)cselekvéseinek epizódjaiba nyerünk betekintést.

A szövegek prózai kiüresedése vagy lírai sűrűsége kísérik a helyzetek érzelmi állapotait. A kötet második felében, egyre közeledve a véghez, az anyag egyre sűrűbb lesz, míg a központosítás hiánya ellenére korábban pontosan követhető mondatok itt nehezebbek, a megszólalók és címzettek, a testbéli és az otthoni terek összecsúsznak, feloldást a 63. oldalon kapunk ebből: „táviratból tudom meg”. A cím, az alapfokú melléknév, *Hosszú*, önmagában tesz állítást a haldoklás időszakáról, elutasítja az összehasonlítást bármivel, de az egyetlen versként, *hosszúvers*ként való olvashatóságot is engedi. A szöveg lüktetése és szókimondása, a test pusztasága megidézi a beatirodalom grafomán líragyakorlatát: szembenézni mindazzal, amit a kultúra – jelen esetben maga a poétika, és azon belül az anyavers műfaja – elhallgatott.

A személyesség, ha van, lovakon keresztül jelenik meg, metaforaként vagy hasonlatként: „de most mint a karámban a pisztoly dördülését váró / lovak úgy állok készenlétben az osztály folyosóját kémelve” (16), „a ló néz vissza rám a tükörből” (43), és konkrétan is, mint egy érző lény, akivel az anya és a lány közös élettéren osztozik: „melletted eldőlnek a lovaim álomra hajtják bánatos fejüket” (39), így nem meglepő, hogy a lovak állnak a Szerda Zsófia által illusztrált könyvtárgy vizualításának középpontjában is. Szerda illusztrációi együtt dolgoznak a szöveggel, a lovas képek perspektívái, akár ha csak egy pata vagy egy fül, sörény, akár teljes ló, vagy ménes képét látjuk, a képek képesek arra, hogy átadják, továbbgondolják, magukra vetítsék mindazt, amibe az elbeszélő nem gondolhat bele.

Miközben a vizualitás alkalmasnak bizonyul arra, hogy egy-egy ponton megállítsuk az olvasást, levegyük a testről a fókuszot, a szöveg belső logikája már ezt nem teszi lehetővé. A szöveg maga tematizálja az elbeszélő kisebbségi helyzetét, vajdasági magyarként nem beszél szerbül annyira,

hogy az orvossal vagy a közjegyzővel való beszéd magabiztosan működni tudjon, beszél nőiségről is: az orvos megbámulja a lány testét, miközben minden megfeszített izmával az anyját igyekszik emelni, de a haldokló minden ilyen helyzetben elveszi az olvasó figyelmét: „legszívesebben szemem köpném amiért bámul de csak belesüllyesztem a tekintetem / a ráncaid barázdáiba” (46). A valódi, megélt és megírt kisebbségi helyzeteket az anya teste felett rendelkező hatalmakkal, az orvossal és az ápolókkal szemben látjuk, ahogy az elbeszélő hálapénzt ad, ajándékcsoomagot küld zavartan és bízva: „az ajándékcsoomagnak megörülnek talán jó kezekben lesz” (15).

Az anyatestnek és a környezetének állapota felülír minden, már nem élhetőnek gondolt helyzetet: „ma kétszer cseréltem pelenkát szimbiozisban élek veled / reggelente egyre több a patkány a kertben” (24), miközben az első kötet utolsó versében jelzett megszabadulás vágya itt is fennáll: „ha tudnád hogy a halálod után itt hagyom a házat és talán az országot” (36), a feloldás már az anya halálából, a folyamatos meghalásának a lezárásától válik elképzelhetővé, a beszélő megszokja a helyzetét: „a kamillás borogatás a bőrömben eszi magát” (28), Bíró Tímea pedig szenvtelenül tudósít minderről. A kötet igazi bravúrja, hogy ezeket a pillanatokat a maguk kicsiségében rözíti, rezignáltságában és tisztánlátásában, a legjobban sikerült szövegek például az öltöztetés vagy az ágyazás pillanatait kapják el (55–57), melyek alkalmat adnak, hogy a testről, a csontról és a húsról mint fiziológiai valóságról gondolkodjanak.

Lehet-e jó anyaverseket írni, pátosz nélkül az anyáról, akinek a halálát kívánjuk, mert már csak szenvedés marad számára? Miközben a halálról magáról esztétikus fogalmaink vannak, hátul elvágott ruhákba öltöztetett testekről és a szépen megélt gyászról, addig tabunak számít arról írni, hogy valaki a még élő gyászolja. „[E]loldódhatnál eloldódhatnék” (20) – írja a költő, a lírai én és az ápolója is a megváltást várja, megértjük őket és félünk tőlünk, de ez fontos félelem.

III. helyezés

MAKÁRY SEBESTYÉN

Isten elhagyja a tartományt

**Bozsik Péter: *Behódolt tartomány*. Forum–Kalligram, Újvidék–
Budapest, 2020**

Noha a költő nem árult zsákbamacskát, még az erősebb idegzetű olvasót is megdöbbenetheti a kötet szerkezete, ahogyan annak tétje ciklusról ciklusra emelkedik. Persze azt, hogy a „városokhoz méltónak ítéltetni” (9) mit jelent, aligha tudhatja előre a befogadó, és miért gondolna épp Szarajevó ostromára, de utólag már egészen biztos, „nem állt készen régóta”, és örülhet, hogy ennyivel megúsza az utazást, mert egyáltalán nem arról van szó, hogy „válaszd a leghosszabb utat, mely csupa kaland és felfedezés”, és „válogass a jó portékák között, ébent, gyöngyházat, borsostyánt, korallt, és mindennemű édes illatot”¹, hanem sokkal inkább a mottóban is megvillantott elmebajról és a repeszek nyomán nyíló húsrózsákról.

De máris előrerohantunk, hiszen egy jó bácskai eastern nagyon is csábítana a hétvégi kirándulásra. Egy amolyan jóféle csikágósi-csingágósira, a Tartomány szívébe. A betyárok földje ez, akik történelmi kontextustól függően merénylőkké, diktátorokká, alkoholistákká, olykor pedig költőkké válnak. Utóbbiak, még ha el is vándorolnak innét, úgy tűnik, magukban hordozzák ezt a tájat. A kötet nyitóverse, a *Dekódolt tartomány* ennek a területnek és az itteni élettapasztalatnak az összegző igényű lenyomata. Szent Szávától a janicsárokon és a délszláv háborún át felsorakozik minden a társadalmi problémákkal együtt – „idióták szónokolnak a fórumon. Néptribunok seggéért tülekednek a költők” (11), és előkerül a költői kérdés: „Hány inger kell még, hány? Hogy végképp elhidd: / a tar-

tomány elveszett.” Miközben természetesen a véleményét is odasúgja: hány-ingere van az egésztől. A Tartománytól, a közhangulattól, a szeretett városai elvesztésétől, a barbárokra várástól. Ez utóbbi Kavafisz közismert versére utal: „a barbárok mégis megoldás / lesznek valahogy” (11), írja Bozsik, és ezzel a tartomány további sorsát némileg nyitottan hagyja. A vers elején ennél bújtatottabban utal a görög költő *Az isten elhagyja Antoniust* című versére, ami a kötet, illetve a lírai én alapállását is leírja. Ha ütött az utolsó órád, és a terveid kudarcba fulladtak, ne panaszkodj, állj bele a pillanat ünnepélyességébe, és üdvözlöd Alexandriát (a Vajdaságot, a Tartományt), a tűnőt. Öltsd ki a nyelved, grimaszolj, ha – ahogyan a nóta mondja – „kilenc zsandár kísér a kanizsai főutcán”, akkor is kacsints be a babádhhoz még egyszer, aztán dobj el egy Molotov-koktélt.

Bozsik poétikája a csantavéri betyárokhoz híven vad, durva, és a nyers humortól sem riad vissza. Utóbbira példa a mottóban szereplő „bugyiját villantja az elmebaj” részlet, amit inkább találok kiábrándítónak, mintsem szellemesnek, és ugyancsak a túlzás határán áll az „Utoljára meg: reményhal. (Ajaj jai!!!)” (44) szóvicc, amit talán az önreflexió sem képes menteni. Pár sorral feljebb viszont nagyon eltalált „Az ember végül pateitikus / sötét csíkra lép (szarba, vagyis)” poén, de a kevésbé jól sikerült poénokat sem kell „kiszelektálni”, ugyanis a betyármodor részeseivé válnak. Ennek szerves része a lokalitáshoz való kötődés is, ami elsősorban a helyszínek és -nevek, de a tájszavak formájában („mejbлизés”) is jelen van, ugyanakkor azonban ott van a *Vadak voltunk* című versben szereplő weissbrunni szürkület, amit nevezhetnénk veszprémi szürkületnek is, és ami a költő magyarországi estéinek sajátja. A vers végén szereplő Cholnoky Viktort is nyilván a lokalitás kapcsolja a versegészhez, hiszen ő is veszprémi illetőségű.

Avantgárd erő, epikureus tanok, társadalomkritika és gyerekkori életképek jelennek meg Bozsik verseiben (Kavafisz a versfordításokban is előkerül), amelyek hol könnyed stílussal, hol betyársággal, hol – főleg a hosszabb megszólalásokban, közbeékelésekben – némiképp erőltetéssel, vontatottsággal párosulnak. Utóbbi esetben mintha a betyárpoétika veszítene lendületéből, de akaratból-becsületből megtartaná a verset (sőt, még rá is húz egy kicsit). Ilyen fordult elő a *Mimézis*ben és a *Lityi*

emlékére írt szövegekben. Valamint megkérdőjelezhető, hogy miért volt szükség a *Behódolt tartomány* című versre, amely néhány névcserét leszámítva szinte megegyezik a *Dekódolt tartomány* cíművel. Csak az előbbi a volt Jugoszlávia területén, utóbbi Magyarországon játszódik. Bár a vers létét nyilvánvalóan indokolja Bozsik versbeli társadalmi-politikai szerepvállalása, valamit az, hogy e verssel a Tartományhoz csatolja Magyarországot, ahol – mint ahogy a *Fél hat körül* című versben írja – nincsen Isten, „az életünk / nem más tehát [...] / mint az anyag / hibbant [...] véletlenje, / a semmire / jó” (13–14). A vers itt idézett zárlatában jól olvasható Bozsik – itt pozitív (?) kicsengésű – dekodolásos versépítkezése, ami főleg sortöréseket használva a jelentés többretegűségét villantja meg. A *Behódolt tartomány* című verssel (amely a kötetben utolsó a költő saját versei közül) nem ér véget a kötetkompozíció. A versfordítások nem mellékes csatolmányok, hanem nagyon is a megkezdett irány folytatása, csak egy tisztább, tömörebb, egyenletesebb poétikán (ez nem értékítélet akar lenni, hanem egészen más költői programok szerencsés házasításának leírása). A váltást a befogadó változatossággént éli meg. A Bozsik által vizionált Tartományba Aleksandar Tišma versei a háború szelét hozzák. Bozsik mozaikos építkezése után itt statikusabb képekben olvasható szinte ugyanaz a gondolatvilág a szexualitás nyerseségével, valamint az önmagával és az igazságtalansággal való civódással. Ebben a kevésbé üdítő csikágói közegben szólal meg – *de profundis* – Miodrag Pavlović egylélegzetű hosszúverse, ami a kötetben egy váratlanul felfakadó Isten(vagy mi)-keresés, fohász, áhítat a direktség legkisebb jele nélkül. Majd, mint a ménkű, csap bele ebbe a váratlan áhítatba a Stevan Tontić és Josip Osti verseiből összeállított két szarajevói ciklus, amelyek a városban átélt ostromokat írják le olyan elemi erővel, ami a korábbi nyomasztó, posztszocialista társadalom- és Tartomány-élményt brutálisan más, tragikus kontextusba helyezi. Az olvasó örülhet, ha megússza a Tartományba tett látogatását, hiszen nem tudhatja, mikor van az utolsó orgazmusa (106), miközben szar- és hullaszagot hoz a kossava (107), gyertyáért várakoznak az emberek a pravoszláv templom előtt (131), egy kislány ugróiskolázni akar az ellőt lábúakkal (131), a kenyérért sorban állók húsrózsákká nyílnak (134). Kedves Kavafisz, a barbárok nem jelentettek megoldást.

Bozsik Péter délszláv költészetből válogatott műfordításainak szinte mindegyike remekbe szabott vers, első osztályú portéka, amelyektől magáról az irodalomról való gondolkodás is megváltozik az olvasóban. Már bele se tud helyezkedni abba a pozícióba, ahonnan nekiállt olvasni a kötetet. Közben felrémlik benne, mennyi átszőtt szövegszerű kapcsolat van Bozsik versei és versfordításai között. Például Bozsiknál meztelenül kanalazzák a halkonzervet (53), míg Pavlovičnál szintén halkonzervet esznek, meditálnak felette, és mintha a halak sorsát is beemelné a Tartományba, ezt írja: „a bennük rejlő élvezetet / velük együtt halászták ki a tengerből” (89).

Munjin Andrea illusztrációi, melyek először archetipikus-neoavantgárd barlangrajzokat idéztek, vagy épp az álom nonfiguratív, izgatottsággal teli alakzatait, a Tartományba való megérkezés után sokkal inkább a pusztítás, a halál, az erőszak, a bombatölcsérek képeivé váltak, a kötet Rorschach-tesztjeivé, amelyekben kirajzolódik, hogyan bomlik meg a psziché a detonáció közelében. A *Behódolt tartomány* nem a behódolt-dekódolt szóviccet játszotta ki (hiszen kevesebbet irodalmiaskodhatott az olvasó, mint amennyi kényelmes lett volna), hanem egy a bodori körzethez hasonlatos fizikai, társadalmi és szellemi területet, egy elveszett tartományt írt le, épített az olvasó köré, amelyből már nincs mód szabadulnia.

JEGYZETEK

¹ Kavafisz: *Ithaka*, részletek

Különdíj

KISS CSABA

Csáth-monológok

Lovas Ildikó: *Amikor Isten hasba rúg*. Forum, Újvidék, 2020

Egy családrege vége. Azaz mégsem: a regény, amit a valóság írt, folytatódik. Azon az 1919. évi végzetes napon, amikor eldőrdült három lövés, majd néhány nappal később, amikor a szerb katonáktól menekülő író, Csáth Géza öngyilkosságot követett el, nem ért véget a családtörténet. Életben maradt ugyanis az örökös, előbb a családnév, később az írói név örököse; és bár a név leányágon nem öröklődött tovább, ma a dédunoka illusztrálja a családját nem mindennapi történetéről szóló kötetet. A kötet szerzője, Lovas Ildikó nem először nyúl a Csáth család történetéhez: 2007-ben megjelent, *Spanyol menyasszony* című könyvében Csáth feleségének, Jónás Olgának az utolsó napját és magát a borzalmas feleséggyilkosságot beszéli el. Az *Amikor Isten hasba rúg* ehhez képest kitágítja az időt: három nemzedék történetét meséli el, de nem családregeként, hanem monológok egymásba kapaszkodó szövegeként. Négy ember sodró lendületű monológja járja át egymást, amelyek egyszerre beszélnek el egymás mellett, mégis válaszolnak egymásnak: a fiatalon elhunyt anyáé, az orvos-íróé, a feleségé, valamint a lányé, Kisolgaé, aki egész életében hordozta szülei terhét. Három generáció, akik csak Lovas Ildikó könyvének lapjain tudnak párbeszédet folytatni egymással, hiszen az anya-nagymama nem ismerhette menyét és unokáját, a fiú-apa és a másik anya nem láthatta felnőtt lányt, a lány pedig nem ismerhette a szüleit.

A monológok ideje elvont idő, mondhatni maga az időtlenség, hiszen a négy szereplőből hárman saját haláluk után is beszélnek, mások életéből olyan mozzanatokról is szólva, melyeket maguk nem élhettek meg.

„Megjelentem álmában. Hívott engem, pedig már régen kimosódtam belőle. Megjelentem. Ahogyan voltam, mielőtt meghaltam, úgy jelentem meg. Ezüst-nitrátba oldott ragyogásban. *Ha édesanyám élne. Erre gondolt*” (79) – mondja például Csáth anyja, aki az elhangzás pillanatában már halott. Ezen a regénybeli időtlenségen belül mégis elválik két idősík: az első két részben ifj. Brenner József beszél mint Gyerek, aztán mint Fiú, Decsy Etelka pedig mint Anya – ez Csáth Géza gyerekkorának világa. A harmadik résztől azonban az Anya már Jónás Olga, a Fiúból Apa lesz, Decsy Etelkából pedig Nagymama.

A tragikus sorsú író, Csáth Géza irodalmi munkássága az utóbbi években-évtizedekben virágkorát éli a világ azon szegleteiben, ahol magyarázatosan olvasnak. A Csáth-novellák, az *Egy elmebeteg nő naplója* és Csáth naplói is közkedvelt olvasmánnyá lettek, nem függetlenül az író életétől: morfinizmusától, felesége meggyilkolásától és öngyilkosságától. Csáth művei – legyenek fikciósak vagy sem – a lélek, a tudattalan olyan sötét mélységeit nyitják meg, amelybe szeretünk borzongva belenézni, hiszen a mélység egyszerre vonzó és félelmetes. Bár az olvasók tekintélyes részét érdekli az írók és költők élete, különösen szerelmi élete – ahogy ezt például Nyáry Krisztián könyveinek vagy Háy János szubjektív irodalomtörténetének sikere is mutatja –, Csáth Géza esetében a szokottnál is jobban összekapcsolódik az író élete és műve: a kábítószerfüggőség és a feleséggyilkosság már önmagában is érdekessé teszi az életművet, és a fikciós műveket sem tudjuk teljesen úgy olvasni, hogy eltekintünk a szerző magánéletétől.

Lovas Ildikó könyvét – melynek alcímében is jelzett műfaja: rekonstrukció – sem tudjuk úgy olvasni, hogy nem ismerjük a történetet, amit az élet írt. És nem is *lehet* úgy olvasni, mert előfeltételezi a történet ismeretét. Hiszen a könyv *rekonstrukció* valamit – vagyis újra-konstrukció és mint újra megalkotottat állít eléink –, de nekünk tudnunk kell, hogy mit alkot újra. A Csáth család történetének ismerete nélkül csak sodró mondatok és mondatokból gyúrt monológok egymásutánját látjuk, de mindez üres a valóságra vonatkozó referencia nélkül. Tudnunk kell, hogy Csáth hét-évesen veszítette el anyját, hogy harminckét évesen ölte meg feleségét, amikor lánya még csak egyéves volt. (Aztán a lány felnőtt, és már

idős asszonyként interjút adott Kelevéz Ágnesnek, mely interjú fontos alapanyagot jelentett a könyv számára.) A családtörténet ismerete nélkülözhetetlen a megértéshez: enélkül bármennyi fordulatot is teszünk a megértés hermeneutikai körében, nem jutunk közelebb a műhöz. Ha viszont ismerjük a történetet, megnyílik előttünk a könyv, és egy valóban újszerű képet kapunk a korábban már ismertről.

Az *Amikor Isten hasba rúg* éppannyira szól a testről, mint a lélekről. A lélekbe sokszor a testen és a testrészeken – kancsal szem, bajusz, potyka száj, sátorként betakaró és elbújtató haj – keresztül látunk be: a test a lélekről árulkodik. És fordítva, a lélek is árulkodik a testről, hiszen „a test titkai a lélekben vannak elrejtve, ha elő akarjuk csalni, az idegpályák furcsa útjaihoz a lélek rejtelmes útjait kell kapcsolni” (52). Csáth, az orvos „meg tudta gyógyítani a testén keresztül a lelkét. És fordítva is” (53). A lelkek egybeolvadása pedig a testek egybeolvadását jelenti: „Akkortól ők már ketten egy lélek voltak. Kéttestű, kétfejű, egylelkű sárga szemű lények” (53). „A testembe zárva élek” – mondja a fiával terhes Decsy Etelka. Az állapotos nő teste börtönné válik, szüntelen fájdalom járja át: „Fáj a hátam, szaggat a térdem, kalapál a szívem” (171). A szülés pedig az, amikor Isten hasba rúg.

A test és részei, a nyúlós nyálcsepp, a regőcei por – a fizikai létezés megannyi részlete tűnik föl a műben. A fizikai létezése, amelyről az emberi szellem térségeit járva hajlamosak vagyunk elfeledkezni. Még az irodalom is ritkán mutatja be a testet – vagy mondhatnánk testiséget is – és a fizikalitást a maga valójában. (A legnyilvánvalóbb ellenpélda Nádas Péteré.) Lovas Ildikó könyve megnyitja előttünk az életnek ezt az irodalomban kissé elhanyagolt részét. A monológforma mellett talán ez az, ami igazán eredetivé teszi a Csáth-családtörténet elbeszélését.

Különdíj

Számunk szerzői

ADORNO, Theodor W. (1903–1969) filozófus

ANTALOVICS Péter (1993) költő, újságíró

BAKOS Petra (1979) egyetemi oktató

BALÁZS Attila (1955) író, műfordító, szerkesztő

BALOGH István (1946) író, költő, tanár

BARÁTH Tibor (1997) kritikus

BÍRÓ-BALOGH Tamás (1975) irodalomtörténész, filozófus, kritikus

DECZKI Sarolta (1977) irodalomtörténész, filozófus, kritikus

FARAGÓ Kornélia (1956) irodalomtörténész, nyugalmazott egyetemi oktató

HARKAI VASS Éva (1956) költő, irodalomtörténész, nyugalmazott egyetemi oktató

JUHÁSZ Zsuzsanna (1958) író, költő

KISS Csaba (1987) újságíró

KURUCZ Anikó (1983) irodalomtörténész

MAKÁRY Sebestyén (1992) költő

MOHÁCSI Balázs (1990) költő, kritikus, műfordító

P. NAGY István (1961) költő, kritikus

SÁNDOR Laura (1990) képzőművész

SZARVAS Melinda (1988) irodalomtörténész, kritikus

SZEPESI Kornél (1988) író

TILLMANN Ármin (1995) filozófus

VALASTYÁN Tamás (1969) filozófus, irodalomtörténész

VESZPRÉMI Szilveszter (1997) költő, slammer, blogger

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2021. szeptember–október. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 960 dinár. Egyes szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 50 EUR – Készült a Sajnos Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940); 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114